

USUTEADUSLINE AJAKIRI

1932

LISAVIHK NR. 3

TARTU ÜLIKOOLI 300 A. JUUBELI PUHUL

Tartu Usuteaduskond Rootsi ajal

Vastutav toimetaja: **E. Tennmann.**

Tartu Ülikooli Usuteaduskonna väljaanne.

USUTEADUSLINE AJAKIRI
1932 LISAVIHK NR. 3
TARTU ÜLIKOOI 300 A. JUUBELI PUHUL

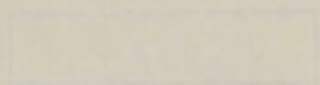

Tartu Usuteaduskond Rootsi ajal

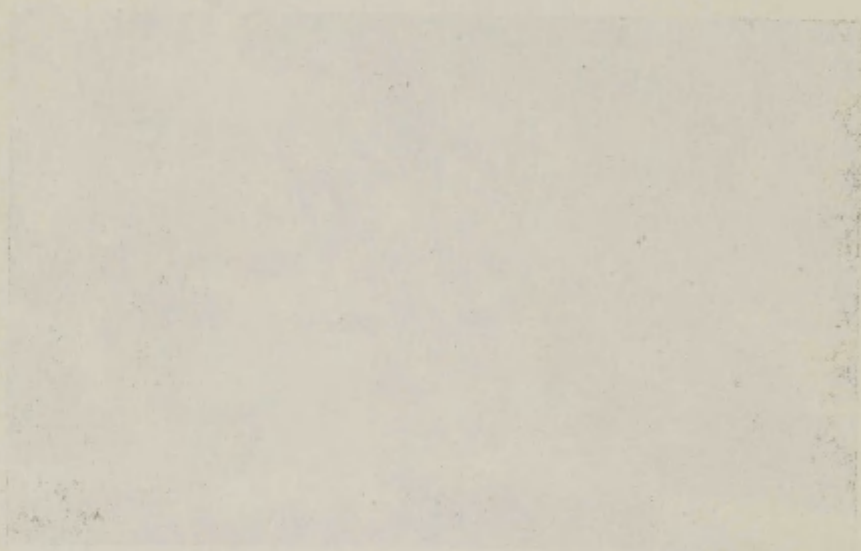

Vastutav toimetaja: **E. Tennmann.**

Tartu Ülikooli Usuteaduskonna väljaanne.

Третий том Бюджет

Tartu Rootsi ülikooli asutamisest ja arengust.

J. K õ p p.

1630. aasta alul kutsus Liivimaa kindralkuberner Johan Skytte Upsala ülikooli professori Johan Raicus'e Tartu gümnaasiumi asutamisetöid tegema ning sama aasta augustikuus (18) võis kindralkuberner avalikult kuulutada, et Tartus on asutatud gümnaasium, kus nii aadli kui kodaniku seisusest kui ka talupoja soost noored peavad saama õpetust. Koolis õpetatakse peale nelja peakeele ka veel prantsuse, läti, eesti ja ingeri (vististi soome) keelt, edasi ka arvutamist ja teisi teadusi, et õpilased suudaksid kiriklikus ja ilmalikus valitsuses ustavalt isamaad teenida. Oktoobrikuus algab töö gümnaasiumis ning see toimub seesuguse eduga, et varsti mõte üles kerkib muuta gümnaasium täielikuks ülikooliks. Juba 1631. a. suvel kutsutakse Andreas Verginius kuninga poolt Tartu usuteaduse professoriks ning järgmise, 1632. a., kevadel algabki ülikool tegevust, kuna ametlik, 30. juunil 1632. a. Nürnbergi leeris allakirjutatud Kuninglik Käsukiri lõplikult kinnitab varemad otsused ning nende teostamise algatused. On eraldi märgitav, et kindralkuberner Johan Skytte sõnade järele ülikooli piduliku avamise puhul sama aasta 15. oktoobril peab ülikool kaasa mõjutama „martiaalse Liivimaa saatmist voorustele ja kõlblisele elule“ ning „barbaarse roojuse ärakoristamist“. Selle juures ei ole kuninglik heategu määratud mitte ainult aadlile ja kodanikuseisusele, vaid sellest peavad osa saama ka „vaesed talupojad“, kellele „enne seda on täiesti olnud keelatud midagi õppida, et ühes nende kehadega ka nende vaimu kütkestada ja pärisomaks teha“. Suure pidulikkusega avatud ülikool *Academia Gustaviana* algas otsekohe õppetegevust. Kindralkuberner teadaanne kuningale ülikooli avamisest ning sellega ühendatud lootustest, mis kirjutatud 18. novembril 1632. a., samuti ülikooli rektori ja professorite kõrgelennulik tänukiri kuningale 20. nov. s. a. ei leidnud viimast enam elavate hulgas, sest juba 6. nov. oli surmav kuul Lützeni võitlusväljal tabanud õilsat vaimu- ja südametunnistuse vabaduse ning haridusesõpra. Võime selle põhjal kujutleda, kui kaugel seisis väike provintsi-

linnake eestlaste maa südames suure ilma keskustest ning sündmuste teedelt, kui tervelt kaks nädalat pärast saatuslikku tundi ei olnud sõnum kuninga surmast veel ulatunud Tartu ülikooli rektori ning professorite kõrvaeni. Ülikool jätkas oma õnnelikult alustatud tegevust, tuges Upsala ülikoolile antud ning Tartu ülikoolile omnistatud privileegidele ja korraldustele ning kuninga poolt kindlustatud varalistele vahenditele, mida pidid andma

Pildistis nr. 2. Tartu vaneim ülikool ja vana Maarja kirik rootsiaegsel kaardil.

peamiselt selleks määratud mõisad ja külad Ingerimaal. Õppe-tegevus kujunes neljas teaduskonnas: usuteaduskonnas kahe professoriga, õigusteaduskonnas samuti kahe, arstiteaduskonnas koguni ühe ja filosoofiateaduskonnas üheteistkümne professoriga. Ülikooli ülem hoolekanne ning valitsemine kuulus kantslerile ja prokantslerile, kuna tegelikuks juhiks oli rektor, kes tavaliselt professorite hulgast määratud.

Üliõpilasi tuli esimesel aastal 83, järgmisil aastail näitas sisseastujate arv kõikumist, langedes näit. 1635. a. 11-le, päritolult olid noored tarkusetootlejad enamikus Rootsist ja Soomest, kuna pärismaalased märgatava jahedusega suhtusid kodumaa ülikoolisse. Viimased eelistasid nähtavasti Saksamaa ülikoole, rootslasi ja soomlasi tõmbasid siia hõlpus kohasaamise võimalus

õppimise lõpetamise järele. Ülikooli majanduslik seisund ei suuda kõigist pingutustest hoolimata kujuneda rahuldavaks. Küll püüab Gustav Adolfi järglane, kuninganna Christina omalt poolt soodustada ülikooli, ehitab temale oma majagi (1641. a.), paneb aluse raamatukogule jne., ometi peavad professorid oma saadikute läbi korduvalt pöörduma valitsuse poole palvega ülikooli ülalpidamise ning õppejõudude äraelamise küsimuste selgitamiseks. Kuid palvete rahuldamine ning kaebuste lahendamine pörkas kokku raskustega, mis juurdusid Rootsi riigi mitmeti ebasoodsais oludes ning tingimuis ja professorid pidid hankima äraelamiseks kõrvalteenistust, pidades kirikuõpetajate, kohtunikude ja teisi sarnaseid ameteid. Õppeabinõude kogu, eriti ka raamatukogu, pidid pikemat aega jääma õige väetisse seisundisse.

Ülikoolile ei olnud ometi õnneks antud arendada oma tegevust põhjalikumalt. Kui 12. oktoobril 1656. a. Tartu linn langes maale tunginud vene sõjavägede kätte ning Rootsi riiklised asutised siin tegevuse lõpetasid, läksid ka professorid ning üliõpilased laiali ja ülikooli varandus, eriti trükikoda ja raamatukogu peideti ära — praeguse ülikooli kohal seisva Maarja kiriku keldrisse.

Osa professoreid püüdis Tallinnas tööd jätkata, leides toetust riigivalitsuse ja Tallinna linna poolt. Ometi ei suutnud mitmesuguste ainete üle ilma kindlama kavata peetud loengud asendada ülikooli ja 8 aasta järele kadus seegi katse viimaks iseenesest. Üldse oli esimeses Rootsi ülikoolis olnud immatrikuleeritud 1050 üliõpilast, neist Tartus 1004 ja Tallinnas 44. Neist oli Rootsist pärit 476, Soomest 115, Ingerist 11, Balti sakslasi 303, sakslasi väljaspoolt Baltimaid 124, muid 7, kuna 14 rahvus on jäänud teadmatuks ¹⁾.

1661. a. lõppes sõda Vene ja Rootsimaa vahel Kärde rahuga ning Liivimaa jäi edasi Rootsi alla. Muude korraldustööde kõrval tuli otsekohe päevakorrale ka ülikooli uuesti avamise küsimus. Ülikooli asukoha suhtes aga kerkisid üles uued kaalutlused. Nimelt leiti, et ülikooli oleks õigem üle viia Pärnu kui linna, mis ühelt poolt mere kaudu seisab ligemas ühenduses Rootsimaaga, teiselt poolt aga Vene piirist eemal olles pakub üllatuste vastu rohkem kaitset kui Tartu. Mõte, avada ülikool Pärnus, näis olevat

---

¹⁾ J. V a s a r, üliõpilaskond Tartu-Pärnu rootsiaegses ülikoolis, teoses Tartu üliõpilaskonna ajalugu jne. Tartu, 1932, lk. 5, kust ka teised siin esinevad andmed üliõpilaste arvu ja rahvuse kohta võetud.

nii kindel, et Pärnus isegi hooned selleks valmis ehitati. Pikema kaalumise ja kõhklemise lõpetas viimaks kuningas Kaarel XI, kes 1687. a. nõudis kindralkuberner Hostfer'ilt ühes kindralsuperintendent Johan Fischer'iga otsust selle kohta, kuhu avada ülikool — kas Tartu või Pärnu. Küsitavate arvamised erinesid järsult,

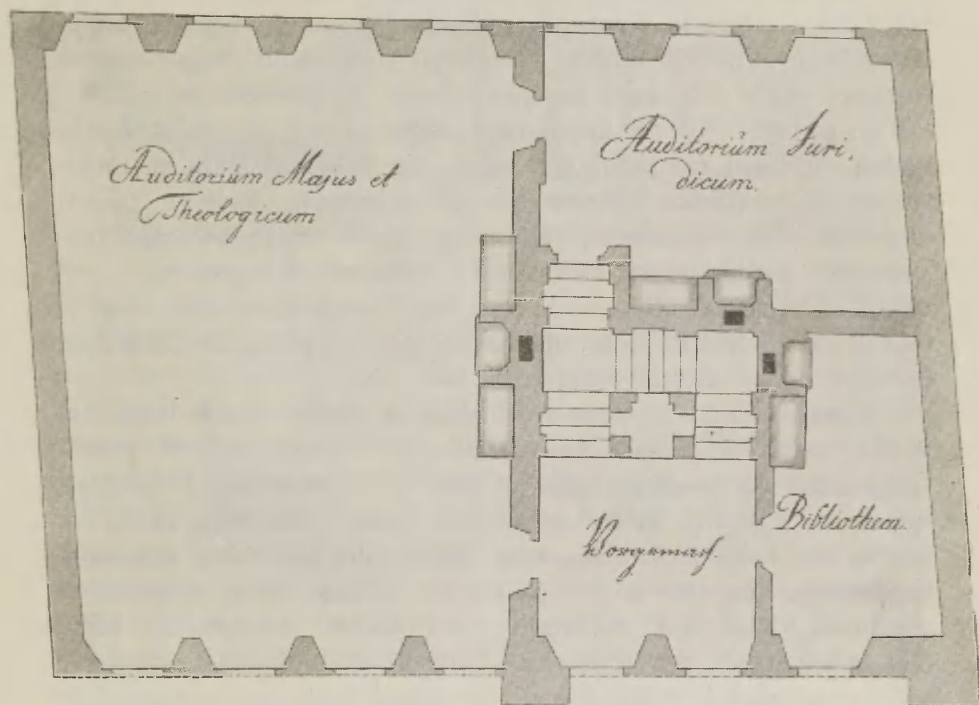

Pildistis nr. 3. Tallinna linna gümnaasium (suurendis A. Oleariuse kaardilt täht „K“).

kuna Hastfer soovitas ülikooli asukohaks Pärnut, Fischer aga tahtis ülikooli koguni Riiga üle viia. Selguse seisukorda tõi kuninga otsus, mis tunnistas ikkagi Tartu kõige kohasemaks (1688. a.).

Otsekohe hakati nüüd Tartus ülikoolile maja ehitama ning

Pärnu maja saab kroonu magasiniks. Samal aastal — 1688 — kutsutakse ka juba esimesed professorid ametisse. Kui hoone valmis, raamatukogu ja trükikoda oma peidupaigast välja toodud, ning muud ettevalmistusetööd lõpetatud, avatakse ülikool 21. augustil 1690. a. pidulikult, kuna õppetegevus nähtavasti juba varem — 1688.—1689. a. — osaliselt on alanud, kusjuures kuni uue maja valmistaamiseni töökohana ajutiselt kasutati Maarja

Pildistis nr. 4. „Auditorium Majus et Theologicum“ Tartu II ülikoolis (Usuteaduskonna Kabineti koopia järele vähendatult).

kirikut. Ülikooli kantsleriks nimetati kindralkuberner Hostfer, prokantsleriks kindralsuperintendent Johan Fischer. Suure pidulikkusega avatud ülikool, mis ühenduse väljendamiseks eelmisega kandis nime Academia Gustavo - Carolina, sai oma korraldusele ja tegevusele uue aluse kuninga poolt 1689. a. kinnitatud Konstitutsiooni näol. Põhilaadilt ja korralduselt võrdus ülikool üldiselt ikkagi esimesele Rootsi ülikoolile. Mainitagu siin eriti mõningad määrused üliõpilastele. Üliõpilasilt nõutakse, et nad peavad olema jumalakartlikud, lugema hommikul ja õhtul

piiblit, käima pühapäeval kirikus, ka peavad nad ustavalt kuulama loenguid ning hoiduma igasugustest õnnemängudest, aga ka rahurikkumistest pühapäeval kirikus. Üliõpilased ei tohi linnas püssi paugutada ega päeval mõõka kanda, pärast kella 9 õhtu (hiljem suvel pärast kella 10) mitte enam kõrtsis viibida jne. Väljaspool ülikooli peavad üliõpilased nõnda käituma, et nad kellelegi ei sõna ega teoga liiga ei teeks. Üldiselt peavad üliõpilased tõrkumatult alistuma rektori korraldustele ning kasvatama eneses alandlikku meelt ja õiget lugupidamist enese ja isamaa vastu. Nendele ja paljudele teistele keeldudele ja vabaduse kitsendustele seisavad vastu mõningad eesõigused ehk privileegid, mis üliõpilastele antud. Nii on üliõpilastel õigus kasutada kaks korda nädalas ülikooli raamatukogu, saada osa vabatahtlikkudest annetustest ülespeetavast haiguse ja matusekassast, nad on täiesti vabad sõjaväeteenistusest, samuti on nende varandus vaba igasugustest avalikkudest maksudest; üliõpilase vangistamise võimalus on piiratud, üliõpilasele liiga tegemist karistatakse, võlgade eest ei saa üliõpilast, kellel on vastutajad, vangi panna, üliõpilase kohtuasi tuleb seletada ilma viivitusega jne.

Ülikool tõmbas alguses võrdlemisi suure kogu üliõpilasi kokku, esimesel aastal immatrikuleeriti tervelt 102 üliõpilast. Üliõpilaste ligimeelitamiseks mõjus tunduvalt kaasa kindralkuberneri käsukiri, et kedagi ei tohi lubada avalikku ametisse, kes ei ole kaks aastat õppinud Tartu ülikoolis ning siin oma teadmistest tõendust annud, edasi ka hiljem välja kuulutatud nõudmine, et kõigil välismailt päritolevail eraõpetajail tuleb õiendada katse Tartu ülikoolis. Ülikooli ülalpidamiseks antakse mitu rendimõisat, mida ülikooli õppejõud osalt ise juhatavad ja kasutavad, nii et kaevatakse õppetöö hooletusse jätmise üle põllumajapidamise juhatamise pärast. Teiselt poolt peavad mõned õppejõud, eriti usuteadlased, olema kõrvalametis kirikuõpetajad, millist eeskirja ka täidetakse, pidades tavaliselt maakoguduse kirikuõpetaja ametit ja saades säält tulu, kuid lastes koguduse töö tasu eest ära teha abiõpetajal „rootsi ja soome kombe järele.“

Ülikooli iga Tartus oli seekord õige lühike. Kui juba uue sõja puhkemist ennustavad märgid, said õige reaalseteks, viidi ülikool 1699. a. Tartust ära Pärnu, kus loodeti rahulikumalt töötada võivat. 25. juulil peeti Tartus ülikooli lahkumispüha ning augustikuus juba toimus Pärnus ülikooli avamine jällegi suure pidulikkusega. Üliõpilaste arv, mis Tartuski viimastel aastatel

jäänud õige väikeseks, langes Pärnus tunduvalt, kuna suurem hulk üliõpilasi üldse ei läinudki Pärnu, vaid valisid oma õppimiskohtadeks saksa ja rootsi ülikoolid.

Ülikooli tegevus Pärnus arenes arusaadavalt õige piiratud ulatuses. Järgmisel aastal, 1700, algas suur Põhja sõda, mis otsekohe üle kanti Liivimaale ja riigi tähelepanu täiesti endale

Pildistis nr. 5. Pärnu ülikooli hoone (Bergmann'i juures oleva joonise suurendis).

tõmbas. Õppejõudude koosseis jäi õige väikeseks: kõigis teaduskondades oli neid kokku ainult 11. Kuigi riik püüdis kindlustada ülikooli ja õppejõudude ainelist seisundit, muutusid olud selles suhtes ometi aasta-aastalt halvemaks. Mõisad, mis ülikooli ülalpidamiseks määratud, ei annud oodetud tulu, seegi, mis saadi, ei tulnud kokku korralikult, olgugi et ülikool mõisate pidamise võttis oma kätte. Professorite palga asja katsuti korra isegi nõnda korraldada, et igamehele anti tükk põldu, metsa ja heinamaad ühes kahe talupojaga. Õppetegevust raskendasid ka sagedased tülid õppejõudude vahel rahvuslikul alusel, ehkki lõpupoole õppejõudude koosseis rahvuse suhtes oli kujunenud ühtlasemaks, nõnda et rootslased olid ülekaalus. Viimaks mainitagu ka, et õppejõudude teaduslik tasapind läbistikku mitte ei saanud olla tarvilikul kõrgusel, sest Rootsist tulid siia õppetööle tihti isikud, kes oma võimetelt kuulusid nõrgemate hulka.

Üldiselt omandas ülikooli elu ja tegevus Pärnus ikka enam kiratsemise laadi ja kuju. Üliõpilaste arv jäi aasta-aastalt väiksemaks; viimastel aastatel immatrikuleeriti ainult 10—20 üliõpilase ümber, neistki viibisid paljud kohal ainult lühemat aega. Viimaks tegivad sõjasündmused ülikooli vaevalisele olemisele lõpu. Kui 1710. a. augustikuul Pärnu linn ilma suurema vastupanuta langes vene sõjavägede kätte, oli ülikool juba hingusele läinud: professorid olid enne linna piiramise algust Rootsimaaale põgenenud,

võttes kaasa raamatukogu ja tähtsamad dokumendid. Sellega lõppes teine ja viimane järk rootsiaegse ülikooli ajaloo. Kuigi ülikooli tegevus toimus mitmeti väga ebasoodsates tingimustes, oli siiski ülikooli nimestikust sel ajal läbi käinud 588 isikut; neist Tartus 410 ja Pärnus 178. Rahvuse järel oli üliõpilasi Rootsis 138, Soomes 52, Ingerimaalt 30, Balti sakslasi 247, sakslasi väljaspoolt Baltimaid 64, muid 6, teadmata rahvusest 51.

Kas üliõpilaste hulka sattus ka mõni eesti või läti noormees, nagu juba alguses loodetud, selle kohta ei ole olemas teateid. Vaevalt oli see ka tolleaegsetes oludes mõeldav, et mõni pärisorja laps nii kaugele pääsis. Kui see aga mõnele tõesti õnnestus, siis oli ta vististi juba oma nime muutnud, nõnda et teiste andmete puudusel ainult nimede põhjal oli võimatu jõuda mingisugustele tulemustele selles küsimuses.

Kirjandus: H. L. Ch. Backmeister, Nachrichten von den ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau: Müller, Sammlung Russischer Geschichte IX Band, 1. Stück, St. Petersburg 1764, lk. 95—262. G. Sommelius, Regiae Academiae Gustavo-Carolinae sive Dorpat-Pernaviensis Historiae... Lundae 1790—1795. C. Schirren, Zur Geschichte der schwedischen Universität in Livland. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands VII, 1. Riga 1853, lk. 1—280. Tartu Ülikooli ajaloo allikaid. I. Academia Gustaviana. Koostanud ja sissejuhatusega varustanud Juhan Vasar, Tartu 1932. A. R. Cederberg, Mõningaid jooni Tartu-Pärnu ülikooli ajaloost, Tartu 1927.

Usulisi jooni ja momente Tartu Rootsi Ülikooli üldises struktuuris ja ilmes.

H. B. Rahamägi.

1.

Kui öeldakse, et inimesed vajutavad ettevõttele oma märgi ning aeg ja olud annavad nendele oma ilme, siis maksab see ütetus ka Rootsi kuninga Gustav Adolphi poolt 1632. aastal Tartus asutatud Academia Gustaviana Adolphina ¹⁾ ning pärastise Tartu ja Pärnu Academia Gustavo-Carolina ²⁾ kohta.

Academia Gustaviana, Tartu Ülikooli, asutamise aeg langes

¹⁾ 1632.—1665. a.

²⁾ 1690.—1699.—1710. a.

sellesse ajajärku, mil võideldi reformatsiooniga toodud kristluse uue arusaamise, usu- ja südametunnistuse vabaduse eest. Oli ju hädavaevalt sada aastat möödunud ajast, mil liikuma pandi hüüdsõna: tagasi algristikoguduse varade ja elu korralduse juurde Kristuse vaimus. See kevadtormihoog ei olnud veel mitte raugenud, sellele vaatamata, et katoliiklised reaktsioonijõud võimsalt oma pead tõstsid, et uut arusaamist evangeeliumist hävitada ja maha matta. Pärast lootuse vähenemist, osalt ka kaotamist evangeelsete poolt, pidid Gustav Adolphi suured võidud seda enam põhjustama hoogsat ja rõõmsat uut algust kõikjal, kus anti võimalused selleks suurelt Rootsi kuningalt.

Teiselt poolt ei võinud enam kustuda ega kustutatud saada elav püüe laialisele usulisele ja kõlblale haridusele ning rohkema teadmiste järele, mis evangeelsed kirikud oma koguduste katsumistega, katehisatsioonidega, koolide asutamisega igale poole külvavad. Evangeeliumi vabadusega käsikäes käis isiku vabaduse arendamine ja usulis-kõlbla isiksuse süvendamine tema teadvuse ja silmapiiri laiendamisega. See oli suur janu teaduse järele, mis tol korral nähtavale tuli, mis haaras kuningakodasid ja tungis talupojataredesse. Seda enam pidi saama see tuli õhutust, kui omil raskeil sõjaretkel, kesk sõjamõllu ja hävitust ei unustanud seda suurt liikumist ja püüet Põhja riigi esimene poeg, Rootsi kuningas Gustav Adolf.

Ja tõesti! Gustav Adolf oli nagu predestineeritud kuju omal ajal ja neis oludes. Gustav Vaasa pojapojana oli ta ülesse kasvanud ja kasvatatud neis traditsioones, mis Gustav Vaasale omaks said ja sisse juurdusid Rootsi evangeelseks muutumise ja poliitilise vabastamise päevilt. Gustav Adolphi isa, Karl IX, kasvatabki poega evangeelses vagaduses, jumalakartuses, tõsiduses, kõlblate omaduste väljaarendamiseks, teaduste omandamises Jumala auks ja inimeste teenimiseks ning vennalikkuses armastuses. Iseloomustav on ju üks isa kiri oma pojale, noorele Gustavile: „Kõigepealt karda Jumalat, austa isa ning ema, näita oma vendade ning õdede vastu vennalikku armastust üles, hoia oma isa ustavaid sulaseid au sees, tasu nende vaeva õiguse järele, karista kurja, edenda hääd, ole lahke, pane tähele neid, kellega sul tegemist; seadust pea isikute peale vaatamata, ära kellegi tõe teel omandatud õigust kitsenda“¹⁾.

¹⁾ F. Oehninger, Ristikoguduse ajalugu, lk. 332.

See suur kääriv ja võitlev ajajärk oma uue kindla mõtlemisviisiga ning Rootsi suure kuninga sisemine rikkus ja usuliskõlbla isiksuse väljaarendamine ja kujundamine vajutasid asutatud Tartu Ülikoolile vastava pitseri peale ning andsid temale ka kindla ja selge usulise ilme.

2.

Juba Tartu Ülikooli eelkäija, Tartu kuninglik gümnaasium, pidi olema kohaks, milles noored inimesed pidid õpetust saama kõiges heas. Ehk küll Karl IX ei saanud oma mõtet — asutada Tartu gümnaasium — teostada, ja tegelikult asutati ta Gustav Adolphi poolt Liivimaa kindralkubeneri J. Skytte läbi¹⁾, siis ometi oli isa ja poja, Gustav Vaasa poja ning pojapoja, soov ja kavatsus üks ja seesama. Küll pidid noored inimesed õppima kõiksuguseid ameteid, et teenida sellega kõige paremal viisil isamaad²⁾, kuid rõhutati igalpool ja igaviisi, et kõige parem teenimine seisab selles, kui noori inimesi õpetatakse Jumala kāske tundma, et nad Jumalale ja inimestele oskaksid õieti elada³⁾. Gustav Adolphi soove tabas kantsler Oksenstjerna, kes riiki kutsus kuulsa kasvatusteadlase Amos Comenius'e († 1670) uute õppe- raamatute kokkuseadmiseks. See vaimulik ja kasvatusteadlane, kes kuulus böhmi vennastekogudusse, puutus kokku paljude tolle- aegiste suurmeeste- ja juhtidega. Ta kandis eneses suurt igatsust igaviku järele. Inimese elu eesmärk ei piirdu ajalikkusega. Õndsuse ettevalmistavaiks astmeiks on tema arvates: haridus, vorus ja vagadus. Seepärast tuleb lapsi ja noorsugu kasvatada usus ja jumalakartuses, kõlbluses, vorustes ja tead- mistes. Tema avaldas suurt mõju koolide suuna määramisel. Pealegi säeti sisse Tartu gümnaasiumi juure õpilaste jaoks odav konvikt⁴⁾, mis omalt poolt pidi võimaldama istutada seda pare-

¹⁾ 18. VIII. 1630; 13. X. 1630 avalikult pühitsetud. Vt. Backmeister, lk. 103.

²⁾ „...dass sie hernacher ein jeder in seiner Sprache, jhrem Vaterland, in Kirchen: vnd Weltlichen Regiment, getrew Dienste leisten...“ Tartu Ülikooli Ajaloo allikad, lk. 3. Vt. ka Backmeister, lk. 103 ja Aleksejeffi artiklist lk. 64.

³⁾ Sealsamas: „...besondern in Gottes Satzungen und Geböhten erzogen werden sollen“; „...wie man für Gott vnd Menschen recht leben soll.“

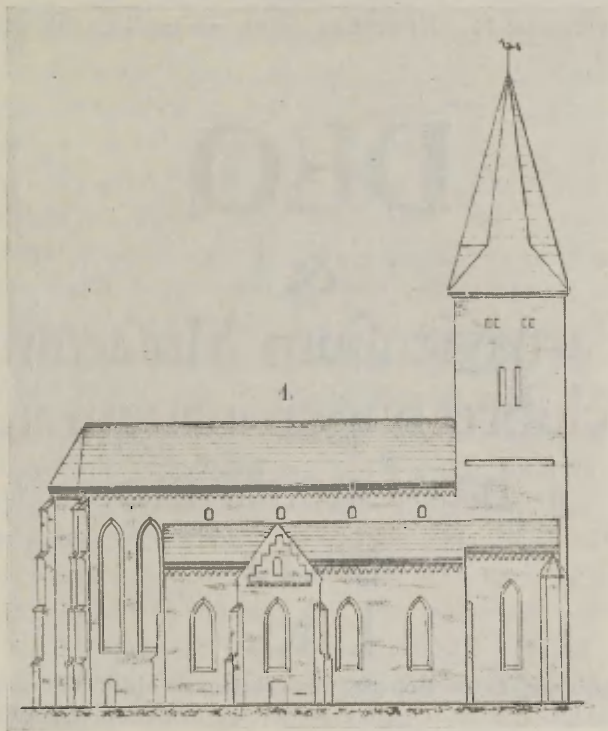
⁴⁾ T. Ü. aj. allik., lk. 4.

mini õpilasisse neid kõrgeid kasvatusaluseid, mida enam õpilased olid oma juhatajate läheduses.

3.

Ehkki äsjaasutatud gümnaasium pea välja arendati ülikooliks ¹⁾, siis ei muudeta ometi mitte seda vaimu, mis gümnaasiumis pidi valitsema. Seesama protestantlik vagadus ja tublidus

Pildistis nr. 6. Tartu vana Maarja kirik (Guleke' rekonstruktsioon).

pidi olema ka ülikooli eesmärk. Tõmmatakse ainult kaugemale-ulatuvad jooned. Kuna maal ühtegi evangeelset kooli polnud, pidi Tartu akadeemia selle eest hoolitsema, et tervel maal elanikud jumalakartusele ja kõlblale olekule kasvatataks ²⁾. Kuningas arvab, et Upsala ülikooli struktuur seda väga hästi võimaldab, ja annab ka uuele Tartu Ülikoolile samasuguse. Sellega ühenduses on just Andreas Virginiuse usuteaduse professoriks kutsumine, et

¹⁾ Küll 1631. a.; sest 1632. a. märtsis või aprillis töötab Tartus juba academia.

²⁾ Cf. Backmeister, lk. 105.

kuningas oma „kristlikku intentsiooni“ võiks läbi viia ¹⁾). Selgelt pidi võimalik olema siin pühi tõdesid omandada ja edasi anda, et omamaalasist saada häid jumalakartlikke tegelasi ²⁾).

Kindral-kuberner Johann Skytte kõne Tartu Ülikooli avamisel on nagu tüübiliseks väljenduseks kõigest sellest, et suure kuninga Gustav Adolphi tahe on: alla kriipsutada usuliste aluste arendamist inimese iseloomu väljakujundamisel ja rahva hea tuleviku rajamisel ³⁾). Noorsugu peab olema kasulik Jumalale ja inimesele ⁴⁾).

DEO

&

Parnavienfium Musarum Delubro nuper inaugurato, hæc Lucubratio Sacra Esto.

Pildistis nr. 7. O. Moberg'i dissertatsiooni tiitlilehe sisekülj.

Pietas et justitia, vagadus ja õiglus, neid aluseid, mida Gustav Adolf nimetab oma 30. juuni 1632. a. Nürnbergi all antud käsu-kirjas, kordavad ja rõhutavad ava-, aktuskõnedel, loenguil,

¹⁾ T. Ü. aj. allik., lk. 18.

²⁾ „...dz ob wol viele Universitäten in Europa zu einem guten intent erstlich fundiret, dz doch solche hernacher in grossen Missbrauch geraten, vnd alles schier gar ohne einigen Nutz vnd Frucht sey, in deme ein gut theil der Theologen die sonst per se invictam sacrarum paginarum Veritatis mit den Heidnischen metaphysischen speculationibus nicht wenig bemailigten...“ T. Ü. aj. all. lk. 23; vaata ka lk. 20. Cf. Backmeister, lk. 105.

³⁾ Vaata T. Ü. aj. all., lk. 21—24.

⁴⁾ „...dass sie (s o. Jugend, H. R.) in allen dingen Gott vnd Menschen nütz seyn könne.“ Sealsamas, p. 24.

Rootsi Maarja kirikus, Ülikooli aulas, Ülikooli juhatajad ja õppejõud, ka teoloog Moberg niisamuti Pärnus, Pärnu Ülikooli avamisel. Just ülikooli selle ülesande pärast seisab esijoonel teaduskondade keskel uues ülikoolis usuteaduskond, mitte ainult ajaloolise väljaarengu tõttu. Gustav Adolf varustab just seda teaduskonda suurema arvu professoritega. Arsti- ja õigusteaduskonnas oli kõigest 2 professorit, usuteaduskonnas kahe ordinaariuse kõrval kaks erakorralist, seega kokku 4 õppejõudu ¹⁾).

Õpetlikud on meie teemi seisukohalt vaadelda Tartu Ülikooli konstitutsioone, Constitutionum Academiae Dorpatensis ²⁾). Nad algavad lausega: In Nomine S. S. et individue Trinitatis, *püha Kolmainu Jumala nimel*. Esimese peatüki esimeses punktis leiame et mitte ainult usuteaduskond oma õpetuses ei pea ennast juhtida laskma Pühast Kirjast ja Augsburgi Usutunnistusest, vaid seda peavad tegema kõik kõigis teaduskondades ³⁾). Ametnikud ja õppejõud annavad töotuse ja vande, et nad Jumala auks töötavad ja puhast evangeeliumi õpetust arendavad ning esindavad ⁴⁾). Nii ütleb rektor oma vande alguses kohe: „Ego N. N. sancte promitto et spondeo: primo me fideliter operam datorum, ut pura Evangelii doctrina et aliae artes et lingvae Deo grate et ecclesiae et Reipubl. utiles et necessariae juventuti Scholasticae proponantur“ ⁵⁾). Või professorid: „Ego N. N. sancte promitto me in vera fide sacris scripturis patefacta, et Apostolico, Nicæno, Athanasiano symbolis breviter expressa, ac genuina Augustana Confessione (a Concilio Upsaliensi recepta) ad vitae finem perseferaturum“ ⁶⁾). Needsamad usulised motiivid tulevad esile ka teisteski töötustes ning vannetes, rääkimata teoloogide vandest, mida nad andma peavad ⁷⁾).

¹⁾ T. Ü. aj. all., lk. 31.

²⁾ T. Ü. aj. all., lk. 39—73.

³⁾ 1. Statuit S. Regia Majestas, ne quid aliud in Academia Dorpatensi publice privatimque à quoquam, cujusque sit conditionis, doceatur et proponatur, quam quod congruit cum fundamento S. Scripturae, cum augustana confessione invariata, quae anno MDXXX Carolo V exhibita et postea in Synodo Upsaliensi, anno MDXCIII repetita est.“ Seals. lk. 39.

⁴⁾ Vaata Assessori, rektori ja prorektorite vanded. Sealsamas lk. 42, 43, 49 j. j. n. e.

⁵⁾ Seals., lk. 43.

⁶⁾ Seals., lk. 49.

⁷⁾ Seals., lk. 57.

Kuid ka üliõpilasile panevad konstitutsioonid kindlad kohustused usulis-kõlbla elu poolest peale. Peatükk XXII, mis kannab pealkirja: „De moribus studiosorum“ algab ka kohe punkt esimeses järgmise manitsusega: „Pietas ab omnibus nostris studiosis et Civibus colatur: Religio discatur, Biblie qvotidie mane et vesperi legantur, Deus recte et ardentier invocetur; ad honorem et gloriam DEI et ad incolumitatem hujus regni omnia studia referantur“¹⁾. Niisamuti on instrueerivad I ja II punkt sellest peatükist. Ei tohi Jumala nime kurjasti kasutada, tuleb jumalateenistusel käia; keelatud olid mõned mängud, muu seas kaardimäng ning täringud. Toome need kaks punkti konstitutsioonest osaliselt siin kohal ära. II punkt: „Nomen DEI nemo vane usurpabit vel epicureis sermonibus sporgendis vel corruptelis doctrinae verae definidis vel in magicis proestigiis et incantationibus et perjuriis. Nemo nomen religionis, Evangelii, DEI ipsius praetexat privatis cupiditatibus; nec scandalis doctrinae et morum qvis Professionem suam defonuabit.“ Ja III: „Crebro audiendis concionibus, publicae praecationi in templis et gratiarum actioni et similibus sanctis operibus omnes et singuli intersunto. Omnes ludi omittantur a ministerio publico abducentes; venevamine ministros verbi fideles, crebro accedite ad sacram Synaxin, eaqve juxta Pauli praescriptum utimini, qui secus fecerit, si admonitus non fecerit suum officium, punietor vel carcere vel ignominiosa exclusionē“²⁾.

Vist just ka selle terve õhkkonna tagajärjel võidakse juba kohe esimesil aastail mõned üliõpilased ordineerida maa õpetajaks³⁾. Neil oli võimalik selleaegsesse karedasse olukorda nii mõndagi head kanda puhta evangeeliumi arusaamisest, vagadusmeelsusest ja õiglustundest.

4.

Nii lühidalt mõnda joont usulisest küljest Tartu rootsiaegse ülikooli üldises struktuuris ja ilmes. Juba seegi näitab seda tugevat tendentsi, mis usulis-kõlblal alal Gustav Adolfi poolt asutatud ülikoolil oli. Üldiselt oli Tartu Ülikool ka Vene ajal sellele „kristlikule intentsioonile“ jäänud. Usk ja kõlblus on vii-

¹⁾ Seals., lk. 70. — Juhan Vasar, Üliõpilaskond etc., lk. 6 j. — Backmeister, lk. 107.

²⁾ T. Ü. aj. all., lk. 70 j.

³⁾ Backmeister, lk. 117.

maks ju neid fundamente, mille peal seisab terve rahva elu ja tulevik. Peaks mutatis mutandis mitmeski suunas tagasi tulema selle suure kuninga kaugelenägeva tahteavalduse juurde. Selleks annab põhjust muu seas ka Ülikooli 300 a. põhjendamise mälestamispäevade pühitsemine.

Kirjandus: 1) Tartu Ülikooli ajaloo allikaid. I Acad. Gustaviana. a) Ürikuid ja dokumente. Tartu Ülikooli ülesandel välja andnud ja sissejuhatusega varustanud J. V a s a r. Tartu, 1932.

2) Dots. J u h a n V a s a r. Üliõpilaskond Tartu-Pärnu rootsiaegses ülikoolis koguteoses: Tartu Üliõpilaskonna ajalugu seoses Eesti üliõpilaskonna ajalooga. Toimetanud dr. Juhan Vasar. Lk. 1—14.

3) Hartwich Ludwig Christian Backmeister. Nachrichten von den ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau. Vaata: Sammlung Russischer Geschichte. IX Bd. II u. III Stück. St. Petersburg 1764. Lk. 93—262.

4) Проф. В. Алексеев. Юрьевский Университет. Vaata: День Русского Просвещения. Вестник Союза Русских Просветительных и Благотворительных Обществ. 1932 №№ 4—7. Lk. 64—67.

5) Friedrich Oehninger. Ristikoguduse ajalugu omas käekäigus läbi aastasade. Tallinn 1908. Lk. 328—339.

R é s u m é.

Religiöse Züge und Momente in der allgemeinen Struktur und dem Gepräge der schwedischen Universität zu Tartu.

H. B. R a h a m ä g i.

I

Wie immer Mensch, Zeit und Zustände jedem Vorhaben ihr Gepräge geben, so war es auch mit der vom schwedischen König Gustav Adolf im Jahr 1632 in Tartu gegründeten Academia Gustaviana Adolphiana und der späteren Academia Gustavo-Carolina zu Tartu und Pernau.

Die Zeit der Religionskämpfe, um die durch die Reformation erworbenen Güter: Erneutes Verständnis der urchristlichen Wahrheit, seine Umsetzung ins Leben und Gewissensfreiheit, vor dem Ansturm des Katholizismus zu retten und zu bewahren. Die grossen Siege Gustav Adolfs. Daraufhin überall mächtiges frohes Beginnen.

Einmal erwacht, ist der Wissensdrang der freien Persönlichkeit gross. Die evangelischen Kirchen kommen dem entgegen durch Gemeindeprüfungen, Katechisation und Gründung von Schulen.

Gustav Adolf selbst — eine prädestinierte Gestalt in dieser Zeit und diesen Zuständen. — Grosssohn Gustav Vasas, zu dessen Zeit Schweden

evangelisch und politisch frei wird. Erzogen in dem Geist durch seinen Vater Karl IX in evangelischer Frömmigkeit und christlicher Nächstenliebe und Gerechtigkeit ungeachtet der Stellung jedes Menschen.

All dieses drückte seinen Stempel auf die neugegründete Universität zu Tartu und gab ihr unter anderem ein festes, klares religiöses Gepräge.

II

Schon der Vorläufer der Universität, das unter Gustav Adolf durch Generalgouverneur Skytte gegründete königliche Gymnasium, sollte der Ort sein, wo die Jugend in allem Guten unterwiesen werden sollte. Die Jugend sollte allerhand Ämter lernen, „dass sie hernacher ein jeder in seiner Sprache ihrem Vaterland, in Kirchen: und Weltlichen Regiment, getreu Dienste leisten...“; doch wurde der Nachdruck darauf gelegt „besondern in Gottes Satzungen und Geboten erzogen werden sollen...“, „wie man für Gott und Menschen recht leben soll“.

Besonders grosser Einfluss, Richtlinien im Schulleben gebend, ging vom Geistlichen und Pädagogen Amos Comenius aus. Zu den Böhmisches Brüdern gehörend, sah er das Ziel des Lebens nicht im Zeitlichen. Die Seligkeit vorbereitend waren seiner Meinung nach Bildung, Tugend und Frömmigkeit.

Um in diesem durch persönlichen näheren Umgang mit der Jugend grösseren Einfluss auf sie zu haben, wurde beim Gymnasium in Tartu ein billiges Konvikt für die Schüler gegründet.

III

Das eben erst gegründete Gymnasium wird bald zur Universität umgestaltet, der Geist, der im Gymnasium walten sollte, bleibt aber, soll auch Ziel der Universität sein. Weitere Kreise werden gezogen: es gibt keine evang. Schulen, da soll die Akademie dafür sorgen, dass im ganzen Lande die Einwohner zu Gottesfurcht und sittlichem Leben erzogen werden. Andreas Virginius wird zum Theologieprofessor berufen, damit der König seine „christlichen Intentionen“ durchführen kann. Generalgouverneur Johann Skyttes Rede zur Eröffnung der Universität ist typisch als Ausdruck des Willens Gustav Adolfs: Die Jugend soll nützlich sein Gott und den Menschen. Dasselbe unterstreicht der Theologe Moberg bei der Eröffnung der Universität zu Pernau. Die theologische Fakultät bekommt 4 Lehrstühle, je 2 die medizinische und juristische. Nach den Constitutiones Academiae Dorpatensis soll nicht nur die theologische Fakultät, sondern es sollen alle Fakultäten sich leiten lassen von der heiligen Schrift und der Augsburger Konfession. Beamte und Lehrkräfte müssen schwören, dass sie zu Gottes Ehren arbeiten.

Auch die Studenten müssen laut der Konstitution die Verpflichtung eines religiös-sittlichen Lebens auf sich nehmen: den Namen Gottes nicht missbrauchen, zu den Gottesdiensten gehen, nicht Karten spielen usw. Charakteristisch sind die verschiedenen Eidesformeln (cf. in dem estn. Text lateinisch angeführt).

IV

Auch in der Russenzeit war diese „christliche Intention“ geblieben.

Man sollte mutatis mutandis zurückkommen zu der weitblickenden Willensäußerung des grossen Königs. Anlass dazu gibt die Feier des 300-jährigen Begründungstages der Universität.

Tartu Rootsi ülikooli korraldus ja töö.

O. Sild.

Tartu rootsi ülikool ja samuti usuteaduskond seisis oma tüübilt kõige ligemal tolleaegsele Rootsi Upsala ülikoolile. Oli ju loomulik, et Rootsi kuningad Tartu ülikooli asutamisel ja edaspidisel korraldamisel oma vanema Rootsi ülikooli eeskuju järele toimisid, nagu nad seda ise ka mitmeti on väljendanud. Tolleaegse Tartu usuteaduskonna struktuuri ja korralduse mõistmiseks ja tundmiseks on sellep. tarvilik peale Tartu ülikooli kohta käivate eriliste kirjutiste ja ürikute ja tööde arvestuse eriti silmas pidada ka tolleaegse Upsala usuteaduskonna korda ja korraldisi ja tööviise ¹⁾. Tolleaegse akadeemilise korra ja elu arusaamiseks tuleb aga ka veel silmas pidada ülepea 17. sajandi protestandi ülikoolide usuteaduskondi ja nende õppekorraldisi, kuna alusjooned neil kõigil enam-vähem ühised on ²⁾. Alles nii võime loota enam-vähem selget pilti ja ülevaadet saada.

Tolleaegse usuteaduskonna struktuuri korralduse ja õppetöö käsitlusel tuleb meil siin eriti silmas pidada:

1. Fakulteetide jaotust tolleaegses ülikoolis.
- 2 Tolleaegse usuteaduskonna õppejõudude arvu, nimetusi, liigitusi, palgaolusid ja kõrvalteenistuse võimalusi.
3. Kuidas toimus õppetöö fakulteedis, mida õpetati ja missuguste põhimõtete ja meetodite järele, ja millised olid eksamid ja teaduslikud astmed.
4. Kuidas oli lugu „fakulteedi lõpetamisega“ ja kiriku- ja kooliameti peale saamisega.

¹⁾ v. Joannis Schefferi *Argentoratensis Upsalia*, 1666, cap. XIV; C. A. Cornelius, *Bidrag till Upsala Theologiska Fakultets Historia*, I, II, Upsala, 1874.

²⁾ V. A. Tholuck, *Das akademische Leben des siebzehnten Jahrhunderts*, I und II Abth., Halle 1853, 1854.

5. Fakulteedi õppetegevuse üldist hinnangut.
6. Fakulteedi usulist ja usuteaduslist üldsuuna.

1.

Upsala ülikooli asutamisel 1476 oli paavst Sixtus IV-da poolt ette nähtud, et siin õpetatakse usuteadust, kanoonilist ja kodanlist õigust, arstiteadust ja filosoofia alasid. Professorite arv oli alguses pisike, 1593 oli 7 professorit: 3 usuteadlast ja 4 filosoofi, siis tuli juure ka veel arstiteaduse professor. 1621 tõusis arv, Gustav Adolfi korraldusel, 17 rp. 18 peale (4 usuteadlast, 2 õigusteadlast 1 rp. 2 arstiteadlast, 10 filosoofia alade esindajat), milline arv on ajutiste kõikumistega Upsalas üldiselt enam-vähem püsima jäänud pikema aja jooksul.

1626 jagunesid kõik õpetatavad ained nelja fakulteedi aines-tikku. See jaotus pandi loomulikult ka Tartus 1632 maksma. Fakulteedid olid: usuteaduskond, õigusteaduskond, arstiteaduskond ja filosoofiateaduskond. Viimase fakulteedi moodustasid Tartus¹⁾ järgmised alad: 1. poliitika, 2. eetika, 3. füüsika, 4. ajalugu ja muinsus, 5. matemaatika, 6. heebrea keel ja muud hommikumaa keeled, 7. kreeka keel, 8. kõneosavus, 9. loogika, 10. luulekunst. Nii oli see jaotus mõeldud alguses 1632, kui Gustav Adolfi määruse järele Tartu ülikooli korraliste professorite (professores ordinarii) arv pidi olema 17 ja veel 2 erakorralist professorit (professores extraordinarii) usuteaduskonna jaoks. Tegelikult vähendati aga varsti seda korraliste professorite arvu. Kuningliku resolutsiooni alusel 8. maist 1636 oli üldse ette nähtud 10 professuuri (filosoofia teaduskonnas mitte üle 6, juriskonsult 1, arst 1, usuteadlasi 2). Mõne teise õppekoha täitmise korral on professoril selle aja eest lisatasu. Õppekohtade ja eelarve esitises 17. maist 1637 on „professiones constitutae“ arv 11 (selles arvus on 2 juristi). Nüüd ühendati filosoofia fakulteedi üksikud ained viide (rp. 6) gruppi, nii: 1. loogika ja eetika, 2. kõneosavus ja luulekunst, 3. ajalugu ja poliitika, 4. astronoomia, matemaatika ja füüsika, 5. kreeka keel ja hommikumaa keeled (ühes heebrea keelega). Usuteaduskonda, õigusteaduskonda, arstiteaduskonda loeti peafakulteeti-

¹⁾ Upsalas on natukene erinev järjekord ja gruppimine, nimetatakse veel eriliselt alasid, nagu geograafia, muusika, optika, mehaanika, v. Scheffer m. t. lk. 260; Ülikooli Konstitutsioonid I, 18, 4.

deks, filosoofia fakulteeti osalt ettevalmistavaks. Usuteaduskond seisab fakulteetide eesotsas, ja seda tunnustatakse tema vanuse pärast ja austusest temas käsitletavale ainestikule. See usuteaduskonna esikoht avaldub mitmes suhtes, nii fakulteetide järjekorras, valitavate rektorite järjekorras (I. II Konst. 4, 2), pidulikkudel rongikäikudel ja 2. istungitel (I Konst. 10, 1. 2) j. m.

Usuteaduskonna õppejõududeks olid eeskätt professorid, juure tulid siis adjunktid ja hästi hiljemalt (juba peale Pärnu ülikooli lõppu) dotsendid.

2.

U p s a l a s kandsid usuteaduskonna õppejõud alguses veel katolikuaegseid nimetusi: Praost (praepositus) luges heebrea-keelsest Vanast Testamendist, Pönitentsiaar (poenitentarius) käsitles greekakeelset Uut Testamenti, Dekaan (decanus) tegi tegemist usuartiklitega ja usutülidega (articulorum fidei et controversiarum expositio). Siis hakati neid usuteaduse professoreid nimetama lihtsalt: Esimene usuteadlane (primus Theologus), Tõine (secundus), Kolmas (tertius). 1621-sest aastast alates oli Upsalas 4 usuteaduse professori, 1652 mainitakse veel „theologiae professor ordinarius quinto loco“, kuid see V professor oli enam juhuslikult ja ajutiselt vahel ametis. Põhiarvuks jäi pikemaks ajaks 4. 3 professori õpetuse alaks olid siin eksegeesid (nagu meie seda allpool veel ligemalt vaatlеме), IV professori alaks „loci sive articuli fidei cum controversiis“. Umbes 1660. aastast peale võtsid nad teatava korra järele ka osa asutatud kirikliku seminari praktilistest töödest.

A d j u n k t i s i d usuteaduskonna jaoks mainitakse Rootsisis 1637; tegelikult teostati 2 adjunkti ametiseseadmise ettepanek mõned aastad hiljemalt (1641 ja 1652). Neile taheti sellega edasitöötamise võimalust anda, kasutades neid ühtlasi akadeemilisteks abitöödeks (eraviisilisteks loenguteks ja harjutusteks). Arvati alguses, et nad peavad omama usuteaduse kandidaadi astme, kõrvalteenistusest loobuma ja mitte liiga kauaks sellesse ametisse jääma, andes ruumi teistele. Ajajooksul omandasid nad aga enam õppejõudude ilmet ja võisid pidada prebendina kirikuõpetaja kohta. Nad on nüüd teatavas mõttes vaheastmeks professori ja meie aja eradotsendi vahel ¹⁾.

¹⁾ See instituut püsib veel Rootsisis ja Soomes, kuna ta meil ja mujal on kadunud, v. A. Tholuck I, lk. 50.

Dotsentide fakulteeti lubamine ei leidnud kaua fakulteedi nõusolekut ja toimus ajal, mis on juba väljaspool käesolevat, meid siin huvitavat ajajärku.

Tartu usuteaduskonnas pidid määramist mööda ametis olema 2 korralist ja 2 erakorralist professorit. Tegelikult ei olnud korraga 2-te erakorralist ametis, küll aga paaril korral 1 adjunkt erakorralise kõrval. Usuteaduskonna erakorralised professorid olid ühtlasi filosoofia teaduskonnas mõnel alal korralised professorid, enamasti heebrea ja hommikumaa keelte (J. Weideling) või greeka keele (P. Goetschenius) või mõlemate ainete alal (J. G. Gezelius), aga ka loogika ja eetika (adjunkt P. Sv. Lidenius), loogika, füüsika ja matemaatika (G. Preussius) alal.

Adjunkt esineb Tartu usuteaduskonnas varakult¹⁾. Usuteaduskonna adjunktina esineb juba cand. phil. Adrian Verginius. Tema on sel ajal ühtlasi Nõo õpetaja, loobus aga linnakooli kohast (magistraadi sellekohane „testimonium dimissionis“ on välja antud 26. aprillil 1639). Tähendab, Tartu usuteaduskonnas on ka adjunktil juba sel ajal õigus omada prebendi (sissetulekuallikat kogudusekoha näol), nagu see õigus oli usuteaduskonnas kõigil usuteaduse professoritel. Vormilik kuninglik resolutsioon, et Tartu ülikooli juurde seatakse ametisse usuteaduskonnas 1 adjunkt (ja filosoofia teaduskonnas 2 adjunkti) tuli nähtavasti alles 16. juulil 1650 (kuninganna Kristiinalt), mis aja poolest ka enam sobib Upsala ülikooli sellekohase korraldusega. Nähtavasti ei olnud A. Virginiuse ametisse panemisega veel mitte loodud kindel adjunktuur, vaid kasutati 1 puuduva erakorralise professori lisapalka. 1650. a. resolutsiooni alusel pandi aga juba ametisse adjunkt Petrus Svenonis Lidenius 1652. II ülikooli Konstitutsioonide cap. 8 järele on usuteaduskonnas 2 adjunkti²⁾). Nende kohus pidi olema: 1. fakulteedi otsusel eraviisil seletada vähem edasijõudnutele üliõpilastele kokkuvõttes „Locorum theologicorum“ autorit, samuti ka sümbolilisi kirju, 2. disputatsiooni pidada mõne usuteaduse professori juhatusel, kui adjunkt ise ei ole

¹⁾ Nähtavasti isegi varem, kui see Upsalas lõplikult teostati.

²⁾ Selle määruse järele pidi ka juristidel ja arstidel kummalgi 1 adjunkt olema, filosoofidel 4.

litsentsiaat või doktor. Tegelikult ei ole aga neist adjunktidest II ülikooli usuteaduskonnas midagi kuulda.

Professorite prebendkohtadeks peale Nõo ja Tartu-Jaani olid võimaluse järele veel Puhja ja Maarja-Magdaleena. Ülikooli restauratsiooni kavatsuste ajal arvestati ka Äksi, Kambja ja Võnnu kogudustega võimaluse korral. Tegelikult ei näi neid viimaseid siiski prebendideks kasutatud olevat. II ülik. Konstit. 19 in Spiecie 1 järele on I usuteadlane „linna õpetajaks“ (I ülikooli ajal oli selleks sagedamini II usuteadlane). Samuti on suur osa Tartu usuteaduskonna professoreid (ka adjunkt Verginius) Tartu ülemkonsistooriumi assessorid olnud rp. Tartu ringkonnas praostiteks.

Palga saamine ülikooli maavalduse sissetulekutest Ingeris ja selle pantimisel sularahas oli sagedasti hilinemiste ja puudujääkidega seotud. Kuningliku resolutsiooni järele 8. maist 1635 pidi I usuteadlane saama $333\frac{1}{3}$ r. t. (ehk 1000 vasktaalrit), II usuteadlane $233\frac{1}{3}$ (ehk 700 v. t.), (juriskonsult $266\frac{2}{3}$ r. t. j. n. e.). 1638. a. 20. augustil on palkade eelarve nii kindlaks määratud, et I usuteadlane saab 500 hõbetaalrit (ehk 1500 v. t.), II usuteadlane 350 h. t. (ehk 1050 v. t.), (I juriskonsult 400 h. t., II jurisk. 300 h. t., arst 350 h. t., heebrea ja greeka keelte professor 400 h. t. j. n. e.).

See viimane palgamäärustik oli veel maksev 1651. a. kassa aruande järele ja ka säilinud 1654. a. koosseisu- ja eelarve-kavas. Viimase kava järele saab usuteaduskonna adjunkt Petrus Lidenius (kes on loogika ja eetika korraline professor palgaga 400 h. m.) adjunktuuri kohuste täitmise eest 150 h. m. (ehk 450 v. t.) ¹⁾.

Ülikooli restaureerimise kavatsuste aegu tehti kulude suhtes mitmesuguseid kalkulatsioone. II ülikoolis on õppekohti samuti 11 ette nähtud; usuteadlasi on selles kavas 3 (tegelikult oli 1691 2 ametis). Palk on: I usuteadlane saab 1000 h. t., II ja III kumbki 600 h. t. (hommikumaa keelte professor saab 500 h. t.). 1690 on kõigile professoritele omad prebendid jaotatud Tartu juures olevas Tarvandebys (s. o. Tõrvandi külas), mis koosnevad puhtast põllumaast ($32\frac{4}{8}$ rootsi morg. — 37 r. m.), heinamaast ($27\frac{1}{16}$ r. m. — 34 r. m.), metsmaast ($33\frac{1}{4}$ r. m. —

¹⁾ v. Mittheil, a. d. livl. Gesch. VII, lk. 43.

379/16 r. m.). Igal professoril on 2 nimega nimetatud talupoega. Nende 10 professori hulgas on ka 2 usuteadlast (Jernfeld, Moberg, ja hommikumaa ja greeka keelte (ja pärsine usuteaduskonna) professor (Skragge)¹⁾. Pärnu ülikooli ajal arvati prebendid, pastoraadid ja konsist.-assessoraadid raha peale, nii oli 1. aug. 1702 möödunud aja eest saada²⁾: I usuteadlasel (Moberg) ½ aasta palk 500 r. t., pastoraadi asemel 100 r. t., prebendi asemel 30 r. t. kokku 130 r. t. II usuteadlasel (Molin) ½ a. palk 250 r. t., pastoraadi asemel 100 r. t. kons.-assessoraadi asemel 50 r. t., prebendi asemel 30 r. t., kokku 180 r. t. III usuteadlasel (Folcher) poole aasta eest sama palju — 250 r. t., pastoraadi, kons.-assessoraadi ja prebendi asemel 180 r. t. (Hommikumaa keelte professor sai ½ a. eest 250 r. t. ja prebendi asemel 30 r. t., kokku 280 r. t.).

3.

Küsimuse valgustamisel, kuidas toimus õppetöö Tartu usuteaduskonnas, on jälle kasulik, esmalt heita lühikest pilku õppetöö korraldusele Upsala fakulteedis. Upsalas määrati 1626, et I usuteadlane loeb W. T.'i ajaloolisi raamatuid, II usuteadlane U. T.'i raamatuid, III usuteadlane prohvetiraamatuid, IV usuteadlane käsitleb usuartikleid ühes tülüküsimustega (*loci sive articuli fidei cum controversiis*). 1655 määrati, et I professor loeb ka veel W. T.'i kirikulugu, II professor ka veel U. T.'i kirikulugu. Nii oli eksegeesi jaoks 3 professori 4 hulgast. Täielik muudatus selles suhtes tuli alles palju aastaid peale Pärnu ülikooli ajajärgu, nimelt 1790; siis jäi mõlema Testamendi eksegeesi jaoks ainult 1 professor (nimelt IV), kuna 3 teist lugesid muid aineid³⁾.

Töö fakulteedis toimus loengute näol (mainitud ainel), disputatsioonide näol, mõningate eksamite pidamise, tunnistuste andmise ja astmete jagamise näol. Loengute kohta maksis

¹⁾ v. Mittheil. a. d. livl. Gesch. VII, lk. 67.

²⁾ v. Mittheil. VII, lk. 68.

³⁾ I professor pidi lugema ainet: *historia ecclesiastica veteris et novi testamenti* (Schröck'i alusel), peale selle veel *theologia moralis et pastoralis*, II professori aineks oli *theologia polemica cum praenotionibus theologicis*; III professori aine oli *theologia dogmatica, libri symbolici ja ars homiletica*.

põhimõte, et aine kursus üldiselt mitte üle aasta ei kestaks, et ta oleks ülevaatlik ja selge.

Disputatsioonid olid tarvitusel astmete omandamisel, aga veel sagedamini üliõpilaste harjutusteks, kes pidid professori juhatusel vastuseid andma ülesseatud teeside ja harutluste kohta, mis nad ise olid koostanud või sagedamini professorilt olid üles seatud.

Eksamite suhtes, oleks mainida, et kõigi teaduskondade üliõpilased vajasisid eksamite tegemiseks usuteaduskonnalt tunnistust (*testimonium*), et nad omavad kirikuõpetuses ja usuartiklites (in *doctorina ecelesiae et articulorum fidei*) rahuldavaid teadmisi. See tunnistus anti erilise eksami (*examen theologicum*) põhjal. Teiselt poolt pidid need, kes soovisid mõnda astet usuteaduses (või õigusteaduses või arstiteaduses), enne omandama filosoofia teaduskonnas tarvilisi teadmisi üldajaloos, keeltes ja filosoofilistes distsipliinides. Teadusliku astme omandamine usuteaduskonnas eeldas teaduslise (magistri- või vähemalt kandidaadi-) astme omamist filosoofia teaduskonnas.

Usuteaduskonnas antavad teaduslised astmed olid kandidaat, litsentsiaat, doktor, milliseid kõiki loeti väga kõrgel seisvateks. Kandidaadi astme omandamiseks nõuti eksami ülesantud ainetes ühes disputatsiooniga, litsentsiaadi astme omandamiseks nõutavad ained sisaldasid „*totum theologici studii cursum*“. Ka doktoriastmeid jagas teaduskond, kuid 1675 hakkas Karl XI ise Rootsis doktorisid nimetama.

Tartu ülikooli ja samuti usuteaduskonna korralduse eeskujuks oli ka õppeainete, õppetöö ja õppeviiside suhtes Upsala ülikooli sellekohane korraldus. Tartu I ülikooli „*Constitutiones Academiae Dorpatensis*“¹⁾ on õieti Upsala ülikooli „*Constitutiones*“, mis pealiskaudselt vormiliselt on kohandatud Tartu ülikoolile. Juba osalt erilisemalt on Tartu ülikooli olukord ja korraldus käsitlust leidnud sama pealkirjaga Konstitutsioonides, mis välja anti II ülikooli jaoks Karl XI poolt, kelle eessõnast selgub, et nende Konstitutsioonide koostamisele asuti 57 a. peale ülikooli rajamist Gustav Adolfi poolt, see oleks a. 1689. Samuti mainib Konstitutsioonide lõpp (lk. 142) 28. jaanuari 1689²⁾. Mõlemis

¹⁾ J. Vasar, Tartu ülikooli ajaloo allikaid I, Nr. 19.

²⁾ II ülikooli Konstitutsioonide fotostaatiline ära kiri on Tartu ülikooli raamatukogus, peale selle käsikirjaline ära kiri.

Konstitutsioones on ka usuteaduskonna suhtes mõningaid vahe-
sid, milliseid meil omas vaatluses tuleb arvestada.

Tartu ülikoolis pidi (*Constitutiones Academiae Dorpatensis* I cap. 18, In specie 1) järele) samuti I usu-teadlane (ex Theologis primus) kuulajatele esitama W. T.'i ajaloolisi raamatuid (hommiku k. 8), teine usuteadlane U. T.'i raamatuid (k. 9), kolmas prohvetite raamatuid (k. 2 p. l.), neljas usuartikleid ja poleemikat (k. 3 p. l.). Tegelikult ei olnud siin usuteadlaste arv aga enamasti mitte sel kõrgusel. II Konst. 19, In specie 1 järele loeb I usuteadlane k. 9 W. T.'i kanoonilisi raamatuid algkeeles, samuti kannab iga aasta parajal ajal kokkuvõtlikult ette W. T.'i kiriku ajalugu maailmaloomisest kuni Kristuse sündimiseni, II usuteadlane seletab k. 8 U. T.'i raamatuid algtekstist ja iga aasta kannab ette U. T.'i kiriku ajalugu Kristuse sündimisest kuni käesolevate aegadeeni, nii et ta kogu ainega valmis saab 3 aasta jooksul. III usuteadlane käsitleb k. 3 p. l. ristiusu põhipeatükke ehk usuartikleid, esimesel aastapaaril õige kiriku avalikest usutunnistuskirjest, eriti Upsala kirikukogul vastuvõetud Augsburgi usutunnistusest, järgneval aastapaaril või kõige rohkem, aastakolmikul usuteadlisi üksikküsimusi (*Loci theologici*) akadeemia kodumaal vastuvõetud raamatu järele ühes tähtsamate vaidlusküsimustega.

Tuleb ka silmas pidada, et usuteaduse üliõpilased keeli õpiks, eriti heebrea ja kreeka keelt. 17. sajandi ülikoolides lugesid (A. Tholuck'i ¹⁾ järele) korralised professorid harilikult 4 avalikku loengut ja eraviisilisi tarviduse järele, umbkaudu ehk ka 4; erakorralised 2 avalikku loengut ja mõningaid eraviisilisi.

Mõne aasta või poolaasta kohta on säilinud loengute kavad, milledest selgub, kes sel ajal luges ja mida loeti. Nii-sugustest loengukavadest toome väljavõtteid usuteaduskonna töö kohta:

Tartu I ülikoolis ²⁾: Õppeaastal 1. novembrist 1651 kuni 1. nov. 1652 käsitleb Prof. Andr. Virginus Taaveti laulude kommenteerimist, valgustades (1) teksti valitud märkustega, kõne alla võttes (2) seal leiduvaid tulusaid ja raskemaid küsimusi ja (3), kuna puudub II usuteadlane, võtab

¹⁾ Das akademische Leben des 17. Jhs. I Abth., lk. 63.

²⁾ Sellekohaste loengute kavade (*Catalogi lectionum*) fotostaatilised ärakirjad on Usuteaduskonna R. A. kabinetis olemas.

vahetevahel erakordselt arutlusele ühe või teise usu artikli. Õppeaastal alates nov. 1653 lõpetab Dr. Andr. Virginius 18, 19 ja 20 psalmi ja valgustab Matteuse evangeeliumi tähelepanu väärivate seletustega ja avalikkude disputatsioonidega k. 9.

M. Gabriel Elvering, korraline usuteaduse professor, käsitleb avalikult k. 2 D. Hafenreffer'i „Locos Communes“ ja otsustab usu tülikäsimusi ja tõusvaid küsimusi võrdse lühiduse ja selgusega. Jätkab avalikke disputatsioone, kuivõrt on vastajaid. Eraviisil arutab edasi iga nädal kõigi usuartiklite erilisi vaidluspunkte.

Õppeaastal alates novembrist 1655 D. Andreas Virginius (S. S. Theologiae Professor primarius) lõpetab Matteuse evangeeliumi ülejäänud 7 peatükki ja käsitleb Taaveti laule.

Usuteaduse korraline professor ja kuninglik bibliotekaar, usuteaduskonna s. a. dekaan M. Gabriel Elvering kannab ette „locos Theologicos k. 2, jätkab avalikke ja eraviisilisi disputatsioone ja teeb kuulajatele teatavaks kirikuloo põhijooni (compendiumi), milles ta jutustab kõigepealt Isadest ja nende dogmaatilistest kirjutisist (scripta Dogmata) ja sinoditest sajandite järjekorras.

Usuteaduse avalik erakorraline (ja füüsika ja aritmeetika korraline) professor M. Georgius Preussius näitab erilistel päevadel (diebus Extraordinarijs), kui palved lõuna-aegu Jaanikirikus on lõppenud, filosoofiliste põhimõtete õiget tarvitamist, nagu meieusulised (nostrates) seda käsitlevad, ja nende väärtarvitamist, mis esineb usutülides roomlaste, kalvinistide ja fotiniaanide juures, ja kannab ette Püha kirja näiliselt üksteise vastu käivate kohtade piiblist harmooniat ja püha (kirja) filoloogia põhijooni (compendium), võttes avalikule arutlusele loetud ainekse seda, mis vaidlusele allub, ja muud.

Tartu II ülikoolis augustist 1698 kuni augustini 1699 lõpetab prof. Moberg Taaveti laulude käsitlemist ja algab Saalomoni õpetussõnade seletust; ta on nõus eraviisil eriti piibli loos õpetust andma. Prof. Molin peab avalikke loenguid Rooma rahva raamatust, privatim kannab ette Ü. T.'i kirikulugu. Prof. Skragge'l on avaliku loengu aluseks *Hutteri Compendium Theologiae Thetico-Polemicae*, eraviisil ta on nõus korutama ja disputeerima.

Pärnu ülikoolis 1707. a. alult kuni Mihklipäevani 1707. jätkab prof. Folcher oma avalikke loenguid Rooma rahva raamatust ja eraviisil seletab Pfeifer'i hermeneutikat. Prof. Bröms'i avalikkude loengute aluseks on *Hutteri Compendium locorum Theologicorum*, soovides antud juhusel relvastada noorte südameid uuemate märatsejate¹⁾ vastu. Eraviisil (privatim) jätkab ta König'i *Theologia positiva* lugemist ja dispuuterimist.

Mihklipäevast 1707 kuni Mihklipäevani 1708 seletab prof. Folcher prohvet Hoseat, prof. Bröms seletab Pauluse kirja heebrea rahvale, prof. Wiräus peab avaliku loengu Hutteri dogmaatika üle, eraviisilise König'i *Theologia positiva* üle.

Noorsoo õige õpetamine (recta informatio) on üks professori peaülesannetest. Selle kohta käib ka tema ametivanne, ta töötab selles asjas hoiduda igasugusest ülevaatlikkuse ja selguse puudumisest, ja silmas pidada õppijate vaimuandeid ja vajadusi. Iga põhjusega väljajäetud loengu puhul langeb ta rahatrahvi alla; kestev hooletus põhjustab palga ühe osa mahavõtmist jne. Loengud olgu ülevaatlikud ja selged, mitte ülearu pikad, ja vabad skolastilistest ja metafüüsilistest arutlustest, pidades silmas enam praktilise elu tarvidusi. Adjunktid peavad eraviisilisi loenguid ja peavad disputatsioone ja harjutusi. Peale semestraaleksamite pidamist annavad fakulteetide dekaanid oma fakulteedi üliõpilastele teada, missuguseid loenguid nad peavad kuulama järgneval poolaastal. Üldiselt on igauks kohustatud kuulama 2 avalikku loengut (keelte harjutused on kõigile kohustuslikud. Dekaan jaotab oma fakulteedi kuulajad liikidesse (in classes), vaatab ja loeb kõigi nimed läbi, nõudes et nad võtaks osa loengutest, disputatsioonidest, eksamitest. II Konstit. 20, 2 järele saab iga professor oma kuulajate nimestiku ja nii ta teab oma loengute kuulajaid ja näeb, nii palju see võimalik, kes loengutel käivad. Hooletud käijad ta teeb dekaanile teatavaks, tarvilikul korral akad. konsistooriumile. Dekaani kohus on oma fakulteedi üliõpilaste õpinguid, eluviisid ja distsipliini silmas pidada ja hooletuid ja eksijaid teaduskonna ees valjusti manitseda, parandamatuid rektorile ja akad. konsistooriumile üles anda (I Konst. 9, 5). Ka rektor ja senat manitsevad antud

¹⁾ s. o. pietistide vastu.

korral üliõpilasi käima loengutel ja muid kohustusi õiendama, ähvardades neid tarbekorral karistada stipendiumi äravõtmi-sega ja teiste, konstitutsioones ettenähtud karistusega, nii näit. 1646, 22. nov.¹⁾). Neid isikuid, kes esinevad üliõpilastena, aga tegelikult ei käi õpinguil, käsib kuninganna Kristiina 1651. 8. augustil²⁾ ja vastavalt prokantsler Klingius 1653. 9. mail³⁾ eemaldada ülikoolist ja ülepea Tartust. Ka teistest fakulteeti-dest on need üliõpilased kohustatud kuulama vähemalt 1 avaliku usuteadusliku loengu õppeaastal, kes on stipendiumi osali-sed või soovivad seks saada, kes soovivad vaimulikuks saada, kes soovivad omandada mõnda astet, kes soovivad rektorilt ja senatilt tunnistust ja soovitust.

Loengute kõrval olid tähtsamaks õpetusvahendiks *dispu-tatsioo-nid* (disputationes, exercitationes); ka nende pidamine on konstitutsioonides (c. 8, 4) otse kohuseks tehtud. Disputatsi-oonid olid avalikud (publicae, millede laused ja ainestikud trü-kiti) ja eriviisilised (privatae, millede kavad jäid trükkimata).

Eraviisilisi disputatsioone peeti nähtavasti eriti rohkesti n. n. „Kuninga kasvandikkudega“ s. o. üliõpilaste-stipendiaatidega (Regii alumni, stipendiarii), kellede 2-st rsp. 3-st (II konst.) ins-pektorist üks pidi olema usuteaduskonna korraliste professorite hulgast. Usuteaduslikke disputatsioone oli neil iga 2 nädala ta-gant⁴⁾, kui seda ei seganud ühtelangemine mõne avaliku dispu-tatsiooniga. (Constit. c. 21, 4.) Tegelikult ei olnud alati lugu nii. Klingius kaebas, et aastate kaupa ei ole korraldatud disputatsi-ooni stipendiaatidele ja nõuab, et stipendiumi osaliseks saaks ainult need, kes õpingutes edasi jõuavad ja kelle elukombed lait-matud on.

Kõik disputatsioonid olid dekaani erilise järeelvalve all (et ainestik kohane oleks jne.), ja avalikud peeti ka sagedasti tema juhatusel või aga mõne teise professori juhatusel. Peale määratud professorite ei või keegi disputatsiooni juhatada, kel ei ole vas-tava fakulteedi teaduslikku astet, ja ka sel korral on ikkagi veel dekaani ja fakulteedi luba vajalik (II Konst. 18, 2). Usuteadus-konnas peeti disputatsioonid I Konst. järele reedetal, suvel kl.

¹⁾ v. J. Wasar, m. t. Nr. 62.

²⁾ v. J. Wasar, m. t. Nr. 67.

³⁾ v. J. Wasar, m. t. Nr. 68.

⁴⁾ II Konst. järele fakulteetide järjekorras.

6-est, talvel kl. 7-est homm. kuni hiljemalt kl. 11-ni, II Konsist. järele ainult laupäeviti (teistes fakultetidest laupäeviti või kesk-nädalatel). Nad peeti mitte ainult astme omandamisel või koha pärast (pro loco), vaid ka harjutuseks (exercitii causa). Kaugelt suurem osa disputatsioonest on nähtavasti disputatsiooni juhatajate kirjutatud, kuna üliõpilane oli „respondens“, kes vastas opponentidele ja püüdis nende väiteid ja argumente ümber lükata. Oli „vastaja“ ise disputatsiooni kirjutanud, esineb disputatsiooni-kirjal märkus: „Auctor et Respondens“ või „Auctor-Respondens“ j. m. s. Niisuguse märkusega disputatsioone ei ole aga võrdlemisi kuigi palju säilinud. On ka niisuguseid disputatsioonikirju, kus on selge märkus, et juhataja on ühtlasi autor, näit.: „Praeside et auctore Joh. Gezelio“ (1649); „Praeside et auctore Andr. Virginio“ (1651).

Säilinud disputatsioonid on loomulikult üldiselt ülikooli trük-kija poolt trükitud, neil on enam-vähem ühesugune kaust (4°), paksus kõigub enamasti 1—2—3 trükipoogna vahel, on aga ka ½ trükipoogna ja üle 5 trükipoogna suuruseid. Keelelt on nad ladina-keelsed, J. G. Gezeliuse ja tema juhatusel peetud disputatsioone on ka kreekakeelseid.

Peale disputatsioonide on ülikoolis peetud hulk oratsi-oone (orationes), ka meetrilisi (orationes metricae), mis küll enamasti kuulusid filosoofia teaduskonda, kuna neid läbi vaatasid ja parandasid kõneosavuse ja luulekunsti professorid. Mõni neist kõnedest kannab siiski „oratio theologica“ nime, või on neid usu-teadlased pidanud.

Sisult on kõnede hulgas üldse palju usulise või usuteaduslise sisuga kõnesid, nii juba avalikud vaimulikud kõned kiriku suurte pühade puhul, vaimulikud leinakõned, samuti kõned usuteadus-liste (ka kirikulooliste) küsimuste üle.

Eksa m i t e suhtes tuleb kõigepealt mainida, et „examen theologicum“ alusel anti ka Tartu ülikooli poolt t u n n i s t u s i ja tõendusi välja teatavateks otstarveteks. Sarnastest katsumis-test on siin jutt näit. välismaa ülikoolidesse minejate suhtes.

II Konst. 17, 5 järele vajasisid kõigi teiste fakultetide üliõpi-lased eksami tegemiseks usuteaduskonnalt tunnistust, et nad tar-vilikul määral tunnevad usu artikleid sümbolite ja Rootsi kiriku usutunnistuse ja usuteaduslisi mõisteid käsitleva, akadeemias tarvitusel oleva raamatu kohaselt, samuti üldiselt tunnevad vasta-

vaid Püha kirja õpetusaluseid ja V. T.'i ja U. T.'i piiblist ajalugu.

II Konst. 23, 30, 31 järele ei ole lubatud ühelegi üliõpilasele välismaa ülikooli minna, kui ta ei taha kodumaal kohasaamisest ilma jääda, ilma rektori ja dekaani tunnistuseta, mille ta võib saada eksami järele usuartiklites j. m. Hastfer'i patendi alusel 1. juulist 1690 võib avalikkude (kiriku ja riigi) ametite peale saada ainult see, kes vähemalt 2 aastat Tartu ülikoolis on õppinud. (Mitth. VII, lk. 251.)

Kirjas kuningale 22. dets. 1689 oli Hastfer koha soovijatel peale 2 aastase stuudiumi ka „maakeelte harjutust“ nõudnud. (Mitth. XV, lk. 407.)

Konstitutsioonides (cap. 19, 2. 3; 8, 4) on veel jutt kuulistest (menstrua) ja semestrilistest (semestria) eksamitest. Esimestes peavad loengu kuulajad vastust andma sellest, mis nad kuu jooksul on kuulanud.

Poolaastased eksamid on avalikud, kus professorid katsuvad oma kuulajaid rektori, dekaani ja teiste kolleegade juuresolekul ajal enne rektoraadi vahetust. 1647, 19. okt. teevad ülikooli rektor ja senat üliõpilastele eksamite tähtajad teatavaks ja manitsevad neid hoolsasti eksamitele valmistuda (J. Vasar, nr. 63). Prokantsler Klingius kaebab aga 1654 (m. t. nr. 69), et aastate kaupa ei ole eksameid peetud ja nõuab, et igakuuseid ja semestrieksameid pidamata ei jäetaks. Rektor Stiernstråle on Klingiuse sellekohased määrused 30. aprillil 1652 senati nõusolekuga avaldanud ja järjekindlalt teostanud, järgnevad rektorid on neid aga vähe tähele pannud. Klingius palub, et kindralkuberner G. Horn ka omalt poolt kordaks nende määruste sisu; samuti palub ta, et paljade assigneerimine tema hooleks jäetaks, et määruste täitmist seega saaks mõjustada, kuna kammerkolleegiumi korralduse alusel on paljade väljamaksmiseks tarvilik asekantsleri attestatsioon (m. t. nr. 70).

Teaduslike astmete omandamise eelduseks on filosoofia teaduskonnas (I Konstit. 16, 1 järele) 6-aastane õppimine, 3 kõrgemas fakulteedis 3-aastane õppimine selle järele, kui filosoofia teaduskonna tarvilikud ained on sooritatud.

II Konstitutsioones (c. 17) puudub selles küsimuses aastate fikseerimine. Läbistamiseks õppimisajaks selleaegsetes usuteadus-

kondades üldse arwab A. Tholnek 4 aastat¹⁾. Usuteaduskonnas peetakse (Konst. 16, 1 järele) kõrgemate teadusliste astmete omandamise eelduseks ka veel aulise õpetamise ameti (docendi munus honorificum) omamist või sellesse määramist.

Rootsi alam võib teadusliku astme omandada Upsalas või Tartus. Kes teisiti toimib, jääb selles riigis (ilma kuninga erilise armuavaldiseta) erelistest eesõigustest ilma, mis selle astmega siin muidu ühenduses on (I Konst. 16, 6) ja on koha saamise suhtes viimane. II Konst. 17, 1, 6 keelab astet omandada lahusulises akadeemias. Promotsiooni eel käib eraviisiline ja avalik eksam, avalik disputatsioon ja loeng, ja on ühenduses teatavate tseremooniatega.

Tartu usuteaduskonnas on mitmed õppejõud kõrgemad teaduslised astmed omandanud, nii litsentsiaadi astme: Mancelius 1632, Goetschenius 1633, P. A. Schomerus 1639. Doktoriastme omandas Moberg 1699 Pärnus. Litsentsiaadi aste tähendas õieti luba doktori astet omandada, sellepärast ühendati vahel mõlemate astmete omandamine ajaliselt nii ligidalt, et ainult mõned päevad nende vahel olid või nad hoopis ühte sulasid, nagu seda tuleb oletada ka Mobergi promatsiooni juures Pärnus. Mobergi disputatsiooni kiri on meil Tartus säilinud 3 eksemplaris, ta sisaldab 53 lk. teksti, kõigega kokku 60 lk. Manceliuse disputatsioonikiri on Virgniuse „Manipulus“-es 30 lk. (need on siin aga octav-leheküljed, kuna disputatsioonide algkaust oli quart).

4.

Kõigi eksamite hulgas ei leia meie aga ühte, mis meie ajal kõige tähtsam on: harilik fakulteedi lõpetamise eksam, see just puudus tol ajal meil, Upsalas ja mujal. Sellest olukorrast tõuseb iseenesest nüüd küsimus: mida nõuti siis niisugusel olukorral üliõpilastelt kiriku- või kooli-ametite peale saamiseks?

Olukord Rootsis oli selles suhtes lühidalt järgmine: Usuteadusliku astme omajatel, näit. usuteaduse kandidaatidel, oli kiriku- ja kooli-ametite peale eesõigus teistest, olgu need filosoofia magistrid või mitte. Võrdlemisi vähe oli aga usuteadlasi, kes usuteadusliku astme omandasid. Kirikuameti peale soovijaid eksamineeris doomkapittel ise ja seadis ametisse. Üliõpilased

---

¹⁾ w. m. t. II Abth. lk. 2 j.

Disputatio Theologica
 Inauguralis,
LEGIS MORALIS, EVANGELII,
 Et utriusque Discriminis, Brevem
 Διάσκεψιν exhibens,
 Quam
 Ἐν τῷ Θεολογικῷ τῷ Θεῷ,

Consentiente Veneranda Theologica Facultate, in Celeberrimo Musarum Parnaviensium
 Emporio,
 Pro consequendo Gradu in Theologia summo,
 Examinandam,
Publicè in Auditorio superiori, horis in Regiis Constitutionibus præscriptis D. 1. Sept. A. M. DC. XCIX. proponit

OLAUS MOBERG,

S. Theol. ibidem Prof. prim.

Responsurus stabit

ANDREAS ERICHSON Revaliensis,

S. æ R. æ M. tis Alumnus

PER NAVIÆ,
 Excudit JOHANNES BRENDKEN,
 Acad. Typographus.

pidid¹⁾ enne esitama rektorilt „testimonium academicum“, mis küll käis vaid usinuse ja ülespidamise kohta. Sel olukorral võis ka filosoofia teaduskonna õppijaid kirikuametile kandideerida. Kui nad olid magistrid ja kandidaadid, olid nad vähemalt, nagu nägime, examen theologicum'i pidanud sooritama. Aga kandideerida võisid teataval määral ja olukorral isegi ka filosoofia teaduskonna üliõpilased, kel „examen theologicum“ võis veel tegemata olla. Loomulik on, et usuteaduskond niisugusel olukorral vähemalt „examen theologicum'i“ tegemise nõuet rõhutas ja ülepea soovi avaldas, et filosoofia teaduskonna õppijad, kes kirikuameti peale soovivad, usuteaduskonnast mitte mööda ei läheks²⁾.

Umbes sarnane oli üldiselt ka meie maal seisukord selles suhtes. Peale mitmete filosoofia magistrite oli mõni üksik usuteaduse kandidaat väljaspool ülikooli õppejõude. Meie maal katsus ja andis venia concionandi esmalt superdent üksi Liivimaa osas, Eestimaal seisis kiriku eesotsas piiskopid. Esimene õpetajaameti kandidaadi katsumine Liivimaa ülemkonsistooriumi poolt olla toimunud 1705 doomkiriku käärkambris³⁾. Ametisseadmise eelduseks oli igatahes, et kandidaat on ülepea ülikoolis õppinud. Eestimaal oli näit. 1720 juhus, kus konsistoorium koguduse poolt kutsutud kandidaati ei kinnitanud, sest et ta ei olnud ülikoolis käinud ega konsistooriumis eksami teinud (Benedikt Ellerström — Paucker I, lk. 97).

Konsistoorium nõudis arvatavasti ka siin ülikoolis käimise kohta rektori tunnistuse esitamist. Liivimaa suhtes oli pealegi prokantsler, s. o. superdent resp. kindralsuperdent, ülemkonsistooriumi esimees resp. abiesimees, ja enamasti olid alati mõned usuteaduskonna professoreist ülemkonsistooriumi liikmeteks. Ka filosoofia teaduskonna liikmeid, eriti magistreid, on siin õpetajateks olnud. Kuna siin ülikoolis käinud isikud soodustatud pidid olema ametikoha suhtes, ja hilisemate määruste järele ilma erilise

¹⁾ Vähemalt 1793 nõuab kuninglik kiri valjult selle põhimõtte pidamist.

²⁾ On huvitav selle küsimuse edaspidise arenemise tulemusi siin mainida: 1806 määrati, et doomkapitli eksami ja ordinatsiooni eeltingimuseks pidi olema ülalmainitud kirikliku seminari praktilise usuteaduse ainete sooritamine. 1831 määrati juba lõpulikult, et eeltingimuseks on usuteaduskonna kõigi seatud ainete eksamite õiendamine.

³⁾ v. Napiersky, Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland: Schönland, Eusebius.

loata välismaa ülikoolidesse läinud isikud üldse kohtadele ei pidanud saama, on mõned isikud, välismaa ülikoolist tulles, siin immatrikuleerunud, vahel lühikest aega enne ordinatsiooni, mõni ka teiskordselt, kes nähtavasti enne välismaale minekut siin korra oli õppinud.

5.

Tartu ülikool on teadlikult rajatud protestantliku ülikoolina. Sellepärast ei puudu juba tema üldstruktuuris usulised momendid ja motiivid, nagu ka üliõpilaste kombuse aluseks on teadlikult üles seatud kristlikud usulis-kõlblised põhimõtted (v. I Konst. 22, II Konst. 23).

Vastavalt oli usuteaduskond sel ajal oma tähenduse ja seisukoha poolest mõõduandvamaid fakulteete. Seda oli tema ka oma õppetegevuse ja töö poolest. Selles viimases suhtes võiks temaga võrrelda vaid filosoofia teaduskonda, vaekaussi pannes selle teaduskonna kõigi rohkearvuliste jaoskondade tööd. Selle väite õigust kinnitavad ka mõned sellekohased säilinud teated. 1695 kiitis kantsler usuteaduskonna ja filosoofiateaduskonna üliõpilasi, laitis aga õigusteaduskonna üliõpilasi nende hooletu suhtumise pärast oma töösse. Seda tõendab ka usuteadusliste disputatsioonide (disputationes theologicae) suhteline rohkus. Arvuliselt on neid teada ja enamasti ka säilinud ¹⁾ üle 200, vahest 250 ümber.

Usuteaduskonnas nagu filosoofia teaduskonnaski (kus teadaolevate disputatsioonide arv kõigi jaoskondade pealt ühte arvatult pisut ületab teadaolevate usuteadusliste disputatsioonide arvu) ei ole aga mitte kõik disputatsioonid säilinud ja teada, seda võib mõlemate teaduskondade disputatsioonide suhtes sellest kindlasti järeldada, et teatavates jooksvates disputatsioonide tsüklites ehk seeriates puuduvad mõned lülid, mis seal kindlasti on omal ajal olemas olnud. Ei või aga märkimata jätta, et usuteaduskonna tuntud ja säilinud disputatsioonide arv on II ülikoolis üllatavalt järsult langenud, moodustades vaid mõned protsendid üldarvust, mis osalt ühenduses seisab üliõpilaste üldarvu langusega ja poliiti-

---

¹⁾ Tartu ülikooli raamatukogus on neid säilinud ainult 23 (neist 19 ühtekõidetult uuesti välja antud A. Virginiuse „Manipulus“es; peale selle on Tartus veel 3 W. T.'i alalt, mis on peetud heebrea keele professori juhatusel filosoofia teaduskonnas. Disputatsioone ja oratsioone on veel säilinud Tallinnas, Riias, Helsingis ja eriti Upsalas, Stockholmis.

lise õhkkonnaga ja üldise julgeoleku küsimusega, mis puht-teaduslikku rahulikku tööd raskendas ¹⁾).

Oratsioonide arv ei ole mitte sel määral vähenenud, kuna poliitiline õhkkond ja poliitilised sündmused oratsioonide pidamisele soodsamad olid.

6.

Usuteaduskonna ja teatavas mõttes terve ülikooli usulise ja usuteadusliku suuna määrab Luteruse ortodoksia. Iga rektor annab esimesel kohal vande, et hoolitseb, et puhas evangeeliumi õpetus ette kantakse ja muud Jumalale meelepärased ja kirikule ja riigile kasulikud ja õppivale noorsoole vajalikud teadused ja keeled (I Konst., 4. 4). Samuti annab iga professor vande, et ta elu otsani jääb õigesse ususse, mis avastub Pühas kirjas ja lühidalt väljendub Apostoolikumi, Nitseenumi ja Atanasiaanumi sümbolites, ja muutmata Augsburgi-usutunnistuse juure (mis on Upsala kirikukogu poolt vastu võetud — I Konst. 8, 3). Sama töötab ka iga usuteadlane, kes teaduslise astme omandab, ja samuti ka veel seda, et ta hoolega hoidub igasugustest lahkuse juhusetest ja omad püüded ja tööd sihib Jumala auks ja kiriku eduks vastavalt armu mõõdule, mis Jumal talle annab (I Konst. 16, 3). Ülikooli kantsler peab olema isik, kes on tõelikult andunud õigeusule (ortodoxae Religioni), mis on kokku võetud Jumala sõnas, Augsburgi muutmata usutunnistuses ja Upsala kirikukogus (II Konst. 2, 1).

Lahkuminevaid usulisi ja usuteaduslisi vaateid ja õpetusi on usuteaduskond ja ülikooli antud juhusel kindlasti püüdnud sumbutada, nendest hoiduda ja nende eest noorsugu hoida. See avaldus tegelikult muuseas ka üksikute professorite kohtlemises, kellele mõningaid usulisi või usuteaduslisi vaateid millegi pärast kahtlasteks peeti. Niisuguste professorite hulgast võiks nimetada ka mõnda pärastist usuteaduse professorit, nagu G. Preussiust, P. A. Schomerust ja lõpuks usuteaduse professorit Folcher'i ²⁾).

¹⁾ Filosoofia teaduskonnas ei ole see vahe selles suhtes aga mitte nii suur. Arstiteaduskonnas, kus disputatsioonide arv ülepea minimaalne on, on II ülikoolis neid enam kui I-ses, langenud on ta aga ka õigusteaduskonnas, kus disputatsioonide arv ka üldse väike oli.

²⁾ Ligemalt räägitakse sellest siin allpool õppejõudude elukäigu ja tegevuse vaatlusel.

Kõige selgemini avaldus see ülikooli ja fakulteedi seisukoht ja teguviis just pietismi suhtes ühenduses riikliste määrustega ja kuninga sellekohase käsukirjaga (1706)¹⁾.

R é s u m é :

Über die Einrichtung und die Arbeit der schwedischen theologischen Fakultät in Dorpat.

1.

Bei der Gründung der schwedischen Universität Dorpat hat das Vorbild der ältesten schwedischen Universität Upsala vorge-schwebt. Die Fakultäten waren in beiden dieselben, auch die Zahl der Professoren war in beiden anfänglich ungefähr dieselbe, bald jedoch wurde sie in Dorpat auf 11 reduziert. An der Spitze der Fakultäten stand die theologische, was inbezug auf Dorpat um so verständlicher ist, als ja die Universität D. von vornherein in be-wusster Weise als eine protestantische gegründet worden war.

2.

Für die theologische Fakultät in D. waren 2 ordentliche und 2 ausserordentliche Professoren vorgesehen. Die Professoren der Theologie trugen die Bezeichnungen „Erster Theologe“, „Zweiter Theologe“ u. s. w.

Die theol. a u s s e r o r d e n t l i c h e n Professoren waren gleichzeitig ordentliche Professoren in der philosophischen Fakul-tät. Obgleich vorgesehen, haben 2 ausserord. Professoren gleich-zeitig nicht bestanden, wohl aber hat neben dem ausserord. Pro-fessor (schon früher als in Upsala) ein A d j u n k t gewirkt.

Viele Professoren der Theologie waren Mitglieder des Ober-konsistoriums in D. und bekleideten in der Stadt oder nahe bei der Stadt praktische Pfarrämter (Präbenden). Für die II Universität waren 3 Professoren der Theologie vorgesehen (I, II, III Theo-logie).

3.

Während in Upsala im 17. Jh. für die alttestamentliche Exe-gese 2 Professoren angestellt waren, finden wir hier dafür nur 1, den Ersten Theologen. Der Zweite Theologe trug die nt. Wissen-

¹⁾ v. O. Schild, A. H. Francke' mõjud meie maal, lk. 130.

schaft vor und der Dritte Theologe die dogmatischen Glaubensartikel u. ä. Für einige Semester und Jahre sind wir über die Vorlesungen genauer orientiert, da sich aus dieser Zeit einige Verzeichnisse der Vorlesungen erhalten haben.

Neben den Vorlesungen nehmen in dem damaligen Lehrplan die Disputationen einen weiten Raum ein. Die weitaus meisten Disputationen sind von den Professoren geschrieben oder aufgesetzt, welche die entsprechenden Disputationen leiteten. Die Studenten sind die Respondenten gegenüber den Opponenten. Die Dissertationen sind lateinisch abgefasst, manche auch in griechischer Sprache.

Von den verschiedenen Arten der Examina kommen vor allem in Betracht: das s. g. „examen theologicum“ dem in gewissen Fällen auch Studenten der anderen Fakultäten sich zu unterziehen hatten, und die monatlichen und halbjährlichen Prüfungen.

Die Erlangung eines theologischen wissenschaftlichen Grades setzt die Absolvierung der philosophischen Lehrfächer voraus. Es folgte dann das theologische Examen, Disputation, Vorlesung, Promotion. In D. haben mehrere Professoren den Lizentiatengrad und einer den Doktograd erworben.

4.

Ein s. g. Schlussexamen gab es damals in der Fakultät nicht. In Livland examinierte Predigtamtskandidaten der Superintendent und später das Oberkonsistorium, in Estland der Bischof und das Provinzialkonsistorium. Voraussetzung war, dass der Kandidat die Hochschule besucht hatte, worüber wohl ein Testimonium des Rektors unterrichten sollte, welches jedoch nur Aussagen über Fleiss und Lebensführung enthielt.

5.

Wenn man die Arbeit der theol. Fakultät mit der Arbeit der anderen Fakultäten vergleicht, so gewinnt man leicht die Überzeugung, dass mit der theol. Arbeit sich nur die Gesamtleistungen der philosophischen Fakultät vergleichen lassen. Dieses Urteil wird durch manche Nachrichten und die erhaltenen Disputationen bestätigt.

Die Zahl der theol. Disputationen, die sich erhalten haben oder von denen man Nachricht hat, beträgt vielleicht etwa 250.

In der II Universität ist die Zahl der theologischen Disputationen unverhältnismässig stark gesunken.

6.

Die konfessionelle und die theologische Richtung der Fakultät und der Universität wird gekennzeichnet durch die lutherische Orthodoxie. Alle abweichenden Glaubensauffassungen werden schroff bekämpft. Man ist bemüht, die Jugend vor ihnen zu bewahren. In den letzten Jahren des Bestehens der Universität erfuhr diese schroffe Ablehnung der Pietismus.

Orientalistika õpingud Tartu rootsiaegses ülikoolis.

A. Bulmerincq.

Tartu rootsiaegse ülikooli põhikirjas on ette nähtud heebrea keele professor, mille täitja on kohustatud ette kandma ka kaldea (piibli-aramäa), araabia ja süüria keele algeid, aga selle kõrval ka tõlgendamata tähtsamaid piibli raamatuid, nagu Genesist, Hiobot, Psalme ja prohvetid¹⁾. See professor on vahepeal olnud ühendatud kreeka keele professuuriga. Korduvalt on see professor osutunud eelastmeks mõnele pärastisele usuteaduse professorile. Muide heebrea keele professorit kutsutakse hiljem hommikumaa keelte professoriks.

Selle professuuri täitjaks olid:

A. Academia Gustaviana aegu:

1. Johann Weideling, 1632/33.
2. Joachim Movius, kutsutud 27. II 1632, kinnitatud 10. V samal aastal, kuid ametisse ei astunud.
3. Salomo Matthiae, 1636—1642, oli alates 1637 ka kreeka keele professoriks.
4. Johann Georg Gezelius, 20. VII 1642—1649.
5. Ericus Holstenius (Erich Andresson Holsten), 12. XI 1650—1656.

¹⁾ Tartu Ülikooli ajaloo allikaid, I: Academia Gustaviana, a) ürikuid ja dokumente. Tartu ülikooli ülesandel välja andnud ja sissejuhatusega varustanud J. Vasar, 1932, lk. 68.

B. Academia Gustavo-Carolina aegu:

I. Tartus:

6. Gabriel Skragge, 1680—1698.

7. Johann Uppendorff, kutsutud 1698, kuid suri enne ametisse astumist.

II. Pärnus:

8. Daniel Eberhard, 1699—1701.

9. Ericus Fahlenius, 1701—1710.

Nimetatud 9 esindaja kirjanduslik toodang kuulub peamiselt hebraistika valda. Tähelepanu vääri näite oma võimistest heebreakeelse keele alal pakkus Johann Weideling oma heebreakeelse kõnega teoloogia stuudiumi kohta (*Oratio de studio theologico ad praxin referendo, hebraice consignata et memoriter recitata*).

Teise samalaadilise näite pakub Johann Georg Gezelius, kes oli väga viljakas kirjanik usuteaduse alal (v. tema arvukate tööde loetelu Recke-Napiersky II, lk. 34—48). Tema sulest ilmus m. s. väljavõte Trostiuse heebreakeelse keele grammatikast (pealkirja all: *Grammaticae Trostianae Epitome. In usum privatorum Collegiorum Acad. Gustavianae, quae Dorpati est ad Embeccam in Livonia, Dorpati MDCXLVII*). See grammatika on pühendatud rootsi rahvuslühirika kuulsale põhjendajale, Liivimaa tuntud aadlisugukonna esiisale, Georg Stjernhjelmile. Pühendus on heebreakeelne ja kõlab tõlkes järgmiselt:

„Georg Stjernhjelmile
õnnistust rohkesti!

Ja Sina, mu armas isand, kuigi oled ülekoormatud rohkete toimetustega, ikkagi armastad ega põlga tarkuse õppimist, vaid kõneled tarkust mitmes keeles, sest lõppu ja seda, mis on jõle, näeb Sinu arukus. Nii olen siis asunud teostama oma tööd selle sõna kaudu ja kirjutama Sinu Hiilguse jaoks Kau-kau lühikese töö. Meeldigu see Sinu Hiilguse silmile, et hõiskaks mu süda ja armu leiaksin Su silmis. Ja nüüd mingi must välja täis vihud, et astuda Sinu ilu hiilguse ette, et hüüda suure häälega: Tervist! Tervist! Ole õnnistatud!“

Ka tegelikust küljest on Gezeliusel teeneid hebraistika suhtes, kuna tema hoolitsusel akadeemiline trükikoda sai uusi heebreakeelseid trükitähti ¹⁾.

¹⁾ F. Puksov, Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda, lk. 41.

Nagu Gezelius, nii andis ka tema otsekohene järeletulija Ericus Holstenius (Erich Andresson Holsten) välja heebrea keele grammatika pealkirjaga: Grammatica hebraea in

GRAMMATICÆ TROSTIANÆ EPITOME.

*In usum privatorum Collegiorum
Acad. GUSTAVIANÆ, quæ
Dorpati est ad Embeccam
in Livonia.*

Dorpati,
Imprimebat JOHANNES VOGELIUS,
Academiae Typogr.

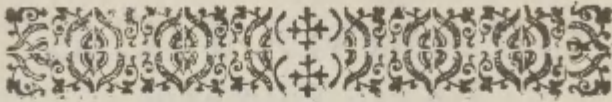

Anno M DC XLVII.

Pildistis nr. 9. Trostiuse heebrea keele grammatika väljavõtte esileht.

tabulas redacta, ilmumise koht ja aeg kahjuks teadmata (v. Gadebusch, Livländische Bibliothek, 1777, II, lk. 94). Holstenius (1650—1656) oli orientalistika viimseks esindajaks Academia Gustaviana juures.

Esimeseks Academia Gustavo-Carolina juures oli Gabriel Skragge (1680—98). Tema kirjatööde hulgast (v. nende loetelu Recke-Napiersky IV, lk. 209 j.) kuulub kui mitte hebraistika,

אֶסְרֵי יְאִירוֹ עֵינֵי עַבְדּוֹ לִבְשׁ צַדִּיקָה
כְּמֵרֹ וּלְהַחֲשׂוֹב וּלְהַשְׁלֵם

לְגֵאֲרָגִיוֹס סֵטְרָנָה לֵּל
שְׁלוֹם רַב

אֵתָּה אֵינִי הַנֶּעִים בְּהַיּוֹתָ עִמּוֹס בְּעַסְקִים
רַבִּים תֵּאָחֵב וְלֹא תִזְנַח אֶת־לֶחֶג חֲכָמוֹת בִּי
אִם תִּדְבֹּר חֲכָמָה בְּלִשְׁנוֹת רַבּוֹת אֲשֶׁר יֵרָאֶה כָּל־
הַחֵדֶל וְהַזֵּל לְרֹב לִקְחָךְ וְאֲנִי עַל־פֶּן אֶתְאָזֵר
לְמִלְאוֹת אֶת חֲפָצִי בְּדָבָר חָזָה וּלְכַתּוֹב לְכַבּוֹדְךָ
כִּי קוֹ מַעֲשֵׂה הַקָּצֵר נָא יֵיטֵב בְּעֵינֵי כַבּוֹדְךָ
לְמַעַן יִגַּל לְבִי וּמַצְאֵתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ וְעֵתְּךָ
תִּלְכְּנָה מִמֶּנִּי אֱלוֹמוֹת שְׁלוֹמוֹתֵי לְהַחֲזִיב נֶגֶד
יָקָר תַּפְאֲרֶתְךָ לְקִרְוֹא בְּקוֹל הַגְּדוֹל שְׁלוֹכֶכָּה
שְׁלוֹם וְאֵתָּה בְּרוּךְ פֶּא קָק רַדְפֵּט
שְׁנַת הַמַּשִּׁיָּה זְמַן נִסִּין

יוהנן צליוס

Pildistis nr. 10. Trostiuse heebrea keele grammatika väljavõtte pühendus.

siis ometi judaistika valda tema 1692. a. Tartus kirjutatud väite-
kiri: De Messia judaico sive qualem Judaei fingunt ejusque
adventu.

Skraggele järgnes Johann Uppendorff, kellele aga pol-
nud antud astuda ametisse. Käsikirjas on säilinud tema poolt
Riias (kus ta üle 20 aasta oli lütseumi rektoriks) kirjutatud ja
Tartule määratud esiloeng: Oratio de divino sacrarum litterarum

κειμελιῳ sancte habendo. Pääle selle esiloengu leidus tema pärandis veel 3 järgmist kirjutist:

1) *Sciagraphia chronologico-historica ecclesiae veteris et novi testamenti ac quattuor monarchiarum — secundum calculum Wasmuthianum — ab ipsis mundi conditi primordiis ad nostra usque tempora.*

2) *Vindiciae dicti Dan. IX, 27 de confirmatione foederis etc.*

3) *Commentationes de ritibus judaicis. (Lõpetamata.)*

Tema õpingute lõpetamisjärku Kielis ja tema koduõpetajaks oleku aastaisse Tondernis langeb samuti 3 kirjutist:

1) *Disputatio de usu sacrae philologiae hebraeae in theologia exegetico-polemica, Kilonii 1668.*

2) *Disputatio physico-philologica de esu sanguinis in locum Lev. XVII, 4., Kilonii 1670.*

3) *Ασκημα philologicum contra abusum sacrae philologiae hebraeae in theologia polemica, Kilonii 1671. (Vrd. Recke-Napiersky IV, lk. 415—418.)*

Pärast ülikooli üleviimist Pärnu a. 1699 hommikumaa keelte õppetooli täitis esimesel 3 aastal Daniel Eberhard (1699—1701). Tema ainsaks käesolevasse ühendusse kuuluvaks tööks on väitekiri, mille ta kaks aastat pärast Tartu asumist (1690) kaitstes Wittenbergis (1692): *Dissertatio de ascensione Christi in coelos et descensu ad inferos ex Ps. 68, 19 (v. Recke-Napiersky I, lk. 468).*

Eberhardi järglane Ericus Fahlenius (1701—1710), viimne rootsiaegseist orientalistest, oli ühtlasi esimeseks, kes tungis arabistika piirkonda oma kirjutisega: *Historia alcorani et fraudum Muhammedis, 1699. Juba 3 a. varem ilmunud esikteos judaistika alalt oli keskaegse juudi eksegeedi Abrabanel'i (1437—1509) 12 väikse prohveti kommentari ühe osa tõlge: Duo priora capita ex commentario R. Isaci Abrabanelis in prophetam Ionam in linguam latinam translata, 1696. Judaistika valda kuulub ka tema Oratio introductoria de triplici Iudaeorum in libros sacros commentandi ratione eorundemque scriptorum usu et utilitate in scholis Christianorum, 1701.*

Tema juhatusel kirjutatud või kaitstud väitekirjust oleks nimetada:

1) Gabriel Herlin (Tallinnast), *Brevis quaedam historia propitiatorii, Pernaviae 1703 (40 lk.).*

2) Johannes Christophorus W e n d e b a u m (Bersohn'ist Liivimaalt), De promulgatione Decalogi ejusdemque tabulis, Pernaviae 1706 (60 lk.).

3) Abraham Johannes D a h l m a n n (Borea-Fennus), Exercitatio academica, philologice expendens voces duorum brevissimorum Scripturae locorum Esai. XLIX, 3. Jer. XXX, 9., Pernaviae 1708.

Käesolev visand on ajapuudusel saanud väga lühikeseks. Loodan seda lähemas tulevikus täiendada, esijoones kujutades orientalistika õpinguid meie ülikooli õitseajal 19. sajandil, eriti ühenduses Hezeli, Henzi', Mühlau ja Volcki nimedega.

R é s u m é.

Die orientalistischen Studien an der Schwedischen Universität Dorpat.

In den Konstitutionen der Schwedischen Universität Dorpat ist eine Professur für hebräische Sprache vorgesehen.

Diese Professur ist bisweilen mit der für griechische Sprache verbunden gewesen. Mehrfach bildete diese Professur die Vorstufe für die Bekleidung eines der theologischen Lehrstühle.

Später führt übrigens der Professor der hebräischen Sprache den Titel eines Professors der morgenländischen Sprachen.

Die literarischen Leistungen der genannten 9 Vertreter liegen vornehmlich auf dem Gebiet der Hebräistik.

Die Inhaber dieser Professur waren:

A. In der Academia Gustaviana:

1. Johann Weideling 1632/33.
2. Joachim Movius berufen am 27. II 1632, bestätigt am 10. V desselben Jahres, trat jedoch sein Lehramt nicht an.
3. Salomo Matthiae, 1636—1642, seit 1637 auch Professor der griechischen Sprache.
4. Johann Georg Gezelius vom 20. Juli 1642—1649.
5. Ericus Holstenius (Erich Andresson Holsten) vom 12. Nov. 1650—1656.

B. In der Academia Gustavo-Carolina:

- I. in Dorpat:
6. Gabriel Skragge, 1680—1698.
7. Johann Uppendorff, berufen 1698, starb jedoch vor dem Antritt seines Lehramtes.

II. in Pernau:

8. Daniel Eberhard 1699—1701.

9. Ericus Fahlenius 1701—1710.

Johann Georg Gezelius verdanken wir die Veranstaltung eines Auszugs aus der hebräischen Grammatik von Trostius unter dem Titel: *Grammaticae Trostianae Epitome*, 1647.

Wie Gezelius, so hat auch sein unmittelbarer Nachfolger Ericus Holstenius (Erich Andresson Holsten) eine hebräische Grammatik veröffentlicht unter dem Titel: *Grammatica hebrea in tabulas redacta*.

Holstenius (1650—1656) war der letzte Vertreter der Orientalistik an der Academia Gustaviana.

Der erste dagegen an der Academia Gustavo-Carolina war Gabriel Skragge. Unter seinen Schriften gehört in das Gebiet der Judaistik seine Dissertation: „*De Messia judaico sive qualem Judaei fingunt ejusque adventu*.“

Auf Skragge folgte Johann Uppendorff. Handschriftlich erhalten hat sich die für Dorpat bestimmte Antrittsvorlesung: *Oratio de divino sacrarum litterarum κειμελιω sancte habendo*. Ausser dieser noch 3 Abhandlungen:

1) *Sciagraphia chronologico-historica ecclesiae veteris et novi testamenti*.

2) *Vindiciae dicti Dan. IX, 27 de confirmatione foederis etc.*

3) *Commentationes de ritibus judaicis* (unvollendet).

In die Jahre des Abschlusses seiner Studien in Kiel sowie in die Jahre seines Hauslehrertums zu Tondern fallen ebenfalls drei Abhandlungen:

1) *Disputatio de usu sacrae philologiae hebraeae in theologia exegetico-polemica*, Kilonii 1668.

2) *Disputatio physico-philologica de esu sanguinis in locum Lev. XVII, 4.*, Kilonii 1670.

3) *Ασκημα* philologicum contra abusum sacrae philologiae hebraeae in theologia polemica, Kilonii 1671. Vgl. Recke-Napiersky IV S. 415—418.

Nachdem die Universität 1699 nach Pernau verlegt worden war, wurde das Katheder für orientalische Sprachen in den ersten drei Jahren von Daniel Eberhard bekleidet. Seine einzige in den vorliegenden Zusammenhang gehörende Schrift ist eine Dissertation: *Dissertatio de ascensione Christi in coelos et descensu ad inferos ex Ps. 68, 19*.

Eberhards Nachfolger Ericus Fahlenius griff in das Gebiet der Arabistik hinüber durch seine Abhandlung: *Historia alcorani et fraudum Muhammedis*, 1699.

Vorher hatte er sich durch eine Arbeit aus dem Gebiete der Judaistik eingeführt:

Duo priora capita ex commentario R. Isaci Abrabanelis in prophetam Jonam in linguam latinam translata, 1696.

In das Gebiet der Judaistik gehört auch die *Oratio introductoria de triplici Judaeorum in libros sacros commentandi ratione eorundemque scriptorum usu et utilitate in scholis Christianorum*, 1701.

Vorstehende Skizze ist wegen Zeitmangel sehr kurz ausgefallen. Verfasser hofft sie, in der nächsten Zukunft zu vervollständigen, wobei es vor allem darauf ankommen wird, die orientalistischen Studien in der Blütezeit unserer Landeshochschule im XIX Jahrh., wie sie sich insonderheit an die Namen eines Hezel, Henzi, Mühlau und Volck knüpfen, zur Darstellung zu bringen.

Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna õppejõud, nende elukäik ja tegevus.

Kuna veneaegse fakulteedi õppejõudude kohta on eriraamat olemas, mis nende elukäiku ja tegevust kirjeldab ¹⁾, puudub rootsiaegse fakulteedi õppejõudude kohta niisugune tarvilik koosseisev käsitlus. Sellepärast otsustas praegune fakultet ülikooli 300. a. juubeli puhul seda tühikut täita, nii palju kui olemasolevad andmed seda lubavad. Fakulteedi ev.-luteruseusulised liikmed on töö oma vahel ära jaotanud ja ühiselt selle artikli koostanud ²⁾.

¹⁾ J. Frey, Die Theologische Fakultät der Kais. Universität Dorpat-Jurjew (1802—1903), mis on 1905 välja antud prof. Lewitzky „Биографический Словарь профессоров и преподавателей Имп. Юрьевского б. Дерптскаго университета“ I. II, 1902, alusel.

²⁾ Selles artiklis sagedamini esinevate teoste lühendatud nimetused:

H. Witte, D. B.: *Diarium Biographicum*, Gedani, 1688.

H. Witte, M. Th.: *Memoriae Theologorum*, Francof. a. M. 1685.

G. Sjöberg: *Pernavia literata*, (Riga) 1703.

Esmalt on tarvis kindlaks määrata, missugused õppejõud rootsiaegses ülikoolis üldse on olnud. Meie pikemalt siin ei arvesta neid usuteadlasi, kes olid küll kutsumised või kutsumisele määratud, kes aga kutset vastu ei võtnud (Sebastian Schmidt Strassburgist 1688, Conrad Tiburtius Rango 1689, H. May Giessenist) või aga II ülikooli avamise viivituse pärast tegelikult ametisse ei saanud astuda (Dr. Lagus ja Mag. Körling 1668 ja Jacobus Muller ja Wellerius 1669).

Siis tuleks meil veel paar üksikut kõikumist otsustada. On nimelt 3 Liivimaa superdenti resp. kindralsuperdenti, keda mõnelt poolt on ka nimetatud usuteaduskonna professoriteks teiselt poolt aga sellest ametist nende suhtes vaigitakse. Niisugused isikud on: 1. superdent ja ülikooli prokantsler Zacharias Klingius

J. Bröms: *Historia Academiae Dorpatensis*, 1708, (käsikirjaline ärakiri, käsikiri Upsalas).

Chr. G. Jöcher: *Compendiöses Gelehrten-Lexicon*, I, II, 3 Aufl. Leipz. 1743.

Chr. Backmeister: *Nachrichten von den ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau* (Sammlung Russischer Geschichte, Des neunten Bandes Erstes Stück, St. Petersburg, 1764.

Fr. K. Gadebusch: *Livländische Bibliothek*, I, II, III, Riga 1777.

Sv. G. Sommelius: *Regiae Academiae Gustavo-Carolinae sive Dorpato-Pernaviensis Historiae*, Lundae, 1790.

(Joh. Fr. v.) Recke — (S. Ed.) Napiersky: *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland*, Mitau, 1827—1832. Bd. 1—4 und Nachträge und Fortsetzung, Mitau, 1859.

Napier sky: *Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland*, Riga, 1843.

Mittheilungen VII: *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands*, Riga, 1853. Bd. VII.

A. Deutsche Biographie: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig, 1875—1910; Bd. 1—55, General-Register, Leipzig, 1912, Bd. 56.

Biograph. Lex.: *Biographiskt Lexicon*, I tr., k. 1—23, 1835—1857, II tr. 1874—

N. Familjeb: *Nordisk Familjebok*, II tr., 20 k., 1876—1899; III tr., seni ilmunud k. 1—15, Stockholm.

Sv. Biograf. Handlex.: *Svenskt Biografiskt Handlexicon*, I, II, Stockholm, 1906.

Sv. Biograf. Lex.: *Svenskt Biografiskt Lexikon*, Stockholm, 1918—1929: seni ilmunud 8 k. (kuni „C“ — täheni).

J. Wasar: *Tartu ülikooli ajaloo allikaid* I, toim. dr. J. Wasar, Tartu 1932.

(1650—1656) ¹⁾, kelle professuuri väidavad Backmeister (lk. 170—171), Gadebusch II, lk. 114, 115) j. t.; 2. ka kindralsuperdend ja prokantsler Johan Fischer nimetatakse A. Tholuck'i ²⁾ juures professoriks: „Prof. prim. theol.“; 3. kindralsuperdend ja pro-

I ülikooli usuteaduskond.

Aasta	I usuteadl. (korral.)	II usuteadl. (korral.)	III usuteadl. (erak.)	IV usut. (erak.)	adjunkt.
1632	Andr. Virginus (1632—1656)	Mancelius (1632—1637)	Weideling (1632—1633)	—	
1634	” ”	” ”	Goetschenius (1633/34—1636)	—	
1638	” ”	” ”	—	—	Adr. Vergin (1638—1647)
1639	” ”	P. A. Schomerus (1639—1640)	—	—	
1642	” ”	Salomo Matthiae (1642—1650)	—	—	” ”
1643	” ”	” ”	J. G. Gezelius (1643—1649)	—	
1652	” ”	G. Elvering (1652—1656)	—	—	P. Sv. Lidenius (1652—1656)
1655	” ”	” ”	G. Preussius (1655 rp. 1654—1656)	—	” ”
1656	” ”	” ”	” ”	—	” ”

II ülikooli usuteaduskond.

Aasta	I usut.	II usut.	III usut.
1690	—	Cr. O. Jernfeld	O. Moberg
1695	Cr. O. Jernfeld († 1695)	O. Moberg	L. Molin
1698	O. Moberg († 1705)	L. Molin (ametis kuni 1703)	G. Skragge (1698—1701)
1701	” ”	” ”	J. F. Folcher - 1701
1703	” ”	J. F. Folcher	J. O. Bröms, kuts. 1703 (ametisse astunud alles 1705)
1707	J. F. Folcher (kuni 1710)	J. O. Bröms (kuni 1709)	N. Wiraeus (kuni 1710)

¹⁾ Kuninglik nimetuskiri on välja antud Stokholmis 8. aug. 1651 (v. J. Wasar, Nr. 67).

²⁾ Das akademische Leben des 17. Jhs. I Abth., lk. 63.

kantsler Nikolaus Bergius'e professuuri väidab Gadebusch (I, lk. 40—48).

Kuid muud olemasolevad teated ja kaalutlused ¹⁾ ei kinnita neid teateid, sellepärast võiks arvata, et siin ülikooli professor on ära vahetatud ülikooli prokantsleri ametiga või aga mõne kooli professoriga, sest ka suuremate linnade kõrgemates koolides (gümnaasiumid) olid professorid ametis, nii nimetas ennast Hermann Samson usuteaduse professoriks, õpetades Riia asutatud gümnaasiumis ²⁾.

Jättes sellepärast Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna koosseisust välja ülalmainitud 7+3 usutetdlast, leiame, et I ülikooli usuteaduskonnas on töötanud 11 õppejõudu, II ülikooli usuteaduskonnas aga 7, kokku 18 õppejõudu.

*

Enne kui asuda üksikute õppejõudude elukäigu ja tegevuse vaatlusele esitame siin tabeli, millest selgub üksikute õppejõudude järjekord ja kaasaegsus.

Selle ülevaate alusel käsitleme usuteaduskonna õppejõude järgmises järjekorras: 1. Andr. Virginius, 2. G. Mancelius, 3. J. Weideling, 4. P. Goetschenius, 5. Adr. Vergin, 6. P. A. Schomerus, 7. S. Matthiae, 8. J. G. Gezelius, 9. G. Elvering, 10. P. Sv. Lidenius, 11. G. Preussius, 12. Cr. O. Jernfeld, 13. O. Moberg, 14. L. Molin, 15. G. Skragge, 16. J. F. Folcher, 17. J. O. Bröms, 18. N. Wiraeus.

I. Academia Gustaviana.

1. Andreas Virginius.

On I rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna silmapaistvamaid usuteadlasi, ühtlasi ainukene usuteadlane, kes kogu selle ülikooli kestvuse aeg algusest kuni lõpuni ametis on olnud. Tema sündis 9. novembril 1596 oma aadli soost isa Jakob Vergien'i päris-mõisas (Schwessien) Pommerimaal (ta ema oli aadli soost Anna Hammermeisters). Õppis esmalt Stargardis, siis kuulsas Stettiini

¹⁾ v. Sommeliu, lk. 148 ***), 149.

²⁾ Mõne teate järele pidi ülikoolis peale üliõpilaste matrikli ka professorite matrikel olema (v. näit. Backmeister). Kahjuks ei ole ma seda seni leidnud.

pedagoogiumis, kus viibis 3 aastat. Selle järele läks Rostoki ülikooli, kus omandas esmalt filosoofia magistri astme, pidas ka mõningaid filosoofilisi loenguid. Oli lühemat aega Greifswaldis ja Königsbergis filosoofia fakulteedi adjunktiks, asus siis uuesti Rostokki omandama usuteaduse kõrgemat teaduslist astet (pro Doctoratus Gradu sub Beatiss. Tarnovio disputando): ta omandas 1626 usuteaduse litsentsiaadi astme¹⁾, mis, nagu meie teame, sagedasti ligidases ühenduses seisis usuteaduse doktori astmega, mille tegelik omandamine sel ajal aga harilikult eeldas kõrgema õppeameti omamist või selle peale määramist. A. V. oli nähtavasti eksamil selle kõrgeima astme väärilisena esinenud (infignem se Theologum, cum totius Acad. admiratione, probavit). Sama aasta 11. sept. asus ta Pommeri Gartzi õpetajaks ja samanimelise ringkonna praostiks. Siin ta abiellus 1628 Rostoki kodaniku tütreaga, kellest tal oli 1 tütar: See abieli kestis ainult 2 a. ja 4 nädalat. Gartzis töötas A. V. hoolsasti 4 aastat ja selle aja lõpul käis ta Wittenbergis ja Leipzигis kuulsaid usuteadlasi kuulamas. Gartzi tagasi tulnud, sai ta Gustav Adolfi kutsekirja.

2. Gustav Adolf oli 30-aastases sõjas evangeeliumi-usulistele appi läinud, selle tagajärjel seisis Pommerimaa Rootsiga ligemas ühenduses (ja Westfaalia rahutingimustel jäi suur osa Rootsimaa külge, Rootsi riigi osana)²⁾. Gustav Adolf viibis sel ajal Stettinis. Sõjaliste ülesannete kõrval mõtles ta Liivis asutatavale ülikoolile. Tähtsate usuteadlaste soovitusel saatis ta 21. juunil 1631 A. V'ele austava kutse³⁾, tulla teoloogia professoriks Tartu ülikooli juurde ja kohale sõita „ehestes tages“. 1631 novembri keskpaigu näib A. V. juba Tartus olevat, nagu arvata võiks tema kaastundesalmest (Epicedia) prof. Manceliuse poja selleaegse surma puhul). Sel ajal nimetab ta ennast: „SS. Theol. Licent. et Professor ordinarius“ (see kirjutis lisadega on aga trükitud alles 1632).

¹⁾ v. siin, art. 3 1) „Disputatio pro licent. theol. de aeterna praedestinatione hominum, in fide justificante ad finem usque vitae perseverantium, Rostochii 1626. 4.

²⁾ See seletab meile, et Saksamaalt, eriti Pommerimaalt tähtsamaid isikuid meie maale Rootsi ajal on kutsutud või tulnud. Pommeri kõrval tuli osaliselt (kuigi vähemal määral) arvesse veel Saksimaa, eriti Wittenberg, evangeeliumiusuliste motiivide pärast.

³⁾ Kutsekiri on veel olemas, v. J. Wasar, nr. 9.

Kuna A. V.-el nüüd oli auline õpetamise amet, sai ta ligemal ajal doktori astme, juba enne ülikooli ametlikku avamist (lauru prius Doctorali ornatus post non multo). Ülikooli piduliku avamise ajal oli ta juba kindlasti doktor. Usuteaduskonnas oli ta professor primarius („Esimene usuteadlane“). Avamise ajal pidas Maarja kirikus jutluse 117. psalmi üle, sissejuhatuseks kasutades Luuka ev. p. 7. Erakordne prorektor nimetas A. V.-e esimeseks korraliseks prorektoriks I rektori Jakob Skytte kõrval.

Mitmekordselt oli ta selle järele ise rektor. Oldekop ütleb 5 korda, Sommeliuse seda ei arva, nimetab 3 sellekohast aastaarvu, ülepea on selles küsimuses (ka mõne aastaarvu suhtes) kõikumine ja kahtlus. Seda küsimust saame matrikli alusel, kus ju rektorid rp. prorektorid on immatrikuleerijatena nimetatud, m. a. täpselt lahendada ¹⁾. Matrikli järele on A. V. tõepoolest 5 korda rektor olnud (nii et Oldekop'i teated ka selles suhtes usaldusväärsena osutuvad), nimelt 1633, 1639 (alates nov. 1638), 1642 (alates nov. 1641), 1648 (alates nov. 1647), 1655 (alates dets. rp. nov. 1654). Samuti on A. V. mitmekordselt usuteaduskonna dekaan olnud ja 3 korda promotor (vist on mõeldud Manceliuse, Goetscheniuse ja P. A. Schomeruse promotsioonid). Ta sai varsti ka ülemkonsistooriumi assessoriks ²⁾; 1650—1656 oli ka Liivimaa ase-superdend (kuna superdend alguses veel kohal ei olnud). Tartus abiellus A. V. teist korda 1633, ja nimelt Katariina Teschen'iga, kes oli Tartu raehärra tütar ja kellelt tal oli 4 poega ja 1 tütar. Venelaste eest põgenes 1656 Tallinna, kus ta prorektorina ³⁾ 1657 püüdis korraldada ülikooli ametliku tegevuse jätkamist, mis Tallinna gümnaasiumi rektori ja linna magistraadi vastuseismisel korda ei läinud ja tuli leppida enam eraviisilise tegevusega väiksemas ulatuses, v. Bunes Archiv VI, lk. 105, 107, 108. Katku eest sõitis ta Stockholmi. 1658. aastal kinnitas kuningas tema Eestimaa piiskopiks Rootsi piiskoppide soovitusel, ja Rootsi peapiiskopp J. Lenaeus pühitses tema Upsalas selle ameti peale. Piiskopina oli ta ka Eestimaa konsistooriumi esimees ja on kogudusi visiteerinud, mõned sellekohased visitatsiooniprotokollid

¹⁾ Ka Buchholtz ei ole matriklit selles suhtes nähtavasti kasutanud.

²⁾ Tema „Manipulus'e“ esilehel a. 1635 nimetab ta ennast: „Theolog. D. & Professor Primarius nec non supremi Consistorii Adessor“. Reckenapiersky ja Napiersky ja Paucker eksivad seega, arvates, et ta alles 1650 selle ameti peale sai.

³⁾ „Rector provisionaliter“ ja immatrikulaator.

on säilinud. Selles ametis püsis ta oma surmani 20. detsembril 1664. Teda leinama jäid lesk, vanem tütar ja üks poeg.

3. A. V. on Oldekopi teatel omas elus palju mitmesuguste haiguste all kannatanud eriti vanemas eas, mis ta jõu pikkamisi ära kurnasid. Sellest hoolimata töötas ta edasi, nii palju kui suutis. Samuti rikkusid omalt kohalt teadusliku tööle tarvilikku rahulikku meeleolu juhtuvad suuremad tülid professorkonnas, milliseid süvendas rahvuslik vastolu rootsisoost ja saksasoost õppejõudude vahel. Ka A. V. kisti tülidesse ja oli segatud vastoludesse. Et vabamalt ja rahulikumalt töötada, kavatses ta juba Tartust lahkuda, soovis 1637 Ingeri superdendi kohta; 1638 eemaldati tülitsemise pärast „a Consiliis Academicis“, kuid 3. III s. a. restitueeriti kindralukubernereri poolt; 30. XI s. a. määrati inspektoriks ülikooli maavalduse üle Ingeris. Hiljemalt sattus A. V.-ega (ja mõne teisega) vastollu ülikooli energiline prokantsler superdent Zacharias Klingius, kes ülikoolilt nõudis täpsemat Konstutsioonide täitmist, eriti stipendiaatide eriliste õpingute ja elu kommete suhtes, üliõpilaste suhtes, kes tegelikult õppetööst osa ei võta, samuti igakuusete ja semestraal-eksamite korrapärase pidamise suhtes j. m. 1654. a. 6. parllil palub prokantsler kindralkuberner G. Hornilt abi oma nõuete läbiviimiseks, eriti prof. A. V.-e vastu, kes temale vastu hakanud vastandina II-le usuteaduse professorile G. Elveringile, kes oma ametis suurt agarust olla üles näidanud ¹⁾). Võimalik, et sel puhul ka isiklik võistlus mõlema energilise mehe vahekorrale tumestavalt on mõjunud (ühelt poolt superdent ja prokantsler, teiselt poolt asesuperdent ja professor primarius).

Meid huvitab siin loomulikult eeskätt A. V.-e akadeemiline tegevus ja töö. Säilinud kirjalikkudes teadetes hinnatakse seda üldiselt väga kõrgelt. II ülikooli usuteaduse professor Bröms ütleb, et tema kuulsus mitmeid üliõpilasi Rootsist ja mujalt Tartu on avatlenud. Ta armastas akadeemilist tegevust. Kolleegade puudumisel on ta sagedasti nende ja oma kohuseid täitnud. Eriti oli ta suur disputaator ja eksegeet. Ta pidas valjult kinni õigest õpetusest ja kõlbluse distsipliinist. Ta oli terava vaimuga, oskas hästi keeli ja ka filosoofilisi teadusi. Tema (filosoofiliste ja) usuteadusliste disputatsioonide arv on Oldekopi ja Sommeliuse järele üle 180. Kolme esimese aasta jooksul on ta juba 45 disputatsiooni

---

¹⁾ v. m. t. nr. 69, aga ka 67, 68, 70.

juhatanud ja enamasti ise kirjutanud. Neist andis ta Tartus trüki 1635 uuesti välja 18 üliõpilase-disputatsiooni ja professor Manceliuse litsentsiaadidissertatsiooni teoses ¹⁾, „Manipulus disputationum theologicarum . . .“, 400 lk. 8°. Sissejuhatuses (Epistola dedicatoria) ta kirjeldab disputatsioonide suurt kasu ja seab üles usuteadusliste disputatsioonide sisulised ja vormilised põhimõtted. A. V. on üksikute küsimuste kohta käivaid disputatsioone pidanud, aga ka disputatsioonide tsükleid, millede lülid arendavad ühe suurema koosseisva ala küsimusi. Tema kui I usuteadlase eriala oli V. T., kuid ta on ka U. T.'i ja muu küsimustega tegemist teinud.

Suurematest disputatsioonide tsüklidest nimetame:

1. In cap. I etc. (—XXI) D. Evangelistae Johannis selectissimae Notae 1640—1647 (lühidalt: Disputationes Johannoticae . . .), 41 disputatsiooni ²⁾.

2. Disputatio Theologica in Psalmum I etc. (— XVIII) Davidis Selectissimas Notas exhibens, 1650—1654, 17 disputatsiooni ³⁾.

3. Disp. Theol. in Cap. I etc. (— VIII) D. Evang. Matthaei Selectissima Scholia exhibens, 1654—1655, 8 disputatsiooni ⁴⁾.

Bröms seletab, et A. V. on väga palju Pühakirja raamatuile õpetatud kommentaare kirjutanud, mis ka on ilmunud, mõningaid valitud kohti on ta ka disputatsioonidega valgustanud.

Selles suhtes ta nimetab: a) „Epistola ad Romanos scholiis selectioribus inlustrata“; b) „Matthaei Evangelium scholiis notatu dignis et disputationibus publicis illustratum“ on vist sama, mis eespool mainitud disputatsioonid Matth. ev. kohta; c. „Commentarii in Psalmos Davidicos: quo textum (1) ipsum selectioribus notis inlustravit, (2) Quaestiones utiles et arduos inde *θετικῶς* et *ἀντιθετικῶς* proposuit et solvit“. Need mainitud psalmide disputatsioonid, mis meil Tartu ülikooli raamatukogus olemas, sisaldavad ka „selectiores notas“. Võimalik, et mõned teised sellest seeriast käsitlevad ka tulusaid ja raskemaid küsimusi, mis ju enesest kohasemadki oleks kui kommentaari-taoline seletus. Sel puhul tuleks neid „Commentarii“ samastada

¹⁾ Tartu ülikooli raamatukogus.

²⁾ Sommeliuse juures: nr. 38—78 (incl.), v. ka Recke-Napiersky.

³⁾ Sommeliuse juures nr. 83—99 (incl.). Tartu ülikooli raamatukogus on sellest seeriast: a) in Ps. XVII, b) in Ps. XVIII.

⁴⁾ Sommeliuse juures nr. 102—109 (incl.).

ülalmainitud psalmidedisputatsioonidega. d. „Volumen Disput. in Johannem Evangelistam, quae selectissimas Notas exhibent“. See on sama, mis eespool mainitud „Disputationes Johanniticae“. A. V.-e disputatsioonid sisaldavad sagedasti rohkesti eksegeetilisi andmeid, mispärast see arusaadavana võiks paista, kui neid teataval korral kommentaaridega ühte seatakse. Niisugune seisukord näib olevt Brömsi poolt nimetatud 3 viimase teosega. Kui tiitlihed ära jätta, võiks näit. disputatsioonidest, mis sarnanevad kohalolevate psalmide-disputatsioonidele, saada kommentaar. Brömsi poolt esimesel kohal mainitud teos võiks selle Brömsi formulatsiooni juures kommentaar olla, võiks aga ju ka disputatsioone tähendada, kui formulatsioon päris sõnasõnaliselt täpne ei ole. Samasugune lugu on Walch'i poolt (Bibl. Theol. Sel. T. I p. 129) nimetatud, G. Caspari väljaantud A. Verginiuse „commentatio“-ga de ministerio ecclesiastico, millise pealkirjaga disputatsioon aga ka olemas a. 1637.

Peale mainitud teadusliste tööde on A. V. rektorina akadeemiliste sündmuste puhul, nagu see viisiks oli, n. n. „programme“ kirjutanud ja laiali saatnud, ka mõningad õnnesoovi- ja osavõtussalmid ei võinud, aja kombe kohaselt puududa.

Kirjandus: A. V.-e kohta. Peale A. V.-e enese tööde tulevad arvesse: a. Tema elukäigu kirjelduse kohta on põhjanev Justus Henricus Oldekop'i 1665 kirjutatud „Programma in obitum Dn. Andreae Virgini“ (H. Witte kogus Memoriae Theologorum, Decas VII, p. 1520—1525, Ser. XI). Kõik teised, nagu H. Witte, Diarium Biographicum (ad a. 1664), Jöcher, m. t. I³, lk. 1724, Sommelius, lk. 158—176, Recke-Napiersky IV, 439—447, Napiersky, Paucker I, lk. 10—12, A. Deutsche Biographie 40, lk. 14 põhjendavad selles suhtes temale, või ei lisa palju uut juure, nagu Backmeister, lk. 111, 112, 188—190; Gadebusch III. 262—264; A. Buchholtz (Mitth. VII, lk. 161, 163, 164). b. Tema teoste loetlemise kohta on põhjanev Sommelius ja Recke-Napiersky, arvestatav ka Bröms, lk. 46—49, ja Backmeister. c. Tema akadeemilise tegevuse kirjelduse ja hinnangu kohta: Bröms. (O. Schild.)

2. Georg Mancelius.

Georg Mancelius (Manzel) oli juba varem Tartus kui Andreas Virginius. Ta tuli Kuramaalt. Ta isa Kaspar Mancelius, Riia kaupmehe Joachim Manzeli ja Pommerist päritoleva Dorothea v. Jatzkaw'i poeg, oli Kuramaal õuejutlustaja 3 a. ja siis kirikuõpetaja Grenzhofis, olles abielus Margareta Reimers'iga, kes oli Bauske õpetaja tütar. Grenzhofis sündiski Georg Mance-

<i>Matricula</i> <i>ACADEMIE TARTUENSIS</i> <i>capta anno MDCXXXII.</i> <i>Per Rectoris Scriptum Librarii II. et Collegii</i> <i>1721. et 1722.</i>	
<i>APRILIS</i> 20. <i>Beardus Regius. Insuper Sacerdos.</i> 21 April. <i>Petrus Andreas. Theologus.</i> <i>Nicolaus Olav. Stenander.</i> <i>Joan. & Pet. Bergius. Theologus.</i> <i>Andreas Andreas. Lectorius. Theologus.</i> <i>Magus Craxellus. Theologus.</i> <i>Petrus Martin. Theologus.</i> <i>Juano Olav. Theologus.</i> 24 April. <i>Jacobus Longobardus. Episcopus. Theologus.</i> <i>Nicolaus Laurent. Theologus. Sacerdos.</i> 25 April. <i>Joannes Joannes. Rectorius. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Jacobus Petrus. Rectorius. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Petrus Joannes. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Joannes Joannes. Theologus. Sacerdos.</i> <i>MAIUS.</i> 2 Mai. <i>Petrus Joannes. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Christophorus Laurent. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Joannes Bergius. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Petrus Olav. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Juano Gunnar. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Joannes Eric. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Beardus Olav. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Henricus Henric. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Joannes Bergius. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Olav. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Henricus Henric. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Joannes Bergius. Theologus. Sacerdos.</i>	<i>MAIUS.</i> 2 Mai. <i>Petrus Beardus. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Laurentius Joannes. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Henricus Henric. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Nicolaus Petrus. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Joannes Nicolaus. Theologus. Sacerdos.</i> 8 Mai. <i>Christophorus Erickus. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Christophorus Joannes. Theologus. Sacerdos.</i> 9 Mai. <i>Christophorus Palmbeum. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Michael Palmbeum. Theologus. Sacerdos.</i> 14 Mai. <i>Joannes à Bergen. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Christophorus Joannes. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Henricus Henric. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Joannes Bergius. Theologus. Sacerdos.</i> 23 Mai. <i>Joannes Henric. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Joannes Joannes. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Jacobus Joannes. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Nicolaus Nicolaus. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Juano Nicolaus. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Michael Nicolaus. Theologus. Sacerdos.</i> 9 Juni. <i>Henricus Henric. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Nicolaus Nicolaus. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Jacobus Nicolaus. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Henricus Henric. Theologus. Sacerdos.</i> 16 Juni. <i>Nicolaus Nicolaus. Theologus. Sacerdos.</i> <i>JULIUS.</i> 3 Juli. <i>Henricus Henric. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Olav. Theologus. Sacerdos.</i> <i>Nicolaus Nicolaus. Theologus. Sacerdos.</i>

Pildistis nr. 11. Tartu I ülikooli matrikkel.

richiga) Miitavis ja Riias, siis Stettiinis. Ülikoolis käis ta 1612—1615 Rostokis. Oli siis õpetaja Wallhofis (1616—1620), Selburlius 24. juunil (v. kal. j.) 1593. Ta õppis esmalt kodus ja siis (ühes oma noorema, õpetajana varakult surnud venna Fried-

gis (1620—1625). 1625. aastal tuli ta Tartu Jaani kiriku saksa koguduse õpetajaks, 1626 sai ta ka sealse kooli inspektoriks ja varsti ka Tartu kreisi sealpool Emajõe asuva ringkonna praostiks. Kuramaa hertsog olla tingimuseks teinud, et kui ta teda vajab, peab ta tagasi tulema. Kui 13. okt. 1630. a. Tartus avati gümnaasium, kutsutakse (20. sept. 1930) M. selle gümnaasiumi professorite hulka, poleemika ja kreeka keele jaoks. 1631 novembris suri M.-e vanem poeg Kaspar, kes oli sündinud esimesest abielust Margaretha Buxhöveden'iga. Selle surma puhul kutsus gümnaasiumi rektor (Regii Collegii Dorpat: Rector) J. Raicus kolleegasid leinatalitusele Jaani kirikus erilise programmiga, millele siis juure lisati ka mõnede kolleegade j. t. kaastundesalmid ja -sõnad (Epicedia) ¹⁾. 1627. aastal oli M. sõlminud II abielu Anna v. Blohm'iga. Kui gümnaasium muudeti ülikooliks 1632, oli M. prorektor ²⁾ (1. aprillist 1931) ja avas 20. aprillil 1932 üliõpilaste immatrikulatsiooni.

Ülikooli avamise päeval 15. oktoobril 1632 pidas M. Maarja kirikus altari eest kateedril ladinakeelse kõne heast südametunnistusest ja pani senati otsusel Jak. Skytte rektoriametisse ja Andreas Virginiuse prorektori ametisse.

M. sai usuteaduskonnas II-seks korraliseks professoriks. Tema disputatsioon litsentsiaadi astme saamiseks ³⁾ kannab pealkirja: *De Justificatione hominis peccatoris pœnitentis coram Deo* ja aastaarvu ja kuupäeva: 19. dets. 1632. Toimus A. Virginiuse juhatusel ja dekanaadi ajal. Sisaldab 42 teesi ja lõpul „Corollarium“ lause: „Fides sola justificat“ täpsa mõtte kohta.

Korraline prorektor oli ta 1635, mil toimus ülikooli enneaegne osaline ülekolimine Tallinna (sõjariistade-rahu lõpetamise tagajärgede kartusel), mille vastu tagajärjekalt protesteerisid usuteaduskonna dekaan ja professorid ⁴⁾. Rektor oli M. 1636. Kuid nüüd 1637 kutsus Kuramaa hertsog teda tagasi, nimelt oma õuejutlustajaks ja pihhiisaks. Ülikooli ametivennad pidasid tast lugu, eriti ka Virginius, ja püüdsid teda kinni hoida. See ei osutunud siiski võimalikuks. Mancelius asus Miitavi. Ülikooli ametivennad saatsid teda oma parimate soovidega ja lahkumissalmidega 12. jaan.

¹⁾ Trükitud 1632.

²⁾ „Prorektor provisionaliter“.

³⁾ Ära trükitud A. Virginiuse „Manipulus“e lõpul. Siin 32 lehek. (väiksemas formaadis).

⁴⁾ Vt. Mitth. VII, lisandus 4, lk. 214—219.

1638. Õuejutlustaja ametis püsis M. kuni oma surmani Miitavis 17. märtsil 1654.

Bröms peab M.-t väljapaistvate vaimuannetega ja mõõduka tasakaaluka hingelaadiga isikuks. Teaduslisi töid ei ole ta nähtavasti palju kirjutanud. Peale litsentsiaadi-disputatsiooni mainitakse ainult mõned üksikud Gadebusch'i, Witte' ja Recke-Napiersky poolt mõne tähtsama jutluse või leinakõne kõrval või luuletise, nii on peale Rostoki disputatsiooni Riias 1619 kirjutatud: „Meditatio theologistorico-physica de terrae motu,“ Semgallia maa-värisemise puhul 1616, 20. juunil (v. kal. j.).

Erilised teened on M.-el lätikeelse kirjamärkide korralduse ja lätikeelse vaimuliku kirjanduse alal. Tema sellekohastest töödest (neid on ta osalt juba Tartus alustanud ¹⁾), võiksime eriliselt tema lätikeelse postilli väljaandmist a. 1654 mainida, mis paljusid kordi on kuni 19. sajandini uuesti välja antud.

Kirjandus: H. Witte D. B. (ad. a. 1654). Bröms, lk. 49—51. C. L. Tetsch, Curländische Kirchen-Geschichte, 1767, 1768, 1770, II, lk. 268 (h), III, lk. 153 jj. Backmeister, lk. 112, 180. Gadebusch, II, lk. 215—220. Sommelius, lk. 176—182. Recke-Napiersky ja Nachtr. III, lk. 152—156. Inland 1848, v. 47—49. Napiersky (tähestiku järele). A. Deutsche Biographie 20, lk. 162, 163. Mitth. VII, lk. 161, 163, 164.

(O. Sild.)

3. Johann Weideling.

Johann Weideling, sünd. Erfurtis a. 1603, omandas a. 1624 oma kodulinna ülikoolis filosoofia magistri astme, mille järele ta sai koduõpetajaks Tallinnas. Siit ta kutsuti a. 1632 Tartu vastasutatud ülikooli heebrea keele korraliseks ja ühtlasi teoloogia erakorraliseks professoriks. Tema akadeemiline tegevus kestis küll ainult ühe aasta. Selle aja jooksul tal juhtus kokkupõrge rektoriga, ja nimelt üliõpilaste kaebuse alusel, kes heitsid talle ette oma aine mitterahuldavat esindamist. Selle kokkupõrke tagajärjel arreteeriti Weideling, kellel küll läks korda põgeneda Stockholmi, kus ta sai Saksa kiriku juures diakoni koha. Siingi kestis tema tegevus ainult lühikest aega: juba 9. jaanuaril 1635. a. tabas teda surm.

Kirjatööd: Oratio de studio theologico ad praxin referendo hebraice consignata et memoriter recitata, Dorpati 1633.

---

¹⁾ Nii „Vademecum“ s. o. parandatud läti lauluraamat ja evangeeliumiraamat, trükitud Riias 1636 (kui mitte juba varem).

Pääle selle ta andis välja kaks Lutheri teost:

1) Grund vnd Vrsach auss der Schrifft dz eine christl. Versammlung oder Gemeinde recht vnd macht habe, alle Lehre zu vertheilen vnd Lehrer zu beruffen, ein vnd abzusetzen. Auss dem 2. Jenaischen Theil Doct. Mart. Luthers. Wie auch das gute Leben eines rechtschaffenen Dieners Gottes H. M. Johann Huttenlochen, Pfarrherrn zu Klingen. Neben etlichen Carminibus, Dörpt 1633.

2) Ein Sermon oder Predigt Doct. Mart. Luthers das man solle Kinder zu Schulen halten. Aus dem 5. Jenaischen Theil, Dörpt 1633.

See töö on pühendatud kirikuõpetajaile ja kristlike koolide sõpradele Eestis, Liivis, Ingeris ja Karjalas, ning varustatud hulga heebrea- ja kreekakeelsete pühenduslausetega.

Kirjandus: Fr. Konrad Gadebusch III lk. 286 j. J. F. v. Recke Napiersky IV lk. 482 j. Mittheilungen VII lk. 164, 169, 174. Ingemund Bröms lk. 59 j.

(A. Bulmerincq.)

4. Petrus Goetschenius.

Petrus Goetschenius (Peter Goetschen), sündinud Rathenowis Brandenburgis; meie kasutada olevad allikad ei nimeta sünniaega. Ta oli esmalt Tallinna triviaalkooli rektori, siis 1632. a. gümnaasiumi rektori ja usuteaduse õpetajaks, kuid sai veel samal aastal kreeka keele esimeseks professoriks Tartu vastasutatud ülikooli juures ja kohaliku kooli rektori. 2. jaanuaril 1633. a. ta sai teoloogia litsentsiaadiks ja oli ka maailmatarkuse magistriks. 1633. a. ta oli mitmel teoloogilisel disputatsioonil koguni eesistujaks. Kreeka keele professorina ja kooli rektorina ta sai 1. aprillil 1633. a. 450 taalrit palka. 1633/34. a. (Bröms'i järele 9. märtsil 1634.a.) ta sai usuteaduse erakorraliseks professoriks, olles nii siis korraga kolmes ametis: kreeka keele esimeseks professoriks, usuteaduse erakorraliseks professoriks ja kooli rektori. Tema andekust ja usinust kiidab Bröms üliväga. Selle töö koorma all ta varises kokku 28. märtsil 1636. a. Nii siis ta ei näi kuigi vanaks saanud olevat.

Tema kirjatöödest, mida loetellakse Recke-Napiersky II 78, olgu nimetatud järgmised:

Apostasia fidelium seu renatorum. Pro licentia supremum in

S. S. Theologia gradum consequendi (Praeside Andr. Virginio). Dorpati 1633. — Siin on tegu litsentsiaadi, mitte doktori astmega.

Disputatio de aeterna hominum perseveranter ad finem vitae in Christum credentium salute (Respond. Petrus Johannis Phoenix, Suecus). Dorpati 1633.

Leinakõned Gustav Adolfi surma puhul.

Pikk kreekakeelne luuletis Christian Andersson Osängiusele, selle disputatsiooni puhul de anima vegetativa 1634. a. Pet. Schomeruse eesistumisel. (Recke-Nap. IV 113 nimetab Schomerust de anima vegetativa autoriks. Vaata Schomeruse all.)

Disp. de mundo in genere (Resp. Nicol. Olai). Dorpati 1635.

Kirjandus on üldiselt sama, mis eelmistel autoritel, ainult vastavad leheküljed.

(O. Seesemann.)

5. Adrian Verginius, I. (Andreas V. 2. isa).

Sündinud kaupmehe pojana Wollinis Pommernis 18. jaanuaril 1615 (või 1605), õppis sealsamas ja Treptovis ning Kolbergis, sai 1632. a. koduõpetajaks (Hofmeister), jätkas õpinguid Danzigis 1634, teotses uuesti lastekasvatajana (Hofmeister) 1635, õppis edasi Königsbergis 1636 ja Tartus 1637. a. Sai selle järele 1638. a. Tartu Jaani kiriku diakoniks ja linnakooli rektoriks, ning hakkab samal aastal Nõo koguduse õpetajaks ja Tartu ülikooli usuteaduskonna adjunktiks, pidades hoolega loenguid ülikoolis. 1644. a. on V. juba ülemkonsistooriumi assessor, kellena saab pärast superintendent Hermann Samsoni surma sama aasta 21. juunil ülesande täita Liivimaa superintendendi kohuseid kuni vastava kuningliku otsuse saabumiseni. Suri 23. aprillil 1647. a.

Teosed: Dispp. Johanniticarum de praecipuis religionis christianae articulis IIItia de Decalogo (Praes. Andrea Virginio), Dorpati 1640. — IVta de peccato (Praes. eod.), Ibid. 1642, 2½ pgn. — Vta de poenitentia (Praes. eod.), Ibid. 1644, 2½ pgn. 4.

Ladinakeelne tervituslaul prof. Johann Georg Gezeliuse ja Gertrud Guthemia laulatuse puhul, avaldatud vastavas kogumikus, Rigae 1643.

Kirjandus: Mittheil. VII, lk. 165. Recke-Napiersky IV, lk. 435, 436. Napiersky-Beise, Nachträge u. Fortsetzungen II, lk. 260. Napiersky III, lk. 85. Deutsche Biographie B. 40, lk. 14.

(J. Kõpp.).

6. Petrus Andreae Schomerus.

Petrus Andreae Schomerus, sündinud 25. juunil 1607. a. Upsalas (Recke-Nap. IV 112 ja Gadebusch III 109 kirjutatud Upsal). Oma kodulinna ta käis koolis ja 1625. a. alates ülikoolis. Ta õppis astronoomiat ja teoloogiat, sai 1632. a. Upsala mag. phil.'iks. 1632. a. oktoobris ta sai Tartus astronoomia korraliseks ja füüsika erakorraliseks professoriks. 1636. a. ta sai Maarja kiriku või sealse rootsi koguduse õpetajaks. Samal aastal ta kommandeeritakse Coporie'sse, Jamburist põhja pool, Ingeri mõisade immissiooniks. 1637. a. alates ta pidas ka teoloogilisi loenguid. 1638. a. ta saab kreeka kirjanduse professoriks. 1639. a. ta omandab teoloogia litsentsiaadi astme ja saab 14. mail teiseks teoloogia professoriks. — 1640. a. mail ta lahkus Tartust akadeemia asjus ja läks Stockholmi, ei tulnud aga enam Tartu tagasi. 1641. a. ta saab Stockholmis vaimuliku ameti. 1643. a. ta saab sealses vastasutatud gümnaasiumis teoloogia prof. prim.'iks, 1645. a. Ridderholmi kiriku õpetajaks, 1648. a. D. theol.'iks. Nüüd ta saab Upsalas teoloogia professoriks, 1655. a. Kalmari superintendendiks. Suri 7. veebruaril 1660. a.

Alul ta kirjutas astronoomilisi ja loodusteaduslikke töid.

Tema usuteadlikest töist olgu nimetatud:

Disputatio de anima vegetativa (Resp. Christiano Andreae Osaengio, Annerstad. Sueco) Dorpati 1634. Nii Recke-Nap. IV 113; kuid II 78 on Schomerus eesistuja ks disputatsioonil de anima vegetativa, samuti 1634. a. Selle järele näib, et nimetamatu (Resp. Osaengio) Schomeruse töö üle de anima vegetativa Schomeruse eesistumisel on dispupeerinud (?).

Disputatio de vita et morte. 1635.

Disputatio de libero arbitrio dei, angelorum, diabolorum et hominum. 1639.

Disputatio de peccato in spiritum Sanctum. Ilma aastata.

Kolm kreeakeelset ja üks süüriakeelne luuletis.

Kirjandus on üldiselt sama, mis eelmistel autoritel, ainult vastavad leheküljed.

(O. Seesemann.)

7. Salomo Mntthiae.

Salomon Matthiae, sünd. Lüneburgis a. 1609, koduõpetaja Hamburgis oma äia Neuhusen'i juures. On välismaal õppinud, aga ka Tartus immatrikuleerunud 4. VIII. 1634 (Witteber-

gensis). Ühes äiaga asus Tallinna. A. 1636 kutsuti Tartu ülikooli juure heebrea keele professoriks. Heebrei keele professuurile tuli siis a. 1637 veel lisaks kreeka keele proefssuur. Mõlemad keeleprofessuurid Matthiae vahetas a. 1642 20. juunil teoloogia õpetooli vastu, mille ta täitis 1650. aastani. Ühel ajal kreeka keele professuuri vastuvõtmisega Matthiae sai Tartu Jaani kiriku õpetajaks. Oma akadeemilise tegevuse ajal oli Matthiae kolm korda rektoriks, nimelt aastail 1638, 1645 ja 1650. Oma kolmanda rektoraadi möödumisel ta asus Narva, saanud siia ülemkirikuõpetajaks. Siia ta jäi aastani 1656. Aastaid 1658—1660 näeme teda Stettiinis ülemdiakonina ja ühtlasi teoloogia ning heebrea keele professorina gümnaasiumis. Aastast 1660 kuni surmani (1665) ta on uuesti Narva ülemkirikuõpetajaks ja viimasel eluaastal päälegi veel Ingeri superintendendiks.

Kirjatööd: Tema kirjatöist tuntakse ainult leinajutlust piiskopi abikaasa Anna Sommer'i surma puhul.

Kirjandus: Recke-Napiersky III lk. 172 j. Brōms lk. 66—73. Mittheilungen VII lk. 165, 174. Backmeister lk. 180.

(A. Bulmerincq.)

8. Johann Georgii Gezelius,

sünd. 3. veebr. 1615 Gezala talus Westeras'i ligidal Rootsimaal, õppis Uppsala ja Tartu ülikoolides, omandas 1638. a. Tartus filosoofia magistri astme ja sai siin 1641. aastal heebrea ja kreeka keele professoriks, 1643. a. ka erakorraliseks usuteaduse professoriks. Määrati 1645. a. Liivimaa ülemkonsistoriumi assessoriks, kellena andis ametivande 30. juunil 1646. a., ka ordineeriti G. kirikuõpetajaks ilma koguduseta. 1649. a. kuninganna Christina poolt Stockholmi kutsutud võttis G. kuninganna ülesandel osa mõningatest kiriklikkude asjade korraldamistöödest, muu seas ka usuvaidlusest Thornis. Varsti (1650. a.) nimetati ta kirikuõpetajaks Rootsis ning tuli 1660. a. jälle Tartu, olles määratud Liivimaa kindralsuperintendendiks, ülikooli prokantsleriks ning ülemkonsistoriumi esimeheks. Omandas 1661. a. Uppsalas usuteaduse doktori astme ja nimetati 1664. a. Turu piiskopiks ja sama ülikooli prokantsleriks, kuhu jäi kuni oma surmani 20. jaan. 1690. a., mis juures talle piiskopina järgnes tema poeg Johann Gezelius.

Kiriku juhina avaldas Gezelius väga elavat ja intensiivset tegevust usu ja kõlblise elu korraldamisel. Nii võitleb ta Liivimaa kiriku eesotsas seistes (1660—1664) sõjaoludes kirikusse

tunginud korralageduse ning väärnähtuste vastu: muretseb vakantseks jäänud kogudustele kirikuõpetajaid ja seab nad ametisse, valvab kirikuõpetajate elukommete üle, elustab koguduste katusi, virgutab kirikuõpetajaid plaanilikumale tegevusele, milleks kutsub umbes paarikümne-aastase vahemiku järele kokku kirikuõpetajate sinodi (1664), kus muu seas arutatakse ka Piibli tõlkimise küsimust. Erilist tähelepanu leiab võitlus rahva seas valitsevate ebausukommete ning „metsikute“ abielude vastu. Hiljem, Turu piiskopina, koostas G. Karl XI. ülesandel kirikuseaduse kavandi Liivimaa kiriku tarvis (1668), mida aga maksma ei pandud. Kavandi käsikiri leidub Riias „Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde“ arhiivis. Eriti laiaulatuslikuks ning viljakaks osutub Gezeliuse tegevus Turu piiskopina 25 a. kestel, millest on jäänud sügavad jäljed Soome kiriklikkudesse oludesse. Kiriku-

Pildistis nr. 12. J. G. Gezeliuse näopilt (Sv. Biograf, Handlexikon'i järele).

juhina määras G. kirikuvalitsuse sihtjooned kõigil aladel ja pidas neid hoolega silmas. Tarviduse kohaselt täiendas G. vananenud kirikuseadust ajakohaste määrustega, mis ilmusid 1673. a. nime all „Perbreves commonitiones“, tema korraldatud kirikuraamatute pidamise alused on säilinud Soomes suurel määral tänapäevani. G. peamiseks tegevusealaks aga on rahvaõpetus. Selles mõttes avaldab ta 1666. a. katekismuse seletuse (Yxi paras lasten tavara), mis leidis väga laialist kasutamist, nii et elas üle umbes 70 trükki. Vastavate eeskirjadega püüab G. korraldada rahva õpetamise käiku. Siia kuulub vanemate poolt kodus ja kirikuõpetajate poolt kirikus antav päheõppimine, eriti aga „kirjaoskajate“ köstrite kaudu kõigile kättesaadavaks tehtav raamatust lugemiseõpetus. Viimast järjestas G. nõnda, et köster või tema puudumisel mõni teine selleks palgatud kirjaoskaja isik pidi igas külas mõnele andekamale poisile lugemise kätte õpetama, see aga pidi rakendama oma oskust koduküla laste õpetamisele. Neis määrustes leidub Soome rändkooli algus. G. kavatsus asutada igas kogu-

duses kihelkonnakool, osutus tollekordsetes oludes veel liiga varajaseks, küll aga pandi tema ajal maksma kord, et keegi ei saanud abielluda, kes ei osanud katekismust ega olnud käinud armulaua.

Kõik need korraldused, milliste täitmist Gezelius jälgis kirikukatsumiste puhul, tõstsid Turu piiskopkonna lugemiseoskuses esimesele kohale maal ning säälseid toiminguid võeti Rootsiski arvesse. Edasi osutas G. ka tähelepandavat huvi kesk-koolide vastu, soodustas nende asutamist ning andis neile juhatust oma töös „Methodus informandi“ (1683).

Et vähendada Soomes tol ajal valitsevat raamatutepuudust, asutas G. oma trükikoja (1668) ning isegi paberivabriku. Sel teel pääsis rahva kätte palju G. töid ladina ja soome keeles, eriti hingekosutavaid kirju, nii et Soome kirjandus G. ajal tunduvalt rikastus. Muu seas ilmus täiendatud Kirikulauluraamatu (1668) ning parandatud Piibli väljaanne (1685). Et tõsta kirikuõpetajate hariduslikku taset, nõudis G. kirikuõpetajaameti taotajailt ülikooliharidust ning võttis tarvitusele katsed enne ametisse pühitsemist; jutlustamisoskuse parandamiseks pidas G. loenguid homileetikast ja avaldas jutlusekavasid. Teadusemehena ilmutas G. rohkesti usuteaduslikke töid, milliste arv tema enese ütluse järele a. 1641—1683 ulatub 150-ni. Mainitagu neist järgmised (ligem loetelu Gadebusch I 421 jj., Recke-Napiersky II 35—38):

Grammatica Graeca. Dorpati 1647, Upsala 1654, Aboae 1688, 8.; oli Rootsi koolides pikemat aega tarvitusel. (6. trükk, 1687. a., leidub Tartu ülikooli raamatukogus).

Lexicon Graeco-Latinum, continens voces omnes appellativas, tam Novi Testamenti, quam Januae linguae Graecae etc. Dorpati 1649. (On Tartu ülikooli raamatukogus.)

Grammatica Germanica. Aboae 1666, in 4.

Encyclopaedia synoptica, ex optimis et accuratissimis philosophis collecta in tres diuisa partes etc. Aboae 1672, in 8.

Quaestiones theolog. selectae, tam theoreticae quam practicae etc. Aboae 1672.

G. andis välja:

Suomenkielinen Wirsi ja Evangeliumi kirja etc. (Åbo) 1668. etc. (Abo) 1668.

Käsikirja Jumalan Palweluxesta joi Christillisistä Kircon menoista etc. 1669.

Then Svenska Psalm Booken etc. 1673.

D. Martinus Lutheruxen Catechismus, se suurembi etc. 1674.

Johannis Amos Comenii Orbis sensualium pictus etc. Cum versione Svecana. 1680.

Biblia, se on Coco Pyhä Ramattu Suomexi vastadest ojettu Alcuramatuin, Hebrean ja Grecan jälken. Esipuhetten, Marginalia in etc. canssa. 1685.

Ülikooli asekantslerina teostas Gezelius täpsat kontrolli õppetöö üle, edendas aga teiselt poolt ülikooli tegevust, kindlustades tema ainelist järke.

Viimaks mainitagu, et Gezelius täiesti tunnustas oma aja vaateid nõidadele ning tema piiskopiks olemise aeg oli rikas nõiaprintsesside poolest. Kõige oma iseloomu varjukülgede peale vaatamata kuulub G. teeneterikkamate Soome kiriku ja hariduse-tegelaste hulka.

Kirjandus: Recke-Napiersky II, lk. 34—48; Backmeister, lk. 164—169; Gadebusch, I, 363—364, 420—424; Jöcher, I, v. 1245; Napiersky, Pred. Lex. II, Mittheilungen VII, 165, 174; J. J. Tengström, Johan Gezelii den äldres minne. Åbo 1825; Biografiskt Lexikon, V, lk. 147—156, Stockholm 1875; Svenskt Biograf. Handlexikon I, lk. 381; Iso Tietosanakirja, III, v. 1256—1258; Finsk Biografiskt Handbook, 1903, I, v. 746—750; A. J. Pietilä, Gezeliukset ja kansanopetus. Oma Maa 2 IV (1923), lk. 1052—1060; Aleksei Lehtonen, Die livländische Kirchenordnung des Johannes Gezelius. Helsinki 1931.

(J. Köpp.)

9. Gabriel Elvering.

Gabriel Elvering (teised nimekujud: Elfrin, Lifrin; Gadebusch, kes pakub üksikasjalise elulookirjelduse, kirjutab 1 294 tema poja nime Gabriel von Elffring). Sünd. 21. dets. 1625. a., surn. 18. juunil 1670. a. Tema isa, Tallinna ligidal asetseva Tuula mõisa pärishärra Hanns Elvering oli Eesti hertsogiriigi valitsuse juures sekretäri ametis, millist ametikandjat tol ajal, ja vahel vist veelgi, nimetati riigisekretäriks. Gabriel Elvering sündis 14 päeva pärast isa surma. Koolihariduse ta sai Tallinnas. Ta immatrikuleerus Tartus 4. II 1642. a. Pärast seda ta õppis 2 aastat Königsbergi ülikoolis, kus tema õpetajaiks olid Eifler, Behm ja Myslenta. Königsbergist ta tuli päranduse asjus Tallinna tagasi. 1648. a. ta läks üle Lübecki, Hamburgi ja Leipzigi Wittenbergi, millisel reisil ta paljaks rööviti keisri ratsanikkude poolt. Witten-

bergis ta omandas kahe filosoofilise disputatsiooni põhjal magistriastme. Siin ta disputeeris m. s. Jakob Martini' töö üle „de beatitudine hominis in vita altera“. — Wittenbergist ta läks 2 aastaks õppima Leipzigi, kus ta eriti kuulas kuulsat Hülsemanni, usinalt disputeeris ja muude hulgas Daniel Heinerici kateedritööd taassün- nist nii osavalt kaitses kõigi tookordsete litsentsiaatide vastuväi- dete vastu, et sai Hülsemanni erilise kiituse osaliseks. Leipzigist ta siirdus üle Koblenzi ja Tübingeni Strassburgi, kuhu jäi üheks aastaks ja kuulas Dorschet ja Dankhauerit. Esimese kodus ta elaski ja kaitses tema all tuntud apoloogia Calixtuse vastu. Tema soovitusel asus reisile Rootsi üle Mainzi, Frankfurti, Giesseni, kus sai tuttavaks Feuerborniga, Koblenzi, Kölni ja Hollandi, kust sõitis laeval Stockholmi. Siin usaldati tema kätte usuteaduse kor- ralise professori amet Tartus, kuhu asus a. 1652. 7. veebruaril 1653. a. ta abiellus Tallinnas Koblenzi ülemkomandandi tütre Ma- ria Euphemia Monier'ga, millisest abielust võrsus 7 poega ja 5 tütar, kellest üks poeg suri enne isa. — Oma ametit Tartus ta pidas nii hoolsasti, et kuningas otsustas 1654. a. suurendada tema palka 400 taalri võrra hõbedas ja temale anda kuningliku biblio- teekari aunime. — Kuna venelased vallutasid Tartu 1656. a., ta põgenes Tallinna, kus tohtis vabalt läbi käia sealse kubeneri Bengt Horniga. Selle järele ta sai Oleviste kiriku õpetajaks ja 1658. a. linnasuperintendendiks, tagasi lükanud toomkiriku õpe- tajakoha pakkumise. A. 1659, 1660 ja 1663 ta oli Tallinnas pro- visionaliter prorektoriks. Armastusest kodanikkude vastu ja haig- luse tõttu ta ei mõelnud enam elumuutusile, kutsumistest hooli- mata. Ühe käsikirja järele ta saanud 1665. a. Gezeliuse asemel Liivi- maa superintendendiks. Gezeliuse Turgu asudes, ta oli tõepoolest kuningalt 11. novembril 1664. a. saanud kutse Liivi superinten- dendi kohale, ei võtnud seda aga mitte vastu. Oma nädalajutlus- tes ta seletas m. s. Augsburgi tunnistlustki, samuti teenis rohkesti kiitust sellega, et oma kuulajaile seletas vahel evangeeliumide asemel teisigi piiblikohti. Oma karjale ta oli heaks eeskujuks mitte ainult elus, vaid kannatuseski. 1870. a. heinakuu 18. päeval ta läks kõige liha teed; ta maeti 27. päeval Oleviste kirikus, Jo- achim Salemann pidas leinajutluse, mis ühes elulooga Adolph Simoni juures trükitud. — Tema poeg Gabriel von Elffring oli Tallinna lossikohtu kaasistujaks.

Tema kirjatöist olgu nimetatud:

6 disputatsiooni de Scriptura Sacra 1653—56.

1. Joh. 1, 7 eksegees.

Disp. de poenitentia.

Disp. de aeterna filiorum dei ad vitam aeternam praedestinatione. Dorpati 1654.

Leinakõnesid, näit.: Fünffache Herzstärkung wider den Tod, Reval 1667.

Verwelckliche, doch am jüngsten Tage wieder herfürgründende Blume, bei Erdenbestattung des Herrn Christoffer Blumen. Reval 1669.

Kirjandus on üldiselt sama, mis eesmistel autoritel, ainult vastavad leheküljed.

(O. Seesemann.)

10. Petrus Svenonis Lidenius.

P e t e r S v e n o n i s (ka Svenson) L i d e n i u s, pärit Smolandist, õppis Turus, kus 1643. a. omandas mag. phil. astme, sai 1645. a. Tallinnas kooli rektoriks, oli 1647. a. ka kohaliku konsistoriumi assessor, määrati 1651. a. loogika ja eetika professoriks Tartu ülikoolis, kus hiljem oli ühtlasi ka usuteaduskonna adjunktiks, esineb 1655. a. nii loogika ja eetika korralise professorina kui usuteaduse erakorralise professorina. Sündimise ja surma aeg ligemalt tundmata.

P. Svenonis Lidenius'e töödest nimetatagu järgmisi (ligem loetelu vt. Recke-Napiersky II, lk. 34—48):

O r a t i o p a n e g y r i c a, qua examinantur quinta pars sive Cento visionum G. Reichardi etc. Die 7. Julii a. 1647 habita in Acroaterio Synodali Acropolis Revalensis. Dorpati. 4.

B r e v i s e t p e r s p i c u a d e l i n e a t i o praeceptorum logicae, in Acad. Regia Gustaviana a. 1654 discentibus exhibita, Dorpati 8.

Suur kogu disputatsioone usuteaduse ja eriti eetika alalt; rida ladinakeelseid juhulaule.

Kirjandus: Recke-Napiersky III, 57—59. Nachträge II, 13. — Gadebusch II. 180. — Backmeister 171. — Bröms 97, 89. — Mittheil. VII. 165. 170.

(J. Kõpp.)

11. Georgius Preussius.

On üks esimese ülikooli viimastest professoritest ja vaheaja tegelastest esimese ja teise ülikooli vahel. Ta on sündinud Tallinnas 1619. Tartu ülikoolis immatrikuleerus 11. juulil 1638, õppis ka

Königsbergi ja Upsala ülikoolides, viimases omandas filosoofia magistri-astme a. 1645. 16. detsembril 1654 sai Tartu ülikoolis loogika ja füüsika professoriks. Kuninganna Kristiina määras ta ka usuteaduse erakorraliseks professoriks. Akadeemilises senatis tõusis aga prof. Wexioniuse eestvõttel kahtlus tema õigeusklikkuse kohta, kuna arvati, et ta kaldub Calixt'i erivaadetele. Viimaks otsustati teda fakulteeti lubada usuteaduskonna erilise katsumise alusel ja tema lahkusust loobumise töötuse alusel. G. Pr. andis vastava töötuse rektorile ja senatile 3. II. 1655. A. 1656 läks ta venelaste eest ühes mõnede teistega Tallinna ja pidas 19. III. 1657 gümnaasiumi saalis avakõne.

Kui A. Virginius Tallinnast lahkus, andis ta ülikooli märgid, matrikli j. m. s. Pr.-e kätte hoiule, kes vahetevahel täitis dekaani ja prorektori kohuseid. 1658. a. 28. nov. anti talle Wittenbergist usuteaduse doktori aste. Matriklis on 1661. a. kohta märgitud, et tema, usuteaduse ja filosoofia doktor ja avalik professor, prorektorina immatrikuleerib. 1662 määrati ta Saaremaa superdendiks, 1665 Liivimaa superdendiks, kus ta alles järgmisel aastal 19. detsembril esikõnega esines. Superdendina oli ta uuesti avadakavatsetava ülikooli prokantsler ja pidi niisugusena avamise ettevalmistavaid samme astuma. 1668. a. ülesseatud kava järele pidi ta ka usuteaduskonna „Professor honorarius“ olema ja 300 hõbe riigit. palka saama, 1669. a. kava järele pidi ta lugema W. T'i kirikulugu ja 400 hõbe riigit. palka saama. Kui 1674. a. Liivimaale kutsuti J. Fischer superdendiks, jäi Pr. Tartu ja Pärnu kreisi superdendiks, kuna muu osa allus Fischer'ile. Ülemkonsistooriumi presiidium vaheldus nende vahel. Nagu teada, saadi tegelikult alles 1690. a. ülikool avada. Pr. suri juba 15 a. varem, nimelt 25. dets. 1675. Teda jäid leinama tema lesk Hedwig, Riia bürgermeistri Joachim Schulz'i tütar, ja 16 last ¹⁾.

G. P.-e disputatsioonidest, mis ta pidanud Upsalas ja Tartus, on mõned nimetatud Jöcher'i, Gadebusch'i ja Recke-Napiersky juures. Eriti huvitav on G. P.-e kiri Saaremaa vaimulikkonnale 1664. a. 16. III, mis valgustab mitmeti Saare- ja osalt Tallinna-
maa kiriklikke olukordi. Muu seas ütleb G. P. enesest eesti keele oskamise suhtes: „der die Sprache von Kindes Beinen gelernet, u. also *genium linguae familiarem* hat wie woleinige Worte sonst
und von diesem *dialecto* unbekannt seyn möchten“. (Ta tahab Saa-

¹⁾ Vt. Biographiskt Lexicon, Upsala 1845, XI, lk. 562.

remaal tarvitusel olevaid vaimulikke laule parandama hakata), vt. „Materialien zu einer Öselschen Chronik“, I osa, lk. 112—121, Tartu ülikooli raamatukogus mscr. 417. Sel ajal, kui Preussius selle kirja kirjutas, oli ta Saaremaa superdent.

Kirjandus: Bröms lk. 101—103. Jöcher I v. 740. Backmeister lk. 120, 121, 195, 197. Gadebusch II, lk. 371—372. Recke-Napiersky III, lk. 446. Napiersky, alguses lk. 10 ja siis „P“ all. Mitth. VII, lk. 165, 166, 170, 174.

(O. Schild.)

II. Academia Gustavo-Carolina.

12. Crispinus Olai Jernfeld.

Krispin Olofssohn Jernfeld, või nagu tema ise ennast Giesseni dissertatsioonis nimetab: Jernfelitz, sündis juulis 1660. a. Christinähamn'is, kus isa oli bürgermeister. Õpib enne Karlstadti gümnaasiumis, siis Upsalas teoloogiat ja hommikumaa keeli. 1683 omab mag. phil. astme. Tolle aja pruugi järele võtab 1684. a. välismaa reisu ette, on Daanis, Saksamaal, Prantsusmaal, Inglismaal ja Hollandis. Kuulsa Edzardi juures õpib hommikumaa keeli. Tagasisõidul promoveerub Giessenis teoloogia litsentsiaadiks, a. 1686. 1690. a. kutsutakse Tartu ülikooli professoriks, olles ka 1692. a. rektoriks (immatrikuleeritud üliõpilasi oli siis 9) ja saades 1695. a. esimeseks teoloogia professoriks. Alguses oli ta Olaus Mobergiga ainukesed teoloogia professorid Tartus.

Peale akadeemilise elukutse on ta 1691. a. peale ka Nõo koguduse õpetaja, kuid tegelikult on seal ametis üks soomlane abiõpetaja, millega Liivimaa aadel sugugi rahul pole. 1695. a. saab ta aga Tartu Saksa (Jaani) koguduse ülemõpetajaks, introductseeritakse linna nõukogu poolt 28. oktoobril. Suri aga enne, kui ta tegelikult sai astuda ametisse, nimelt 4. nov. 1695. a. Tema lesele lubati aga siiski kasutada n. n. „leseaastat“.

Tema teostest on teada seni ainult tema:

Diss. pro Licent. theol. de theologiae et archontologiae constitutione et natura. Giessen 1684.

Kirjandus: Mitth. VII, p. 184. Recke-Napiersky II, 384—385. Backmeister 201, 206, 235. Gadebusch II, 101. Napiersky (Beiträge) — vaata: Jernfeld.

(H. B. Rahamägi.)

X

LECTOR

M. Olo Mobergia & Theologiae Professor
 sequentium studiorum nomina huius Matrikulae inserta
 sunt et. 1690 In Augusta.

Ewald Hassler Comes Suec.
 Herzmannus Fridericus à Vidinghoff nobilis Livon.
 Carolus Gustavus de Funcken nobilis Livon.
 Jacobus Conon Palao. Stetinensis Pomeran.
 Ephraim Lillienkreuz nobilis Suec.
 Michael Wegeling Rigen.
 Henricus Redtzerhof Kavaliers.
 Andreas Morling nobilis Suec.
 Johannes Casper Coster Kavaliers.
 Gellius Dryllus Westmannus.
 Johannes Swabe Kavaliers.
 Arvidus Gründ Weimlands. Suec.
 Johannes Kothkerv nobilis Suec.
 Nicolaus Kothkerv nobilis Suec.
 Andreas Kock Stockholmens.
 Georgius Ernst Pistolenkors nobilis Suec.
 Tobias Neß neo-Brandenburgensis Marchius.
 Otto Reinhold Ulric von Kugel nobilis Livon.
 Georgius Diedrich Grot nobilis Livon.

13. Olaus Moberg

sündis 1653. a. Südermannlandis Kihl'i külas, õppis 1668. a. alates Stregnäs'is, pärastpoole sealses gümnaasiumis. 1677. aastal astub Upsala ülikooli ja magistreerib siin 18. dets. 1682. a. Järgmisest aastast peale on tema reisidel Hollandis, Saksamaal, viibib Pariisis ja Inglismaal ning üle Daani tuleb tagasi Stockholmi. Oli muu seas Hollandis kuulsa Esdra Edzardi õpilane, süvenedes rabbinismi. 1686. a. saab ta St. Klara nimelise kooli rektoriks Stockholmis ja sellelt kohalt 20. märtsil 1688. a. kutsutakse Tartu usuteaduskonna professoriks. Tartu ilmus ta 7. sept. 1689. a. ning pidas I advendil oma avamisjutluse. Ülikooli pühitsemisel 1690. a. annab prokantsler Johann Fischer temale üle akadeemilise valitsuse. On seega selle ajajärgu ülikooli esimene rektor. Tol korral oli immatrikuleeritud üliõpilasi 98. Veel on tema rektoriks 1695. a. (üliõpilasi 30) ja 1700. a. (üliõpilasi 11). 1691. a. on temaga usuteaduskonnas veel ainult professor Jernfeld. 1698. a. alates on tema esimene usuteaduse professor. 1699. a. omab dr. theol. astme, mille temale prof. Molin pidulikult edasi annab saksa kirikus.

12. dets. 1699. a., kui ülikool Tartust Pärnu viidi, ilmub tema ka Pärnu ühes oma kolleegidega prof. Molini ja Skraggega. Kolmat korda siin rektoriks saades astub tema sellesse ametisse ilma tavaliste tseremooniateta, kuna suurem jagu õppejõude vaenlase sissetungi pärast Liivimaale Pärnust lahkunud ja üliõpilaste arv üsna kokku sulanud. 1700. a. detsembris olla Pärnus veel viibinud professorid Moberg, Cameen ja Sarcovius (ühe saksakeelse protokolli fragmendi järele). 11. sept. 1701 pühitseb ülikool rootsi võitu Düüna ääres, mil puhul tema pidukõne peab.

Olaus Moberg oli ka konsistooriumi liige, ordineeris palju õpetajaid, pidas jumalateenistusi, muu seas Pärnus ka ühe täielise jumalateenistuse Rootsi keeles.

Tema sulest on mitmed kirjatööd ilmunud. Muu seas on Tartu ülikooli raamatukogus säilinud tema disput. theologica inauguralis, mille pühendus on järgmine (kaane lehel seespool):

Deo

&

Parnaviensium Musarum Delubro nuper inaugurato,

haec Lucubratio

Sacra

Esto.

- Te o s e d: 1. Dis. de luce, Upsala 1679 (1681).
 2. Dis. de contemplatione, Upsala 1682.
 3. Dis. de libertate scripturam sacram legendi inque populares linguas transferendi, Upsala 1688.
 4. Dis. theol. de maiestate regia nonnisi a Deo dependente. Dorpati 1691.
 5. Dis. de historia sacra inde ab exordio mundi ad diluvium usque. Dorpati 1692.
 6. Διασκευῆς theol. de natura cordis humani ex Jerem. XVII, 19. Dorpati.
 7. Dis. spicilegia ex optima theologiae messe examinanda. Dorpati 1693.
 8. Oratio in laetam memoriam concilii Upsalae habiti, orthodoxae religionis confirmandae caussa. Dorpati 1693.
 9. Emigratio animae ex corpore humano. Rootsikeelne matusejutlus (Margarethe ja Maria Lemkeni kohta). Dorpati 1697.
 10. Oratio inauguralis de studio theologiae recte inchoando. Dorpati 1698.
 11. Disp. inaug. pro gradu de legis moralis, euangelio, et utriusque discriminis brevem διασκευὴν exhibens. Pernau 1699, 1. IX.
 12. Rede über den Sieg bey Narva, kui ta 1701. a. rektoraadi maha pani (d. 17. VI).
 13. Dankrede wegen des Sieges an der Düna. Pernau 1701.
 14. Programmata.
 Kirjandus: Mittheilungen VII, p. 183 j. Recke-Napiersky III, p. 233—235. Sjöberg VIII. Backmeister 127, 145, 147, 201, 202, 204 jj. Gadebusch II, 256—257. Napiersky (Beiträge). Tema dissertatsioon.
 (H. B. Rahamägi.)

14. Laurentius Molin.

Laurentius (Lars) Molin sündis 22. nov. 1657 Vestermanlandis, suri 19. sept. 1723 Upsalas. Öppis Upsalas, oli 6 aastat Erik Benzeliuse sen. (hilj. peapiiskopi) poegade kodukooliõpetajaks, 1689 krahv Magnus Gabriel de la Gardie biblioteekariks, 1689 mag. phil., 1690—94 öppereisil Taa-nis, Saksamaal, Itaalias, Inglis- ja Hollandimaal kuninga kulul, nimetati 1690 mõlema konsistooriumi assessoriks, 1692 Giesseni ülikooli lic. theol. (ära olles), 1694. a. 7. märtsil kuninga saatjate sõjavälja õpetajaks ja õuekonsistooriumi assessoriks, 1694. a.

20. okt. T a r t u usut. professoriks ja Nõo õpetajaks, õppis kahe aastaga eesti keele ära ja kõneles vabalt, oli 1697/98 ja 1701/02 ülikooli rektoriks, luges 1698. a. Tartus kirikulugu ja Rooma r. kirja, oli 1699. a. Pärnus, sai 1701. a. 25. mail secundus prof. theologiae, 1703 kuninganna Hedwig Eleonoora õuejutlustajaks, toompraostiks ja prof. primarius theol. Upsalas, 1703. a. 30. märtsil Giesseni dr. theol. (ära olles), 1705. a. Upsala ülikooli rektoriks, andis 1720. a. välja odava rahvapiibli. Tartus avaldas: 1697 Exerc. theol. de electione ad vitam aeternam, 1698 Positiones theo-

Pildistis nr. 14. L. Molin'i näopilt (Sv. Biograf. Handlexikon'i järele).

logicae, 1702. a. Pärnus: Progr. invitatosium ad orationem auspicialem a Dus Gabr. Sjöberg ad professionem historiarum.

Tema isiklik huvi oli enam arheoloogiline. Nii üllatas ta üliõpilaspõlves enne nõutavale disputatsioonile minekut prof. Columbus oletustega, mida prof. alles peale esitatud töö (de clavibus veterum, Upsala 1684) lugemist võimalikuks pidas. Iseloomult intrigeeriv nagu tema kasvandikki Erik Benzelius jun. Punaste juustega. Teoloogiliselt salliv.

Kirjandus: Mittheil. VII p. 184. Recke-Nap. III. 242—245. Gadebusch II. 262—264. Backmeister 202—204, 206, 237—239. Napiersky — tähest. järele. Sjöberg — C. N. Familjebok XIV, 217; XI, 204. Sv. Biogr. Handlex. II, 145.

(Ed. Tennmann.)

15. Gabriel Skragge.

Gabriel Skragge, sünd. Westmanland'is, sai a. 1685 Upsalas magistri astme, kutsuti 1688. a. Tartu heebrea ja kreeka keele professoriks, ametisse astus aga alles 1690. a. Academia Gustavo-Carolina avamisel; a. 1693 ta sai rektoriks, a. 1694 ülemkonsistooriumi kaasistujaks ja samal ajal ka Puhja õpetajaks; a. 1698 ta sai teoloogia professoriks, a. 1701 ta vallandati teenistusest omavolilise eemaldumise eest vaenlase sissetungimisel; 6

aastat hiljem aga ta nimetati Liivimaa kindralsuperintendendiks. Samal ajal ta sai Pärnu Academia Gustavo-Carolina prokantsle-riks; mõlemale ametile ta jäi kuni oma surmani a. 1710.

Kirjatööd: 1. Disputatio theologica de sacerdotio Christi, Jenae 1688.

2. De Messia judaico sive qualem Judaei fingunt ejusque ad-ventu, Dorpati 1692.

3. Disputatio de pugna singulari, Dorpati 1693.

4. Disputatio de consiliario, Dorpati 1693.

5. Disputatio de autocheria (*αὐτοχρεία*), Dorpati 1694.

6. Ad virum Joh. Fischer super obitu filiae carissimae vir-ginis Christianae Elisabethae Fischer, Rigae 1695.

7. Disputatio de usu calculorum, Dorpati 1696.

8. Rede beim Antritt des theologischen Lehramtes zu Dorpat, 1698.

9. Rede auf den Tod von König Karl XI, 1697.

10. Oratio de notis veri doctoris, Rede gehalten am 29. Aug. 1699, am Tage nach der Eröffnung der Academia Gustavo-Carolina in Pernau.

Edasi ta on välja annud ja eessõnaga varustanud:

1. Handbuch, worinnen verfasst ist, welcher gestalt der Gottesdienst mit Christlichen Ceremonien und Kirchen-Ge-bräuchen in unseren Schwedischen Versammlungen gehalten und verrichtet werden soll. Aus dem Schwedischen in das Teutsche übersetzt, Riga 1708.

2. Nimetatud käsiraamatu lätikeelne tõlge S. G. Dietz'i sulest päälkirja all:

Rohkas grahmata, kurra sarakstihts irr, us kahdu wihsi tai Deewa-Kalposchanai ar kristigahm Ceremoniehm etc., Riga 1708.

Kirjandus: Recke-Napiersky IV, lk. 208—210. Gadebusch III, lk. 144 jj. Backmeister lk. 133, 140, 145, 202, 204, 220, 247 j. Siöberg, Pernavia Literata 1703 D. 2

(A. Bulmerincq.)

16. Johann Folcheson Folcher

sündis 11. aug. 1664. a. Kalmaris (teiste allikate järele 9. aug. 1665. a.) kaupmehe Folke Måussoki ja tema abik. Helena Börjes-dotteri pojana. Mitmeaastase stuudiumi järele Upsalas läks Folcher välismaa õppeasutustesse ja omas Giessenis lic. theol. astme. 1696. a. Rootsi tagasi tulles sai ta pea Kalmari gümnaa-

siumis õpetajaks. Juba siis kahtlustati teda pietismis ja spenearianismis, püüti temast lahti saada, kuid oma suurte teadmiste tõttu pääsis tema koguni teoreetilise filosoofia ja teoloogia lektori kohale (1698. a.). Algas avalikku võitlust oma ametivendade vastu, kuid pidi jätma oma koha. 1701. a. õnnestus temale saada professori õppetoolile Pärnu (kutsutud kuningliku käsukirjaga 25. mail 1701. a.). Siin algab ta 24. okt. 1701. a. oma tegevust kõnega: „de vera et salutifera divina sapientia ejusque fructu“; saab professor primarius'eks 17. VI 1707; loeb vana ja uut testamenti. 1702. ja 1706. aastatel on tema rektor (üliõpilasi oli 8 ja 13). Oli ka Pärnu konsistooriumi assessor.

Ka Pärnus sattus ta oma kolleegidega vastollu, kuna ta oma jutlustes ja vaidlustes rõhutas efektiivset ristiusku. Iseäranis süüdistas teda pietismis tema ametivend J. Bröms. 1708. a. kutsuti teda konsistooriumi ette aru andma; tema tahab aga, et temale kaebekiri esitataks ja et tema sellele kirjalikult vastata võiks. Teda tunnustati seljataga süüdi 57 väärõpetuses. Kuid vahepeal vallutasid venelased Liivimaa ja Folcher põgenes 1710. a. Pärnust Rootsi. Ka Stockholmis püüdis ta edasi arendada Halle pietismi. Tema vastased, Turu piiskop Gezelius ja hoovi ülemõpetaja Humble, tegid kõik, et teda tagandada ametist ja kõrvaldada. Kuningas Karl XII määrab vastava uurimiskomisjoni, see kinnitab osaliselt tema eksiõpetuste laialilaotamist, mille järele otsustati teda tagandada vaimulikust ametist ja vallandada professori kohalt. Samal, 1718. a., paigutati tema ka vangla, kust ta 1720. a. vabanes. Ta läks oma tallu, Schonen'isse, kust ta 1723. a. ilmub tagasi Stockholmi, kus vahepeal oli kasvanud poolehoid pietismile ja kus jutlustaja Herrmann Schroeder ning stud. Tellborn korratasi sünnitasid. Parlament määras koguni temale selsamal aastal eluaegse pensioni ja kuninglik hoov soovitas kokkutulnud piiskoppidele teda vastu võtta ametisse, kuid asjata. See jumalakartlik teadusemees suri 24. nov. 1729. a. mitte kaugel Carls- ham'ist, Asarmuse kihelkonnas. Abielus oli ta Katarina Vels- huysen'iga.

Tema teosed, mis kiriklist ja politilist laadi, on:

Disput. de spiritu animali. Upsala 1689.

Disput. de Q. Fabio, Q. F. Q. N. Maxumo Cunctatore, 1693. (Magistritöö.)

De *Δογματῶν* fidei hominis vere christiani (pro summis in theologia honoribus). Giessen 1696.

Ka kõnesid ja programme kirjutanud; nendest:

Program.: Ad aud. Orat. Jac. Wilde.

De indole heroica ex pactis cognoscenda. Pernaviae 1707.

Kõned — vist mitte trükitud.

Kirjandus: Mitth. VII, p. 185. Recke-Napiersky I, 593—594. Gadebusch I, 363—364. Backmeister 206 j., 208, 210, 30 j. Svenskt biografiskt handlexikon I. Stockholm 1906. Nordisk Familjebok VII. Stockholm 1927. O. Sild, August Hermann Francke mõjud meie maal. Usutead. Ajakiri 1928 nr. 4, p. 166. (H. B. Rahamägi.)

17. Ingemond (Olofson) Bröms,

sünd. 28. VII 1669 Penninby's Upsala maak., surn. 1722. a. 13. I Karlstadtis. Koolis Strängnäs'is. Stud. 5. II 1687 Upsalas.

2. V 1696 disput. (*Ἀναδηματα* sen Donaria vet. gentilium).

5. VI 1697 disput. (Vandali) Africa imperiums — pro grada magisterii.

8. X 1697 kreeka k. õp. Strängnäs'i gümn.

9. X 1697 mag. fil.

1701—1703 rektor säälsamas.

8. III 1703 teol. prof. III. Pärnus.

1703—1705 õppereis Daani, Saksa, Hollandi, Inglismaale.

12. IX 1705 prof. tegelik algus (Antritt) Pärnus consist. eccl. liige.

20. I 1707 II teol. prof. Folcher I prof., N. Wiraeus III prof.

13. XII 1707 rektor.

1708. ülikooli trükikoja inspektor. 1708 tüli algas Folcheriga.

1708—09 VI ülik. kglde stipendiaatide inspektor teol.

1709 kommandeer. Stockholmi Pärnu ülik. konsist. poolt nõu pidama Rootsi val.-ga pietismi allasurumise pärast Liivimaal.

17. XII 1709 I teol. prof. Åbos ja Rootsi kog. õpetaja s. s.

1710 Stockholmi riigipäeva liige.

1713 põgenes Åbost Stockholmi, jäi mõneks aastaks Strängnäs'i ilma ametita. 1714/15 tõlkis Fischlini piet.-vaenulisi kirjutisi.

3. VI 1717 superintendent Karlstadtis.

1719/20 Stockholmis riigipäeva liige ja salakom. liige.

1719/20 III Dr. theol hon. c.

1705 abiellus.

B. tutvus Upsalas üliõpilasena Erik Benzeliusega ja tema isaga Erik B. sen.'iga, kes sai 1687 Strängnäs'i piiskopiks, õppis viimselt luteri ortodoksiat hindama ja nooremalt õppis tundma bibliofiilseid väärtusi, haruldasi raamatuid ja käsikirju.

Kevadel 1703 nimetati B. Pärnu ülikooli III-ks teol. professoriks. Enne Pärnu asumist võttis B. ühe noorema kaaslasega pikema õppereisi välismaile ette. Seks tuli temal nõutada kuninga korraldust, sest Pärnu kolmest usuteaduse õppetoolist olid kaks vakantsed. B.-i õppetöö Pärnus algas tegelikult 12. sept. 1705. Tema kõrval töötas Joh. Folcher I prof.-na, 1707. a. 20. jaan. tõusis B. II-ks professoriks. Tema kõrvale asus III prof. kohale Nik. Wiraeus. Usuteaduse üliõpilasi oli seitse. 1708. a. kirjutas B. Tartu ülikooli ajaloo (1632—56), mille ära kiri on olemas. Seltsamal ajal algas tema võitlust pietismi vastu. Kuna prof. J. Folcher paistis toetavat pietismi, tekkis võitlus lähemate kaastööliste vahel. Üksikuil juhtudel leidis B. toetust Åbo piiskopilt Johannes Gezeliuselt, Pärnus toetas teda prof. N. Wiraeus. Olles ühtlasi konsistooriumi liikmed, andsid nad kaebuse J. Folcheri peale konsistooriumile sisse (superint. Skraggele). Folcherile ei antud kaebuse ära kirja, põhjendades, et arutamine suusõnaline peab olema. Folcher soovitas oma vastastele väärrikamat eluviisi pidada ja andis jutlustes nende õpetuste ketserlust varjatult mõista. Mõlemad pooled apelleerisid niihästi kuninga kui justiitsrevisjoni poole. Kuningas vastas kiiremalt. Tema toetas konsistooriumi ja käskis mõnede vaimulikkude juurekutsumise järel asja arutada, otsustada ja temale või j.-revisjonile saata. Varsti peale kuninga kirja tuli j.-rev. kiri, mis pooldas Folcherit, kuid jäi nüüd tähenduseta. Kuninga korralduse järele astus kokku konsist. duputatsioon, kes ilma F.-i ülekuulamata 11. sept. 1709 tegi otsuse, et Folcher on süüdlane, kuna temal leiti 57 valeõpetust. Otsus saadeti pika seletusega Rootsi riiginõukogule. Ortodoksia võidu tunnistuseks on ka B. nimetamine Åbo professoriks, sest et Pärnus ülikooli tegevus tuli lõpetada sõjakäigu pärast. Võitluses pietistlike ketserluse vastu läks Bröms edasi. Et kuningas sõjas oli, oleks pidanud tema eeskirja järele justiitsrevisjon asja edasi arutama. Kuid B.-il läks korda selle ketserit toetava asutise asemele saada kõrgemaks kohtunikuks piiskoppide ja teiste vaimulikkude deputatsioon. Nende otsus valmis 28. juulil 1710 ja nõudis Folcherilt kui süüdlaselt endise 57 punkti asemel 24 valeõpetuse tagasivõtmist. Nüüd asus B. Åbosse ja jäi sinna 1713. aastani. Ka seal võitles ta pietismiga. 1713. a. võtsid venelased Åbo ära ja B. põgenes Stokholmi ning asus 1714. a. Strängnäs'i, tõlkis ja kirjutas siin pietismivaenulisi töid. 1715. a. oli ta ainus veel elav Pärnu kons. liige (Wiraeus oli † 1710) ja astus veel kord Folche-

riga võitlusesse. Viimane oli 1714. a. katsunud justiitsrevisjoni kaudu oma õigust kätte saada uue kirja sisseandmise teel. B. andis selle peale 1715. a. oma vastuse. Tagajärg oli 1718. a. Folcheri ametist tagandamine ja vangistamine. B. autoriteet tõusis, ta sai Karlstadt'i superint.-ks. ja kandideeris isegi peapiiskopi toolile. Folcher vabastati vangist 1719. a. peale mingisuguse andekspalumise ja määrati temale riigipäeva poolt paiuk, kuid keelduti lubamast ametit pidada.

1719. ja 1720. a. võttis B. riigipäeva ja salanõukogu liikmena poliitilisest elust osa, segades end seisuste küsimusisse, kuid ei saavutanud tagajärgi. Pietismile ei annud ta ka siin rahu. Kasvatustöös oli B. ka tegev ja esines reformettepanekutega, mida peale tema surma (1722) 1724. a. kooliseaduses ka arvestati.

Brömsi tööd:

1696 Disput. *Ἀναδημιῦται* etc.

1697 Disput. de Vandalorum etc.

1708 Programm gegen deutsche Univ. Ketzerei.

1708 Historia Academiae Dorpatensis (1632—56).

1709, 1715 Vaidluskirjad Folcheri vastu.

Luges 1707—08 Heebr. r. r.

Kirjandus: Mittheil. VII, p. 185. Recke-Napiersky I, 272. Gadebusch I, 129—130. Backmeister 148, 207 j., 210, 223. Svenskt Biografiskt Lexikon, 1926, VI, 629—635, (väga täielik).

(Ed. Tennmann.)

18. Nikolaus Wiraenus.

Nicolaus Wiraenus, sündis 1671. a., suri 1710. a., sai kuninga volitusel 1704. a. 29. dets. ajaloo prof., 1707. a. korraliseks ajaloo prof. sept. theol. prof., 1708. a. lõpul Pärnu ülik. rektori. Luges 1707/08 avalikult Hutteri dogmaatikat, eraviisil Königi theol. positiva. Pärnus toetas Brömsi võitluses Folcheri vastu.

Kirjandus: Mitth. VII p. 185, 192. Recke-Nap. IV. 535. Gadeb. III. 313. Backm. 207, 209j.

(Ed. Tennmann.)

Résumé:

Lebenslauf und Wirksamkeit der theologischen Lehrkräfte der schwedischen Universität in Dorpat.

Während Lebenslauf und Wirksamkeit der theologischen Lehrkräfte der russischen Universität Dorpat-Jurjew in einer Schrift des Mag. theol. J. Frey eigens behandelt worden sind, fehlt es für die theologischen Lehrkräfte der Academia Gu-

stavianiana und Gustavo-Carolina an einer entsprechenden zusammenhängenden Darstellung.

Die theologische Fakultät der Universität Tartu hat sich bemüht, diese Lücke in einem gemeinsam verfassten Artikel auszufüllen, soweit das vorhandene Material es noch gestattet, indem die ev.-lutherischen Glieder der Fakultät sich in die Arbeit geteilt haben. Zunächst wird die Zahl der in Betracht kommenden theologischen Lehrkräfte klargestellt: der Gustaviana gehören 11 theologische Lehrkräfte an, der Gustavo-Carolina 7. Die Tabelle auf Seite ... soll sowohl die chronologische Aufeinanderfolge der sich ablösenden Lehrkräfte, als auch die Gleichzeitigkeit ihrer Wirksamkeit veranschaulichen. Dementsprechend gestaltet sich in der Darstellung die Reihenfolge der in Betracht kommenden theologen in folgender Weise:

1. Prof. ord. Andreas Virginius
2. Prof. ord. Georg Mancelius
3. Prof. extraord. Johann Weideling
4. Prof. extraord. Petrus Goetschenius
5. Adjunctus Theol. Adrian Vergin
6. Prof. ord. Petrus Andreae Schomerus
7. Prof. ord. Salomo Matthiae
8. Prof. extraord. Johann Georgii Gezelius
9. Prof. ord. Gabriel Elvering
10. Adjunctus Theol. Petrus Svenonis Lidenius
11. Prof. extraord. Georg Preussius
12. Prof. Crispinus Olai Jernfeld
13. Prof. Olaus Moberg
14. Prof. Laurentius Molin
15. Prof. Gabriel Skragge
16. Prof. Johan Folcheson Folcher
17. Prof. Ingemund Olai Bröms
18. Prof. Nicolaus Wiraeus.

Tartu (ja Pärnu) rootsiaegse
ülikooli usuteaduskonna suhe ja tähendus praegusaegsele.

O. Sild.

1

Rootsiaegne Tartu ülikool töötas 1632—1656; 1690 avati uuesti Tartus ülikool, mis 1699 Pärnu üle viidi, kus ta tegevus

1710 kustus. 1802 avati Vene valitsuse poolt jälle Tartus ülikool, mis töötas kuni Vene valitsuse lõpuni 1917. 1919 reorganiseeriti ülikool Eesti ajal eesti ülikoolina. Ülikool ei ole seega asutamise ajast peale mitte pidevalt püsinud, vaid vaheaegadega; esimene kord kestis vaheaeg 34 aastat, teine kord 92 aastat. Tõuseb küsimus, kas praegusel ülikoolil on küllaldast põhjust pidada oma asutamise ajaks aastat 1632? Kas ülikooli järkude vahel on ajalooline pidevus, kontinuiteet? Kui meie ajalooliselt jälgime ülikooli uuesti avamist aastal 1690, leiame, et kui 1632 ei oleks juba olnud ülikool asutatud, ei oleks vististi ka 1690. a. ülikooli asutatud; ja kui 1632 ei oleks ülikooli asukohaks määratud olnud Tartu, ei oleks ka 1690 ülikool mitte Tartus, vaid ennemini Pärnus avatud. Rootsi ajal olid ülikooli uuteks asukohtadeks ajuti arvesse võetud ka veel Tallinna, Narva, Riia. Rootsiaegne I ja II ülikool kuuluvad vastuvaidlematult ühte.

Rootsiaegne ülikool oli oma maalise kõrgema hariduse idee idanema ja kasvama pannud. Olemasolnud ülikooli idee ja traditsioon ei unune, kõigest hoolimata, ka rootsiaegse ja veneaegse ülikoolide vahemikus. Juba Riia kapitulatsioonis 1710 on ette nähtud luteriusulise ülikooli edasipüsi. 1725 palus Tartu linn ülikooli uuendamist, 1730 Eestimaa rüütelkond, 1754 Pärnu linn, 1764 kirjutab Backmeister ¹⁾, et kõik patriootlikud liivimaalased ootavad „Academia Cathariniana“ avamist; Liivimaa kirikuõpetajad ja kirjanikud, nagu A. W. Hupel ²⁾ j. t. tuletavad kahetsusega meele, et sündmaal on ülikool olnud ja seda enam ei ole, mis maale ja noorsoole kahjulik. Paul I tundis huvi protestantliku ülikooli asutamise soovi vastu. Eesti-, Liivi- ja Kuramaa rüütelkondade esindajaist moodustatud komisjon pidi ülikooli asukoha valima. Arvesse tulid Tartu, Pärnu, Paide, Miitavi. Liivi- ja Eestimaa rüütelkonnad ühinesid viimaks Tartu peale, mis ka keisri poolt heaks kiideti. Nii püsib Tartu tänapäevani ülikooli asukohana.

Usuteaduskond oli kohe ühes ülikooliga asutatud 1632 ja oli, nagu varem asutamisest näinud oleme, mõõduandvamaid fakulteete. 19. sajandi alul oli keiser samuti nõus asutama ja uuendama protestantlikku ülikooli, mis eneses loo-

¹⁾ Eespool mainitud teoses, lk. 204.

²⁾ An das Lief- und Ehstländische Publicum, 1772.

mulikult sisaldas usuteaduskonna, nagu eelminegi rootsiaegne ülikool.

Eesti aja alul oli tol ajal mõõduandvais ringkonnis arvamine levinud, et ülikooli koosseisust usuteaduskond välja jäägu. Usuteaduskond jäi aga püsima. Meie vist ei eksi, kui väidame, et üheks põhjuseks, mis seks kaasa mõjus, kuigi vahest osalt alateadvuses, oli asjalugu, et rootsiaegsest ülikoolist alates kuni olevikuni usuteaduskond ülikoolis kindla koha oli omanud.

Nii jõuame otsusele, et teatav ajalooline pidevus ühendab praegust ülikooli ja usuteaduskonda rootsiaegse ülikooli ja usuteaduskonnaga, nagu ka ülikooli asukoht sama on ja sama nimetust kannab, nagu teisedki kohad meie maal (ja Ingeris), milledega tolleaegse ülikooli ajalugu ja käekäik ajalooliselt või majandusliselt seotud oli.

2.

Aga mitte ainult teatav välispidine ajalooline kontinuiteet ja pidevus ei seo mõlemaid ülikoole ja fakulteete, vaid ka teatavad põhjapanevad põhimõtted ja ideed, mis seotud maa pärisrahvaga.

Tuletame omale meele, et meie maa ristiusustamisel ka päriselanikest mõned tõlgid, mungad, preestrid tegevad olid, kuna ristiusu tolleaegne misjon, isegi sunnimisjon, nende abi vajas ja sel ajal hindas. Siis jäeti aga maa pärisrahva osavõtt vaimulikul alal egoistlikel motiividel ikka enam kõrvale. 16. sajandi esimesel veerandil jõudsid meie maal kaugelenägelikumad piiskopid häda sunnil jälle äranägemisele, et tarvis on ristiusustamise alul esinenud kavatsust viimaks järjekindlalt teostama hakata. Peapiiskop Jasper Linde ja eesti alal eriti Saaremaa piiskop Joh. Kyvel esinevad nõudmisega, et omal maal tuleb asutada ladinkool (studium particulare)¹⁾, kus omamaalased, eriti aga pärisrahva lapsed, haridust ja ettevalmistust võiksid saada, et neist saaks omakeelseid vaimulikke sugurahva jaoks tema meelsuse ja elu süvendamiseks ristiusu vaimus. Selle kõrgema kooli asukohaks pidasid vaimulikud kõige kohasemaks Tartut või Vana-Pärnut. Kahjuks ei saanud enam seda kavatsust teostada, vasallidel ja linlastel olid omad kitsamad seisuslised eriplaanid ja püüded, 3 suuremat

¹⁾ S. o. miskit filosoofia fakulteedi ja gümnaasiumi taolist.

linna ei soovinud seda kooli isegi oma piiridesse, vaid soovitasid asukohaks ordulinna Uue-Pärnu või Narva.

Seda, mis tublid piiskopid olid asjata kavatsenud, teostas iseseisvalt Gustav Adolf veel suuremal määral, asutades Tartu gümnaasiumi ja muutes selle siis ülikooliks (studium generale).

Gustav Adolfi nimel ei väsi kindralkuberner Johan Skytte rõhutamast, et selles asutises peavad aadli-, kodaniku- kui ka talupoja seisusest noorsugu, sakslased ja mittedesakslased õpetust leidma, et tulevikus võimalik oleks maa päriselanikega täita kohapealsed vaimulikud ja ilmalikud ametikohad ¹⁾, milleks ka maa päriskeelte õppimine ja õpetamine tarvilik.

Jubanelle põhimõtete avalik tunnustamine ja maksmapanek oli väärtusega, mis varem või hiljem oma vilja pidi kandma. Huvitav oleks muidugi kindlaks määrata, kas maa pärisrahvaste lapsi rootsiaegses gümnaasiumis ja ülikoolis tegelikult on käinud. Muidugi oli seal niisuguste vanemate lapsi, kes küll kord pärisrahvast võrsunud olid, kuid aegade jooksul, ühel või teisel viisil, ülema kihi hulka pääsenud ja sinna enamasti ära olid sulanud. Pärisrahva liikmetena ülikooli võetuid või astunud oleks ka siis raske ära tunda, kui neid seal kindlasti oleks leidunud, sest nemad pidid loomulikult seal esinema, nagu paljud teisedki, vaid eesnime ja isanime järele, kusjuures siis päritolu koht ära tähendati (Livonus, Dorpatensis, Revaliensis jne.).

Soomlasi aga oli siin ülikoolis väga rohkesti. Väga paljude nimede juures esineb lisanimetus „Finno“.

Eestlaste hulgast võiksid kõige enam arvesse tulla linna eestlased, kes võitlustes usupuhastuse tulekul suuremat hindamist leidsid ja suuremat osa etendasid. Kui meie silmas peame, et Kyvel täiesti võimalikuks ja teostatavaks pidas eesti talupoegade lapsi kavatsetud ladinkooli saata ja teiselt poolt Poola ajal jesuiitide koolis palju eesti lapsi oli, oleks see võõrastav, kui kogu Rootsi ajal gümnaasiumis ja ülikoolis maa pärisrahva lapsi ülepea ei oleks olnud. Sel olukorral tunduks Rootsi valitsuse esindajate kinnitused, et ka päriselanikest talupoegade lapsed siin kasvatust ja õpetust peavad saama, tühistena ja veidratena, kuna ju asutatud stipendiumid õppimist aineliselt ka neile oleks võinud

¹⁾ v. J. Vasar, nr. 2, 10, 11 j. t.

võimaldada. Sellepärast peaks arvama, et ka üksikuid maa pärisrahva lapsi teiste hulgas rootsiaegses ülikoolis ikkagi pidi leiduma, kuigi meie neid enam vahest kindlasti ära tunda ei saa.

Veneaegses ülikoolis hakkab loomulikult järjekindlalt kasvama äratuntavate eestlaste ja eesti usuteadlaste arv.

Eesti ülikoolis ja usuteaduskonnas on kõnesolev põhimõte, mis rootsiaegses ülikoolis avalikku tunnustust ja maksvust (kuigi enam teoorias kui praktikas) leidis, oma täiuse poole arenemas. Ülikool püsib ja töö ülikoolis ja usuteaduskonnas toimub peaaesjalikult pärisrahva vaimlises ja ainelises kandejõul, ja pärisrahva ja päriselanikkude liikmed täidavad ülikooli ja usuteaduskonna, et siis täita oma maa vaimulikud ja ilmalikud ametikohad.

3.

Kui meie üksikasjalikult vaatleme rootsiaegset usuteaduskonda ja praegusaegset, näeme esmalt nende vahel suurt erinevust. Juba õppeained ja nende käsitlemise ulatus erinevad. Tol korral oli, nagu nägime, suures valdavas ülekaalus eksegees, W. T.'i eksegees veel suuremas ulatuses kui U. T.'i eksegees. Dogmaatikat õpetati dogmaatiliste üksikküsimuste käsitlemise näol ühenduses sümboliliste kirjadega ja poleemikaga. Eetika leiab käsitlemist filosoofia teaduskonnas. Arvatavasti käsitleti vahel usuteaduskonnas „Caus conscientiae“, kuna ta esineb kandidaadi astme eksamil. Kirikulugu ei esine nähtavasti iseseisva ainaena; W. T.'i kirikulooks nimetatakse vaimulikku ajalugu maailma loomisest kuni Kristuseni. U. T.'i kirikulooks vaimulikku ja kiriklikku ajalugu Jeesuse ajast (Jeesuse elu), siis hakatakse nõudma kirikliku ajaloo jätkamist kuni olevikuni. Kirikuloolisi elemente tuli ka muidu arvestada näit. dogmaatilises poleemikas, ka eksegeesi ajaloolisel käsitusviisil. Teiselt poolt kuulus siin, nagu enamasti mujalgi, kirikulugu veel ühte üldajalooga, mille õppekavasse võtmisel usuteadlastel, eriti Melanchtonil, arvatakse suur teene olevat ja mida kuni 18. sajandini käsitleti meil ja mujal Danieli 4 ilmariigi skeemis. Viimane, s. o. Rooma ilmariik sisaldab ka ristiusu ja ristikiriku ajalugu. Tartu ajaloo professor pidi käsitlema kiriku eriajalugu (historiam particularem sacram) Sulpitius Severus'e alusel. Ka kreeka keele professor võttis keeleharju-

tuste aluseks teiste autorite kõrval ka stiililiselt kohasemaid kirikulooliste teoste autoreid. Samuti käsitleti ka oratsioonides (kõnedes) mõningaid kirikuloolisi aineid. Ka praktiline usuteadus ei olnud veel iseseisev aine. Kuna Upsalas oli alguses praktilise usuteaduse mõne aine jaoks seminar ¹⁾, ei ole selle mainimist siin maal kuulda. Kõneosavuse professori juures kirjutati ja peeti teiste hulgas ka vaimuliku sisuga kõnesid. Pastoraalteoloogiat võidi iseenesest teataval määral esile tuua „locus de

Pildistis nr. 15. Tartu Rootsi usuteaduskonna pitser.

Pildistis nr. 16. Tartu Eesti usuteaduskonna pitser.

ministerio“ ja osalt „casus conscientiae“ käsitleluse. Heebria keelt käsitleti ja õpiti W. T.'i j. m. alusel filosoofia teaduskonnas ²⁾).

Silma paistab tolle aja disputatsioonide rohkus. Mitte ainult kõrgemate astmete omandamine on ühenduses vaidlusega, vaid ka kandidaadi astme omandamine, ja samuti nõutakse eriti, et üliõpilased tegelikult vastajatena osa võtavad disputatsioonest, mis pidid tol ajal väga hinnatud dialektilisi võimeid arendama, köites ühtlasi noorusliku vaimu innukust ja andes tõuget iseseisvama mõtlemise püüdele, ja mis tol ajal pidid ka osalt meie praktikumide ja seminaride ja referaatide ülesandeid täitma. Ka eksamite kord, osalt ka astmete omandamise kord, teaduskonda astumise ja teaduskonnast lahkumise kord ja veel palju muid üksikasju ³⁾, erinevad meieaegse fakulteedi omast.

¹⁾ Sellest rääkisime artiklis nr. 3.

²⁾ v. siin art. 4.

³⁾ v. siin art. 3.

Loengute, disputatsioonide, eksamite, promotsioonide, oratsioonide keeleks oli ladina keel. Nõuti isegi, et üliõpilaste omavaheliste tüliasjade lahendamisel tarvitataks ladina keelt (I Konst. 43, 9).

Erinevused on peaaesjalikult tingitud asjaolust, et tolle aja usuteaduskonna tööst kuni praegusaegseni on möödunud sajandid oma arenguga ja muudatustega. Põhja ülikooli mõjude asemele astusid siis ka veel meil enam lääne ülikoolide mõjud. Eesti ülikool on mõnes üldises suhtes jälle liginenud põhja mõjudele, veel erilisemalt mõni fakulteet. Usuteaduskond on neid mõjusid arvestanud, aga iseseisvalt oma moodi kasutanud. Kõik mainitud erinevused ei saa igatahes tumestada tõsiasja, et ülikooli tasapinnal seisev usuteaduslik töö meie maal algas rootsiaegses usuteaduskonnas, et too fakulteet hakkas ajama esimesi usuteaduse vagusid teaduse põllul meie maal ja õppiva noorsoo hinges ja vaimus.

4.

Esimeste usuteaduse vagude tegelikkudeks ajajateks ülikooliteaduse põllul olid 18 usuteaduskonna õppejõudu, kellede elukäiku ja tegevust selles juubelinumbris ülalpool kirjeldasid praeguse teaduskonna liikmed ühises artiklis. Need 18 õppejõudu on seega kõige vanemad usuteaduskonna liikmed kodumaa ülikoolis, praeguse fakulteedi kõige vanemad eelkäijad, meie maa esimesed usuteaduskonna professorid. Nagu tollaegne usuteaduskond teiste tollaegsete fakulteetide eesotsas seisis, nii on ka paljud tollaegse usuteaduse fakulteedi liikmed mõõduandva tähendusega olnud tollaegses ülikoolis. Üldiselt näib, et tollaegse ülikooli usuteadlased erilise innuga kohaliku ülikooli mõttest ja olemasolust on kinni hakanud ja selle ülikooli usuteaduskonna tulevikku on uskunud ja selleks kaasa mõjuda püüdnud. Seda võiks mitmel puhul märgata. Nii a. 1635, kui Rootsi-Poola vaherahu lõppemise eel suur osa ülikooli õppejõude erilise loa nõutamisel osalt Tallinna, osalt Narva sõitsid ja Tallinna jäädagi kavatsesid, esinesid usuteaduskonna dekaan ja professorid protestiga selle, nende arvates, sea-

dusevastase teguviisi ja kavatsuse vastu¹⁾), seletades, et nii-sugune enneaegne korratu ülepeakaela ülekolimine võiks ülikooli lõhkuda, mille eest Jumal hoidku. Kui siis a. 1656 venelaste sissetungimise tagajärjel Tartus õppetöö tuli katkestada ja ülikool seal hääbus, olid usuteadlased esikohal (A. Virginius, G. Elvering, G. Preussius), kes püüdsid kõigi raskuste kiuste tööd Tallinnas jätkata (1657—1665). A. 1699 viidi ülikool Tartust Pärnu. Tolleaegne prokantsler, kindralsuperdient J. Fischer ei läinud ülikooliga Pärnu kaasa²⁾ ja näib viimasel ajal kaunis pessimistlikult ülikooli suhtunud olevat. Kuigi tal muidu kiriku suhtes ja osalt ka ülikooli suhtes suuri teeneid oli, leiab ta mainitud teguviisi ja meelsuse pärast usuteaduse professori J. Brömsi poolt hukkamõistmist³⁾.

Rootsiaegses ülikoolis rõhutati üldse aadet, et akadeemilised kodanikud ei pea kõrgid olema, ennast ülehinnates, aga nad ei pea ka ennast ega oma kodumaad ja riigi seisukorda alahindama ja välismaa olukordi aukartusega imetlema, vaid lootusrikkalt ennast kodumaal ja riigis pühendama headele tegudele (I. Konst. 19, 6; II. Konst. 23, 29).

See oli ülikooli rajamise aeg ja ülikoolile kujundamise aeg. Mitmeid küsimusi tuli selgitada ja õiendada, mitmeid võitlusi läbi pidada, rahvuslikke⁴⁾, isiklikke ja majanduslikke, kusjuures tulid ilmsiks ühe kui teise vead ja head. Üheks iseloomustavaks jooneks on selle aja õppejõududele, et nad tegutsevad mitmesugustel teaduse- (ja kutse-) aladel. Pärastpoole on vahetevahel juba enam märgata püüet kohustada õppejõude süvenema oma erialasse ja piirduma oma erikutsega. Ühe ja teise juures ilmneb teatav rahutuse ja elumuudatust

¹⁾ v. Mitth. a. d. livl. Gesch. VII Bd., lk. 215 jj.

²⁾ Dokumentaalsetel andmetel kohtame teda juba 2. sept. samal aastal Hamburgis.

³⁾ v. tema käsikirjalise mainitud teose ära kiri.

⁴⁾ I ülikooli usuteaduskonna õppejõudude koosseis oli päritolu poolest mitmekesine: 2 õppejõudu olid pärit Eestimaalt (Elvering, Preussius), 1 Kuramaalt (Mancelius), 3 Rootsist (P. A. Schomerus, J. G. Gezelius, P. Sv. Lidenius), teised peaaesjalikult Rootsi Pommerist või Saksimaalt. Üliõpilaste hulgast oli suur ülekaal rootslastel ja soomlastel. II ülikooli usuteaduskonna õppejõud olid Rootsist pärit. Üliõpilaste hulgas oli rootslastel ja soomlastel Tartus ainult väike ülekaal omamaalastest, Pärnus olid viimased suures ülekaalus. Saksa elementi suurendasid mõlemal korral veel üldiselt üliõpilased Saksamaa osadest.

ihaldav joon, mis osalt ühenduses seisis väliste ja majandusliste kõikuvate olukordadega.

Teaduslikkuse ja õppetegevuse suhtes ei seisa kõik ühel kõrgusel. Silmapaistvamad on selles suhtes näit. Andreas Virginius, J. Gezelius, O. Moberg. Mitmed õppejõud on üliõpilastena siin juba käinud ja imatrikuleerunud, enne õppinud või pärast õppides ka teistes ülikoolides (näit. Adrian Verginius, S. Matthiae, J. G. Gezelius, G. Elvering, G. Preussius). I ülikoolis omandasid 3 õppejõudu (Mancelius, Goetschenius, P. A. Schomerus) siin litsentsiaadi astme, Pärnus omandas O. Moberg doktoriastme, 5 õppejõudu on väljastpoolt doktoriastme omandanud (Andreas Virginius, Gezelius, Preussius, Molin, Bröms, mõni neist ei olnud tol ajal enam siin professori ametis). 2 on väljastpoolt litsentsiaadi astme osaliseks saanud (Jernfeld, Folcher). Nii on suurem osa õppejõududest, varem või hiljem, kõrgema usuteadusliku astme omandanud, ülejäänud osa õppejõududest olid filosoofia magistrid, peale ühe, kes oli filosoofia kandidaat (Adrian Verginius), kuid a. 1645 ka omandas siin filosoofia magistri astme. Kuna I ülikooli usuteaduskonnas õieti ainult Andreas Virginiusel oli kõrgem usuteaduslik aste enne siia ametisse asumist, oli II ülikooli usuteaduskonnas mitmel aste juba enne, kui nad siin õppejõududeks said.

Üldiselt ei ole meil põhjust alahinnata neid mehi, kui silmas peame nende püüdeid ja tegevust, tookordseid olukordi ja sündmusi meie maal ja samuti olukordi ja seisukordi ülikoolides ja õppejõudude juures üldse 17. sajandil. Igatähes on meie hinnang siis palju põhjendatum ja õigem, kui meie ühtlasi teame, missugune oli tol ajal seisukord üldse ka lääne ülikoolides ja sealsete professorite ja üliõpilaste keskel. Siis näeme näiteks, et mitmed puudused, varjuküljed, iseärasused, mis meid võõrastavad või eriti silma paistavad, leidsid või juhtusid tol ajal ka mujal ülikoolides.

Praegusele fakulteedile on juba iseenesest suure tähtsusega, üldjoonteski tunda neid mehi, teada ja umbkaudugi hinnata nende seisukohti ja tegevust meie ülikooli ja usuteaduskonna alg-ajul. Meie praegusel ülikoolil tuli, ja osalt tuleb veelgi mõnes suhtes ümber korralduda ja seega teatavat murrangut läbi teha. Sellepärast on meile toleaege ülikooli ja usuteadus-

konna olukorrad ja õpetlased mitte ainult huvitavad, vaid ka mõnes suhtes õpetlikud.

Résumé:

Über die Bedeutung der schwedischen theologischen Fakultät Dorpat für die gegenwärtige theologische Fakultät Tartu.

1.

Die Universität in unserem Lande hat im Laufe ihrer Geschichte grössere Unterbrechungen erfahren müssen: die erste grössere Unterbrechung hat 34 (rp. 25) Jahre gedauert, die zweite 92 Jahre. Dennoch besteht nicht bloss zwischen der s. g. I und II schwedischen Universität, sondern in gewissem Sinne auch zwischen der schwedischen und russischen Universität eine historische Kontinuität: seit der schwedischen Universität hat die Idee einer einheimischen Universität fortgedauert, und ebenso die Idee der theologischen Fakultät in dieser Universität. Die Nachwirkung der letzteren Idee hat sich zum Teil noch in der jüngsten Vergangenheit in der Beibehaltung der theologischen Fakultät — trotz anfänglichen Widerstandes — im Lehrkörper der estn. Universität gezeigt.

2.

Durch Gustav Adolph und seine Vertreter wurde der Grundsatz, dass an den Gymnasien und der Hochschule Kinder aller Stände und aller Nationen des Landes unterschiedslos teilhaben sollen, zur öffentlichen Geltung gebracht (wenn auch zunächst nur mehr theoretisch). Vollentwickelt und praktisch verwirklicht ist dieser Grundsatz in der gegenwärtigen Hochschule und in der gegenwärtigen theologischen Fakultät.

3.

In der Studienordnung, den Lehrmethoden u. a. besteht zwischen der damaligen und der jetzigen theologischen Fakultät ein grosser Unterschied. Der Unterschied ist hauptsächlich durch den Entwicklungsgang in der dazwischenliegenden Zeit bedingt.

Bestehen bleibt die Tatsache, die auch für die jetzige Fakultät von Bedeutung ist, nämlich dass die damalige Fakultät die theologische wissenschaftliche Hochschularbeit in unserem Lande zuerst begonnen hat.

4.

Die theologischen Lehrkräfte der damaligen Fakultät, sind die ältesten Vorgänger der heutigen theologischen Hochschullehrer in unserem Lande. Die Theologen in der damaligen Fakultät und die Einrichtungen und die Verhältnisse in derselben sind für uns nicht bloss von Interesse, sondern auch in mancher Hinsicht direkt lehrreich.

Sisukord.

	Lk.
J. Kõpp. Tartu Rootsi ülikooli asutamisest ja arengust	3
H. B. Rahamägi. Usulisi jooni ja momente Tartu Rootsi ülikooli üldises struktuuris ja ilmes	10
O. Sild. Tartu Rootsi ülikooli korraldus ja töö	19
A. Bulmerincq. Orientalistika õpingud Tartu rootsiaegses ülikoolis	39
O. Sild. Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna õppejõud, nende elukäik ja tegevus	46
O. Sild. Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna suhe ja tä- hendus praegusaegsele	78

Õ i e n d u s.

„Usuteaduslise Ajakirja“ lugejaid palutakse järgmisi eksitavaid trükivigu parandada:

19. leheküljel (samuti ka sisukorras lk. 88) peab pealkiri olema:

„Tartu Rootsi ülikooli u s u t e a d u s k o n n a korraldus
ja töö.“

78. leheküljel, 10. rida ülevalt peab olema: „auf Seite 48“